

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA IUVENUM

SECTIO JURIDICA ET POLITICA

Series Nova

Tomus I.

51252

A József Attila Tudományegyetem
Állam és Jogtudományi Karának kiadványa

Szerkeszti

a Kari Tudományos Diákköri Tanács

Felelős szerkesztő

Dr. Kemenes Béla

Technikai szerkesztő

Dr. Ruszoly József

Kiadványunk rövidítése

Acta Iuvenum Sectio Jur. et. Pol. Szeged

T A R T A L O M

Dr. Kemenes Béla: Előszó	V
Dr. Ruszoly József: Diákkörök, diákköri konferenciák, diákköri kiadványok	VII
Farkas Szabina: A polgári jog alapelveinek érvényesülése a gazdaságirányítás korszerűsített rendjében <u>/Polgári Jogi Diákkör/</u>	1
Kertész László: A rendhagyó letét a római jogban <u>/Római Jogi Tanszék/</u>	19
Molnár Pál: Az európai szocialista országok közvetlen demokratikus formái <u>/Államjogi Diákkör/</u>	49
Molnár Tibor: A jogi személyek relatív jogképességének néhány időszaki problémája <u>/Polgári Jogi Diákkör/</u>	87
Stipta István: A törvényhatóságok egységesítésére irányuló reformmunkálatok 1873-1874-ben <u>/Jogtörténeti Diákkör/</u>	111
Szilágyi István: Nemzetközi jogi felelősség a világűr kutatásban <u>/Nemzetközi Jogi Diákkör/</u>	151
Wagner Márton: A bűncselekménytan egyes kérdései az európai szocialista országok büntetőjogában <u>/Büntetőjogi Diákkör/</u>	207

E L Ő S Z Ó

A JATE Állam- és Jogtudományi Karának Tanácsa - a kari tudományos diákköri szabályzat elfogadása kapcsán - a Diákköri Tanács feladatává tette az Acta Iuvenum újbóli megjelentetését. Az Acta Iuvenum kiadása egyetemenként, karonként és szakonként lényegében azonos célkitűzést szolgál, nevezetesen a diákkörökben /esetleg egyéb munkakollektívákban/ készített legszínvonalasabb tanulmányok, dolgozatok publicitásának előmozdítását, illetve biztosítását. E dolgozatok készítése és számukra a nyilvánosság biztosítása elsődlegesen a dolgozatok szerzőjének eredményes munkáját és méginkább alkotókészségét bizonyítja. Egyben bizonyíték a diákköri közösségek eredményes munkájának is. Joggal mondhatjuk ezt azért, mert valamennyi közölt dolgozat diákköri ülésen, a szélesebb körű rendezvényeken, javarészüik egyben Országos Diákköri Konferencián is megvitatást és méltó elismerést nyert.

A JATE Állam- és Jogtudományi Kara Acta Iuvenum jelenlegi sorozatának megjelentetése folytatása egy - bár hosszabb ideje szünetelő - kezdeményezésnek. A kari Tudományos Diákköri Tanács részéről feladatunknak, sőt kötelességünknek érezzük a továbbiakban az évenkénti rendszeres kötet-kibocsátást. E szempontból annál is inkább optimisták lehetünk, mert a következő évben kiadandó kötet anyaga majd teljesen már rendelkezésünkre áll, hiszen a jelen kötet 1973, ill. 1974-ben készült tanulmányokat tartalmaz.

A dolgozatot készítő hallgatónak már korábban igyekeztünk megfelelő erkölcsi és anyagi elismerést adni. Ugy reméljük, hogy számukra az elismerés talán legemlékezetesebb formája mégis az marad, hogy dolgozatuk e kötetben megjelent.

Ismételten hangoztatjuk: a szerzők egyéni elismerése szükségyszerűen párosul azon diákkörök tevékenységének elismerésével, melyeknek közössége a dolgozatok készítését és véglegzését lehetővé tette.

Végül - de nem utolsó sorban - a magunk részéről is köszönet azoknak a tanszéki oktatóknak és munkatársaknak, KISZ aktíváknak, akik hivatásbeli feladatnak tekintik a diákköri munka patronálását, segítését, és így közvetlenül, vagy közvetve hozzájárultak e kötet megjelentetéséhez.

Kemenes Béla
a Kari Tudományos Diákköri Tanács
elnöke

VI.

A szerkesztő megjegyzése

Kötetünkben a szokásos rövidítéseket használjuk. A folyóiratok rövidítéseit az alábbiakban oldjuk föl:

Állam és Igazgatás	=	ÁI
Felsőoktatási Szemle	=	FOSZ
Jogtudományi Közlöny	=	JK
Magyar Jog	=	MJ

DIÁKKÖRÖK, DIÁKKÖRI KONFERENCIÁK, DIÁKKÖRI KIADVÁNYOK

1. Az 1952/1953. tanév óta működnek diákkörök a magyar felsőoktatási intézményekben, így karunkon is. Az utóbbi években többször ültünk jubileumot, "emlékeztünk régiokról". Megérdemelten, mert a csaknem negyedszázados mult valóban csupán nemzedéki mércével mérhető. A diákkörök eddigi tevékenysége három szakaszra osztható. Az első a megalakulástól az ellenforradalmat követő harmadik, 1959/1960. tanévig tartó időszak, a diákkörök megszerveződésének esztendeit jelentette, mely időszakban a hallgatói tudományos fórumok tevékenysége viszonylag szűk térre terjed ki. A fellendülést és kibontakozást jelző második időszak a 125/1960. /M.K.7./ MM sz. utasítás nyomán, az 1960/1961. tanévtől számítható, amikor is a KISZ vette át a hallgatói tudományos munka szervezését és politikai irányítását. Természetesen a tanszékekre, intézetekre hárult továbbra is a diákköri munka szakmai patronálása. A diákkörök e kettős irányítása olykor problémákat is vetett fel, bár ezek nem nagyon gátolták a munkát, a gyakorlat mégis azt mutatta, hogy az egyetemi szervezeteknek a szakmai támogatáson és a működési feltételek biztosításán túl is többet kell vállalniuk a hallgatói tudományos munka vezetéséből, hiszen időközben a felsőoktatási káderutánpótlás mondhatni kizárólagos forrásaivá is a diákkörök váltak. Ez érlelte meg hosszas előkészületek után a 112/1973. /M.K.8./ MM sz. utasítást, amely az azt követő tanévtől kezdve immár a diákkörök működésének harmadik időszakának nyitányát jelentette. Ebben az időszakban, amely mind a mai napig tart, kibővültek a diákkörök működési keretei, fokozott jelentőséget nyert szakmai irányításuk és a KISZ keretei között tovább fejlődött hallgatói önkormányzatuk. Karunkon is ebben az időszakban szerveződött újjá a diákköri tanács, amely a hivatkozott utasítás mellékletében közreadott irányelvek szellemében megszövegezte a kari diákkörök új szervezeti és működési szabályzatát.

Diákköreink száma és taglétszámuk, munkájuk mennyisége és minősége a tanévek során fokozatosan növekedett. Bár korábban magam is irtam róluk egy ehhez hasonló debreceni kiadványban /Diákkörök a József Attila Tudományegyetemen, Diákköri Fü-

VIII.

zetek, I. 2. KLTE, 1967. 201-209. l./, most mégsem vállalkozom arra, hogy adataimat újra közöljem; ezek egyébként is éppen az utóbbi évekre rendkívül hiányosak lennének. A mai diákköri tagok szép feladata lenne, hogy előbb diákkörökként, majd a Karon összegyűjtsék a diákkörök elmúlt évtizedeinek kallódó emlékeit; a Kar tanszéki könyvtárainak /és irattárainak/ mostani nagy átrendezésekor megmentsék a kiselejteztéstől azokat a kiadványokat, meghívókat, sokszorosított téziseket, dolgozatokat, névlistákat és jelentéseket, amelyekből még egyetemtörténeti szinten is rekonstruálhatók a nem is olyan távoli előzmények.

2. Diákköri mozgalmunk vissza-visszatérő eseményei az országos diákköri konferenciák, amelyek mintegy mérföldköveként jelzik az eddigi utat. E kis bevezető írás alkalmat kínál arra is, hogy pillantást vessünk a megtett utra, felsorakoztassuk a régi konferenciák fontosabb momentumait. Különösen indokolt ez a jogászok esetében, kiknek országos jellegű diákköri konferenciái nem mindig estek egybe az egyébkénti országos konferenciákkal.

A diákköri mozgalom 1952/1953. tanévi sikeres kezdete és az 1953. őszi budapesti helyi konferencia után a két vidéki társakkal együtt Budapesten 1954. április 1-3-án megtartották az első országos jogi kari diákköri konferenciát, amelyen 7, köztük 2 szegedi dolgozatot mutattak be /Vö. Asztalos László: A tudományos diákköri mozgalom. FOSZ 1955: 555-562. 1.; Nagy Attila: A jogász Tudományos Diákkörök Első Országos Konferenciája. Szegedi Egyetem 1954: 8. sz./. A következő tanévben, amikor valamennyi tudományág részvételével lezajlott a "Tudományos Diákkörök I. Országos Konferenciája", az I. OTDK, ennek keretei között ismét a pesti kar szervezte meg a jogászok második konferenciáját. Az 1955. április 20-30-i üléseken 4 budapesti, 2 szegedi és 1 pécsi hallgató mutatta be dolgozatát. A konferencián súlyt helyeztek az akkor még igen fiatal intézmény módszertani kérdéseire is /Vö. Szász Iván: Második országos jogász diákköri konferencia. JK 1955: 318-320. 1./. Ezt követően a Szegedi Tudományegyetem adott otthont a harmadik

IX.

országos jogász diákköri konferenciának, amely - mint a meghívó mondja - "az országos tudományos diákköri konferenciák keretében", azaz a II. OTDK részeként zajlott le. Az 1956. április 26-28-i vitákon ismét 7 dolgozat - 3 budapesti, 2 szegedi és 2 pécsi - került napirendre /Vö. Gottlieb Mária: A III. Országos Jogász Tudományos Diákköri Konferencia. Szegedi Egyetem 1956: 9. sz./.

Az 1956/57. tanévi kényszerű kiesés után 1958. április 24-26-án jöttek össze negyedszerre a jogász diákkörösök saját országos konferenciájukra, amelyet a korábbiakhoz hasonlóan az ELTE-n működő Joghallgatók Tudományos Egyesülete szervezett. A bemutatott 7 dolgozat közül 4 a rendező intézményből, 2 Szegedről, 1 pedig Pécsről származott /Vö. Békés Imre - Bogáts Zoltán: A joghallgatók IV. Országos Diákköri Konferenciájának margójára. FOSZ 1958: 373-376. 1./.. A következő tanévben a Tanácsköztársaság 40. évfordulója adott alkalmat az illetékes szerveknek arra, hogy megrendezzék a diákkörök első ellenfordalom utáni országos demonstrációját, a III. OTDK-t /Vö. Szűts Pál: A tudományos diákkörök és a KISZ feladatai. FOSZ 1960: 390-393. 1./.. Az 1959. tavaszi budapesti konferencián résztvettek a joghallgatók is, akiknek ez már az ötödik összejövetelük volt. A programról sem tudósítás, sem meghívó nem áll rendelkezésünkre. Ezzel tulajdonképpen le is zárult a diákköri mozgalom, s vele együtt a diákköri konferenciák első szakasza, melynek a jogi karok szempontjából legjellemzőbb eleme az volt, hogy e karok diákköreinek konferenciái a későbbieknél lazábban kapcsolódtak az egyébkénti országos konferenciákhoz.

A mai fogalmaink szerinti első igazán reprezentatív összejövetelre a IV. OTDK alkalmával került sor, melynek társadalomtudományi és természettudományi szekcióját a Szegedi Tudományegyetem rendezte 1960. március 28-30-án. A jogász diákkörösök állam- és jogtudományi alszekcióként a társadalomtudományi szekció keretében két tagozatban mutatták be dolgozataikat. A budapestiek 9, a szegediek 7, a pécsiek 5 munkával szerepeltek /Vö. Gaál Sándor: A IV. Országos Diákköri Konferencia állam- és jogtudományi előadásai JK 1960: 297-298. 1./..

X.

Az V. OTDK jogász rendezvényére a Pécsi Tudományegyetemen került sor 1962. május 3-5-én. Az ekkor már önálló állam- és jogtudományi szekció két tagozatában 3 jogelméleti, 4 államjogi, ill. államigazgatási jogi, 2-2 büntetőjogi, munkajogi, eljárásjogi és jogtörténeti, 1-1 termelőszövetkezeti jogi, kriminalisztikai és római jogi dolgozat került bemutatásra. Ezek közül a budapestiek 12, a pécsiek 8, a szegediek 6 tanulmányt adtak elő /Vö. Nagy Árpád - Tamás Lajos: Az V. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi szekciójának előadásai. JK 1962: 308-314. 1./.

A VI. OTDK két szekciójának ismét a Tisza parti város, illetve a József Attila Tudományegyetem adott otthont 1963. november 4-6-án. A három tagozatra osztott állam- és jogtudományi alszekció tag értelemben vett civilisztikai /"A"/ tagozatában 10, "B" tagozatában - állam- és jogelmélet, nemzetközi jog, államjog, államigazgatási jog és munkajog - ugyancsak 10, "C" tagozatában - büntetőjog, kriminalisztika és jogtörténet - pedig 9 dolgozatot vitattak meg. Karok szerinti megosztásban a budapestiek 11, a szegediek 8, a pécsiek pedig 10 dolgozatot hoztak /Vö. Bérczi Imre: A VI. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi alszekciójának előadásai. JK 1964: 119-125. 1.; Kunos József: A VI. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi alszekciójának munkájáról. FOSZ 1964: 101-104. 1./.

A Budapesten 1965. április 22-24-én tartott VII. OTDK-ról nem jelent meg részletes elemzés, csupán egy rövid áttekintés /Vö. Frank Jánosné: Beszámoló a VII. Országos Tudományos Diákköri Konferenciáról FOSZ 1965: 493-494. 1./.

A meghívó hiányában, melyet így hamarjában nehéz lenne előkeresni, csak akkori véleményünket ismételhetjük: "e minden eddiginél jelentősebbnek ígért összejövétel nem hozott olyan eredményeket, amelyek alapján ... alapvető fejlődésről beszélhetnénk" /Jegyzetek a konferenciáról. Szegedi Egyetem 1965: 9.sz./.

A VIII. OTDK állam- és jogtudományi szekciójára 1967. március 20-22-én ismét Pécsen került sor. Az államjogi és államigazgatási jogi tagozatban 10, a civilisztikai tagozatban 11, a "büntető" tagozatban 7, a nemzetközi jogi és jogtörténeti ta-

XI.

gozatban 8, a marxizmus-leninizmus és jogelméleti tagozatban 8, a termelőszövetkezeti és munkajogi tagozatban 6 dolgozatot vitattak meg. A tanulmányok közül 23 budapesti, 12 szegedi, és 13 pécsi volt, 2-t pedig külföldi hallgatók mutattak be /Vö. Nagy Árpád - Tamás Lajos: A VIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia állam- és jogtudományi szekciójának előadásai. JK 1967: 330-334. 1.; Nagy Árpád azonos címmel FOSZ 1967: 483-484. 1./.

A sorban következő konferencia a felszabadulás évfordulója jegyében újra csak Budapesten zajlott le 1970. március 19-21-én. A szekció 5 tagozatában 43 dolgozat került a hallgatóság elé. Ezek közül 9 "büntető" tárgyú, 10 államjogi, illetve államigazgatási jogi, 9 + 7 tágabb értelemben vett civilisztikai, 8 pedig jogelméleti, jogtörténeti, illetve nemzetközi jogi tárgyú volt. Nagyjából a karok létszamarányainak megfelelő volt itt is a megoszlás: 22 budapesti, 9 szegedi és 12 pécsi diákköri dolgozat került bemutatásra /Vö. Szűk László: A IX. Országos /Felszabadulási/ Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciója. FOSZ 1970: 396-397. 1./.

A X. Országos /Jubileumi/ Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekcióját 1972. március 22-24-én rendezte meg Szegeden a József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, melynek ünnepélyes megnyitóján megjelent és beszédet mondott dr. Korom Mihály igazságügyminiszter és Szűcs Istvánné a KISZ KB titkára is. Ez alkalommal 25 budapesti, 15 szegedi és 14 pécsi szerző szerepelt, akiknek dolgozatai az alszekciókban így oszlottak meg: államjogi és államigazgatási jogi 10, állam- és jogelméleti és nemzetközi jogi 11, büntetőjogi, büntető eljárásjogi és kriminológiai 11, jogtörténeti 5, mezőgazdasági jogi és munkajogi 6, polgári jogi és polgári eljárásjogi 11. A konferencia résztvevői ankétón vitatták meg a KISZ KB és az MM által a tudományos diákkörök szervezetére és működésére vonatkozóan készített irányelveket is. /Vö. Kasza Ferenc: A X. Országos Jubileumi Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi szekciójának ülése Szegeden. MJ 1972: 379-381. 1.; Kékesi László: A tudományos diákköri konferencia állam- és jogtudományi szekciójának ülése. AI 1972: 559-564. 1.;

XII.

Tóthné Fábián Eszter: A X. Országos Jubileumi Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójának ülése. JK 1972: 331-335. 1.; Ruszoly József: Az országos diákköri konferencia állam- és jogtudományi szekciója. FOSZ 1972: 700-702. 1./

Igen hamar, már 1973. április 12-14-én megrendezték Pécsen a XI. OTDK állam- és jogtudományi szekcióját, amelyen a budapestiek 20, a szegediek 15, a pécsiek 14, a Rendőrtiszti Főiskola hallgatói pedig 2 dolgozattal léptek a nyilvánosság elé. Ezek közül államjogi és államigazgatási jogi 12, jogelméleti és nemzetközi jogi 8, büntetőjogi jellegű 12, jogtörténeti 5, mezőgazdasági és munkajogi 5, civilisztikai pedig 9 volt. /Vö. Bodnár Imre - Nagy Árpád: A XI. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójának ülései. MJ 1973: 443-447. 1.; Nagy Árpád: A XI. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójának ülései /Pécs, 1973. április 12-14./ JK 1973: 414-418. 1.; Uő: A XI. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójának ülései. FOSZ 1973: 480-483. 1./

A XII. OTDK-t a felszabadulás jubileuma jegyében rendezte meg az ELTE jogi kara 1975. április 24-26-án. Ez alkalommal rendkívül megnőtt a dolgozatok száma /72/; a három kar mellett a Rendőrtiszti Főiskola, a Tanácsakadémia, valamint a Moszkvai Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének magyar hallgatói is résztvettek az üléseken. /Vö. Kukorelli István: A XII. Országos Felszabadulási Tudományos Diákköri Konferencia. AI 1975: 572-575. 1./

3. A kutató ember természetes törekvése az, hogy eredményeit megfelelő formában közreadja. A szóbeli publicitás mellett, amit a diákköri ülések és konferenciák egyaránt biztosítanak, a nyomtatott vagy legalábbis sokszorosított kiadványban való megjelenés a maradandóbb közlési forma.

Korábban az írásbeli publicitás minimális lehetőségét szinte kizárólag a konferenciákra küldött dolgozatok, később pedig téziseik stencillel sokszorosított példányai biztosították, amelyek, bár olykor utólagosan összefűzésre is kerültek,

XIII.

a konferenciák multán szétszóródtak. Ez érlelte meg az 1960-as évek elején az egyetemeken és főiskolák vezetőiben azt a gondolatot, hogy a "nagy" Acták példáját követve diákköri kiadványokat jelentessenek meg. Ezek azóta - igaz eléggé rendszeresen - meg is jelennek, számontartásuk azonban még a könyvtárosok számára sem lehet könnyű feladat. Itt lenne az ideje, hogy országosan egy diákköri bibliográfiában gyűjtsék össze e kiadványok adatait!

Saját portánkon maradva szólnunk kell e most újra induló sorozat előzményeiről is. Nemsokára másfél évtizede lesz, hogy a Szegedi Tudományegyetem Tanácsa és a KISZ Egyetemi Bizottsága 1961 májusában a folyamatos megjelenés reményében utjára bocsátotta az Ifjúsági Acta I. kötetét /Acta Universitatis Szegedinensis. Acta Iuvenum Tomus I. Szeged, 1961. 233. l./. E kötetben még mind a három kar diákkörei ott voltak; karunkat Rácz Attila A társadalmi bíróságok gyakorlatából és Szentandrás Lajosné A mezőgazdasági termelési szerződések megkötése és teljesítése c. dolgozata képviselte. A következő évben a II. kötetet már kari bontásban adták ki a megjelentető szervek /a mi füzetünk: Acta Universitatis Szegedinensis. Acta Iuvenum Tomus II. Sectio Juridica et Politica. Szeged, 1962. 163. l./. Ebben négy dolgozat - Szakáts Kálmán: Determinizmus az akaratban; Ruszoly József: Az Országos Nemzeti Bizottság két tervezetéről; Virágh Pál: A filmmel és rádió-televízió adásokkal kapcsolatos egyes szerzői jogi kérdések; Könczöl László: A tanúk szerepe a dáciai viaszostáblákon - jelent meg.

Ekkor úgy tűnt, hogy folyamatossá lehet tenni a kiadványt, hiszen 1963 végén már a III. kötete is megjelent, ennek jogi kari fülete azonban a rendkívül gyatra sokszorosítás miatt alkalmatlan volt a terjesztésre. A Tomus III.-nak talán az az egyetlen csonka példánya került el a zuzdát, amelyet magam őrzök, benne egykori kollégáim - így Kalas Tibor, Garami Emil, Dobozy Levente, Mészáros Eszter és Koós Ilona - jobb sorsra érdemes dolgozataival.

A "történeti hűség" megkívánja, hogy említést tegyek az Egyetemi Diákköri Tanács által 1968-ban ismét egységesként megszerkesztett IV. kötetről /Acta Universitatis Szegediensis de

XIV.

Attila József nominatae. Tomus IV. Szeged, 1968. 242. l./, melynek fényképezésre kész kézírata leadásra került, nyomtatott borítója elkészült, azonban - talán hanyagságból - mégsem jelenhetett meg, miértis karunkról Apáthyiné Pacsay Ágnes, Ráboldné Bodóczy Zeuzsanna, Gyúgyei Klára, Bodnár László és Kovács Kornélné dolgozatai nem nyerhettek publicitást.

Időközben a KISZ KB Tudományos Diákköri Füzetek címmel indított egy sorozatot, melynek Társadalomtudomány és Természettudomány alcímet viselő füzetek /Bp. 1965/ a JATE Tudományos Diákköri Tanácsa szerkesztette; karunkról az előbbiben került publikálásra Sal Lászlónak A munkajogviszony elhatárolása a munkavégzéssel kapcsolatos polgári jogi jogviszonyoktól c. tanulmánya. Ezt a reményekre jogosító országos vállalkozást sem követte további folytatás.

Az 1970-es évek eleje óta ismételten felvetődött az Ifjúsági Acta kari kiadásának gondolata, amely jelen kötetben ölt testet. Új sorozatot, series nova-t indítunk; folytatásra méltó előzménynek tekintjük a korábbi két megjelent, bibliográfiailag is számontartott és a két megszerkesztett, csupán általunk felemlített kötetet, ugyanakkor önálló kiadványunkkal a most XXII. kötetével jelentkező kari "nagy" Actához is kapcsolódni kívánunk.

Dr. Ruszoly József

Parkas Szabina

A POLGÁRI JOG ALAPELVEINEK ÉRVÉNYESÜLÉSE A GAZDASÁGIRÁNYÍTÁS KORSZERŰSÍTETT RENDJÉBEN

I. Az alapelvekről általánosságban

A jogi alapelvek egy-egy jogágazat irányító eszméi, amelyek a jogágban összefoglalt jogszabályok tartalmára jellemzőek, alapvonásait tükrözik.

Szerepelhetnek a kodifikált anyagban expliciten, pl. a Ptk. 4. §. /1/ bekezdésében. Előfordulhatnak implicit, nem kifejezett formában is. Ilyenkor a jogszabályok szelleméből lehet a közbet, az alapvetőt kiemelni.

Az alapelvek nem csupán jogi nézetek. Az uralkodó osztály érdekeinek megfelelő politikai tartalommal telítve a politikai és a jogi felépítmény egységét adják.

Elméleti jelentőségük mellett gyakorlati funkciójuk is van. Ha a jogszabály értelmezése felől kétség merül fel - azt nyelvtani, logikai úton megoldani nem lehet - , akkor az alapelvek szellemében, a jogágazat szabályaival összefüggésben kell dönteni. Hézagpótló szerepükben nem jelenthetik azt, hogy a törvény más rendelkezéseivel ellentétes döntés szülessen. Alkalmazásukra csak több /három/ fokozatu, hiábavaló jogszabály keresés után kerülhet sor.

Minden jogágnak vannak saját alapelvei.

A polgári jog alapelvei e jogág két nagy személyi és gazdasági - területéhez igazodva alakultak. A személyi vonatkozásukat /1/a, 1/c/ a dolgozat témakörénél fogva nem érintem.

A polgári jog alapelvei a fentén túl két csoportra oszthatók. Az egyik a szocialista társadalom és jog egészében érvényesülő elveket tartalmazza:

- 1/a a személyi és társadalmi érdek összhangja,
- 1/b a tulajdon, különösen a társadalmi tulajdon védelme,

1/c a személy védelme,

1/d a kármegelőzés.

A másik csoport csupán a polgári jog területén érvényesül, annak sajátosságait mutatja:

2/a szükségletkielégítés,

2/b szerződési szabadság,

2/c reális teljesítés,

2/d szocialista együttműködés.

A gazdasági életet érintő, s annak jellegzetességeit tartalmazó elvek szintén több szempontból csoportosíthatók. Ezek közül egyesek tulajdonképpen a társadalmi rendünkből fakadókat fogják össze. Ezeknek az érvényesülése az 1968 január 1-én életbe lépett gazdasági mechanizmusban sem változott.

Mindezen alapvető kérdéseken túl a gazdasági mechanizmus a termés mikéntjében, a forgalomban, az elosztásban és az ezek megvalósításához szükséges vállalati önállóság, a fokozott érdekelttség terén hozott sok szempontból változást.

A polgári jog - gazdasági életet érintő - alapelvei közül legfontosabb, legalapvetőbb a szükségletkielégítés elve. Nem csupán érinti, de fenntartja a társadalom alapját az elv, illetve érvényesülése, azaz maga a folyamat, aminek alapján, mint követelmény létrejött.

A szükségletkielégítés feltételez egy olyan egységet a gazdasági életben, amelynek szüksége van egy meghatározott termékre, áruciklákra. Másik eleme egy olyan "személy", aki saját szükségletén felül, vagy kimondottan piacra termel. Ha a kettőjük közötti megfelelést felismerve szerződést kötnek egymással, beszélhetünk szükségletkielégítésről.

E folyamatnak a felek számára optimális lebonyolításához lehetőségekre, megengedő jogszabályra van szükség abban az irányban, hogy a felek akaratuknak /mögötte szükségletüknek/ megfelelő szerződéseket köthessenek.

Ezt biztosíthatja, s a korszerűsített gazdaságirányítási rendszerben biztosítja is a szerződési szabadság elve.

A fenti két elv tulajdonképpen fedi egymást, azonos célt szolgál. A termékforgalom területének jó részén ez így is van. Eltérésük a szerződési akarat oldaláról nézve - ennél szűkebb körben a partnerválasztás szempontjából, a tipuskényszer már

lazuló területéről - a még mindig élő szerződéskötési kötelezettségből fakad.

Dolgozatomban ezért az elsődleges szükségletkielégítés elve helyett - ami tulajdonképpen gazdasági megfogalmazás - a szerződési szabadság elvét - mint az előbbi megvalósításának jogi lehetőségeit, illetve korlátait tárgyalom viszonylag részletesen.

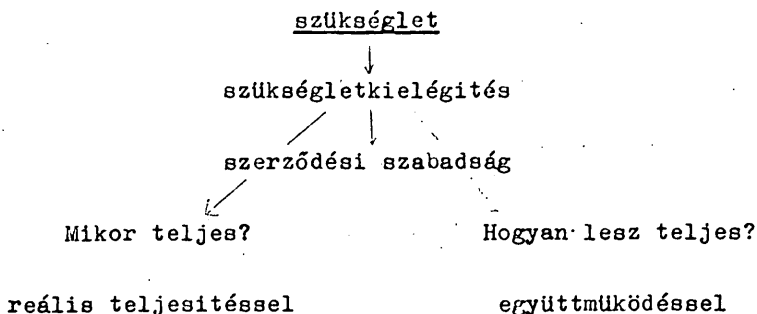
A gazdálkodáshoz kapcsolódó elvek egymással szoros összefüggésben vannak.

A megkötött szerződés önmagában semmit sem ér, tehát törekedni kell annak teljesítésére, azaz a kontraktussal elérni kívánt cél megvalósítására. E célnak pedig a szerződés szerint kell megvalósulnia, azaz reálisan.

A szerződés létrejöttének ugyanis nincs értelme, ha a mögötte álló szükségletet nem lehet fedezni, kielégíteni. Ebből adódik a reális teljesítés alapelve, mint a forgalomnak, s a benne résztvevő feleknek másik fontos kívánalma.

Míg a teljesítéshez - célhoz - a felek eljutnak, már kapcsolatban állnak egymással. Nem csupán jogi értelemben, de ténylegesen is. Segítségadás, információ-szolgáltatás köti őket. Ez természetes, hiszen mindkettőjük érdeke azt kívánja, hogy határidőre, kifogástalan termékkel történjék a teljesítés, a szükséglet kielégítése. Ily módon ezen elv is következik a szükségletkielégítés elvéből.

Látható tehát, hogy a polgári jognak e négy alapelve milyen szorosan összefonódik. Ezen túlmenően egyik a másiktól levezethető, amit vázlatosan így lehetne szemléltetni:

Dolgozatomban e négy fő alapelv érvényesülését, összefüggé-

sét vizsgálok a gazdaságirányítás új rendszerében.

II. Szerződési szabadság elve

Az 1959. évi IV. törvénynek az 1967. évi 39. sz. törvényerejű rendelettel módosított szövegében a 200. §-ának /1/ bekezdése így szól: "A szerződés tartalmát a felek szabadon állapítják meg. A szerződésekre vonatkozó rendelkezésektől egyező akaratlanul eltérhetnek, ha a jogszabály az eltérést nem tiltja."

Ez a szakasz az új gazdasági mechanizmus bevezetése óta kibővült szerződési szabadságot engedélyezi a forgalom körében.

A szerződési szabadság jogi fogalom, mely csupán azt jelenti, hogy jogszabály nem áll útjában a felek akaratának.

A szerződési szabadság és kiterjesztése négy nagyobb témára bontható:

- A/ akar-e szerződést kötni - ez a tulajdonképpeni szerződési szabadság,
- B/ kivel köti a szerződést - ez a partnerválasztás szabadsága,
- C/ milyen formában köti a szerződést - ez a szerződéstípus szabadsága,
- D/ milyen tartalommal köti a szerződést - itt a szabályozás diszpozitív.

A szerződési szabadság ilyen szabályozás mellett egyenlő a lehetőségek közötti választással. A vállalatok szintjén így a felelősséget a kockázatvállalás helyettesíti a döntés helyességének vonatkozásában.

A. Ilyen körülmények között maximális a lehetőség a felmerülő szükségletek optimális kielégítésére. A szerződések megkötésének egyetlen indoka, és a létrejött kapcsolat fenntartója a szükséglet. Condolni kell azonban arra az esetre is, ha a szerződés létrehozását igénylő szükségletek a szerződéskötés után megváltoznak, a kontraktus fenntartása a megrendelő számára tovább már nem kívánatos. Ennek a helyzetnek a megoldására szolgál az elállás intézménye, amely annak ellenére, hogy célja ellentétes a szerződések megkötését elősegítő elvvel, mégis - annak tökéletesebb érvényesülése érdekében - belőle fakad.

Ha ezt a lehetőséget nem biztosítják a szerződő feleknek, létrejönnek a "felesleges" termékek, a megváltozott igény azon-

ban kielégítetlen marad.

A megrendelő pozícióját erősítő elállási jogot a 2/1970. /II.3./ Korm.sz. rendelet a 44/1967. /XI.5./ Korm.sz. rendelettel egyezően rendezi.

Felmerül a kérdés, - amelyre a gyakorlat sem adott még egyértelmű választ - hogy a meghiusulási kötbér vonatkozásában mi legyen a helyes megoldás? A megrendelőnek érdeke, hogy ez a fajta elállás ne jelentsen számára akkoravagy alig kisebb hátrányt, mint az eredeti szolgáltatás átvétele. Ellenkező esetben értelmetlenné válik gyakorlása, s megszületik a piaccal nem bíró termékek tömege.

Az elállás intézménye a megrendelő vállalatot nagyobb óvatosságra, szélesebb körű kitékintésre ösztönzi. Ugyanis minél hamarabb észleli a megváltozott körülmények okozta megváltozott szükségletet, annál kisebb kártérítést, ráfordítást kell fizetnie. Ha a szolgáltatás tárgya már elkészült, azt köteles átvenni, s így késedelmével magának okozta a legnagyobb kárt.

A szerződések megkötésének módjai a szerződési szabadság körében szűkültek. Nem hatályos ma már a hallgatólagosan létrejött szerződés, kifejezett akaratnyilvánítás szükséges.

A szerződési szabadság "akar-e szerződést kötni" eleme - szűk körben még ma is - a megrendelő javára korlátozott. Itt a Ptk. 199. §-át idézem: "Jogszabály szerződés kötését kötelezővé teheti." - kivételes és ideiglenes jelleggel. Ez egyenlő az államigazgatási jellegű kötöttségek szükséges mértékű megszüntetésével. Ezt a kört a 25/1967. /VIII. 20./ Korm.sz. rendelet négy igazgatási jellegű eszközzel szabályozza:

a/ Központi gazdálkodás.

Itt meg kell említeni a 11/1967. /V.13./ Korm.sz. rendelet 24. §-ának /1/ bekezdését és a 38/1967. /X.12./ Korm.sz. rendelet 12. §-ának /2/ bekezdését. Az utóbbival kapcsolatban megjegyzendő, hogy ez a kötelezettség tárgyi vonatkozásu - , mint azt a viták lezárásaként a gazdasági döntőbizottság megállapította - tehát a kiemelt építményhez kapcsolódik, nem a megrendelő személyéhez.

A központi gazdálkodás körét az Országos Anyag- és Árhivatal határozza meg.

b/ Kontingentálás, amely alapvetően kétféle:

ba/ A beszerzési kontingens, amelynek esetén a kijelölt szállító köteles a kijelölt felhasználót egy meghatározott mennyiség erejéig kielégíteni. /Ebben különbözik alapvetően az a/ pont alattitól./ A le nem kötött árumennyiséggel szabadon rendelkezik.

bb/ Az értékesítési kontingens azt a maximális mennyiséget határozza meg, amelyet értékesíteni lehet.

Az előírt mennyiséget meghatározhatja: minimálva, maximálva és pontosan.

c/ Értékesítő szerv kijelölése.

d/ Szerződéskötési kötelezettség.

Itt is van lehetőség a szerződés módosítására, megszüntetésére. A kötelezettség kiterjed az ebbe a körbe tartozó termékek közvetlen előállításához szükséges cikkekre is.

A fent említett esetekben a hallgatólágos szerződéskötés ma is élő, a hallgatást az ajánlat elfogadásának tekintik. /10/1966. /II.4./ Korm.sz. r. 12. §. /2/ bek./

A szerződéskötési kötelezettség szigorúan érvényesül. A 25/1967. /VIII. 20./ Korm.sz. rendelet 8. §-ának /1/ bekezdése szerint: "A szállító, ha szerződéskötési kötelezettség terheli, a szerződés megkötését csak akkor tagadhatja meg, ha bizonyítja, hogy a szerződés teljesítésére nem képes, vagy az sértene a népgazdaság érdekét.", de ennek ellenére a /2/ bekezdés alapján: "Ha a szállítót szerződéskötési kötelezettség terheli, a bíróság a felek megállapodásának hiányában - amennyiben a felek közötti jogvita egyébként hatáskörébe tartozik - a szerződést a megrendelő kívánságára, vagy népgazdasági érdekből enélkül is létrehozhatja."

Az állam a szerződéskötésre kötelezésen kívül még két eszközt vesz igénybe:

1. Tilalmak, amelyek a szocialista társadalom alapvető társadalmi érdekeit védik.
2. Engedélyhez kötés. Ez a korlátozás a leg rugalmasabb módja, hisz lehetőség van a mérlegelés-

sen alapuló döntésre. Ilyen engedélyt államigazgatási szerv ad, s e feltétel teljesülésével válik érvényessé a polgári jogi szerződés.

B. A partnerválasztás szabadsága a szerződési szabadság elvének az az eleme, amely a legkevésbé korlátozott. Egyrészt a terület, és a szektorok szerint felállított gátak megszüntetését, másrészt a szerződéskötésen kívül más együttműködési kapcsolat létesítésének lehetőségét is jelenti. Ebből eredően a szocialista szervek a kooperációk kialakításának jogával is szabadon rendelkezhetnek. Az együttműködés leggyakoribb formái az alábbiak:

társasági szerződés,
közös vállalat,
társulás,
egyesülés.

Az egyesüléssel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy létezik kényszeregyesülés is, amely azonban csak meghatározott, maximumált időtartamra hozható létre és létrehozásának módját, célját, vezetőjének kinevezését tekintve is eltér az önkéntes egyesüléstől.

A partnerválasztás jogát az A/c pont alatt említett meglehetősen ritka korlátozás gátolja a 25/1967. /VIII. 20./ Korm.sz. rendelet 5. §-a értelmében, amely bizonyos cikkek vonatkozásában kizárólagos értékesítő szervek kijelölésére biztosít lehetőséget. Minderről az Országos Anyag- és Árhivatal az illetékes minisztériumokkal együttműködve intézkedik.

C. A szerződési szabadság harmadik eleme a forma, a szerződés lényegének megjelenési formája. Hozzá kell tenni, hogy ez a "forma" a legtöbb esetben érdemi következményekkel jár.

A termékforgalom körében a felek szabadon választhatnak a típusok között:

a/ Szállítási szerződés.

Hosszabb időre szervezi a felek kapcsolatait, s így tervezési elemeket is magában foglal.

b/ Bizományi szerződés.

Alkalmazásának területe főleg külkereskedelmi relációban jelentősen növekedett.

c/ Raktári vétel.

Előnye az azonnali lebonyolítás.

Természetesen a választásnál a szerződés célját kell szem előtt tartani.

A szerződő feleknek emellett módjuk van arra is, hogy a tartalmi elemek legkedvezőbbjeit összeválogatva vegyes szerződési típust hozzanak létre.

Ezen a területen is csupán kis számu és főleg szűk körű - de jelentős - a korlátozás, amelynek megjelenési formája a típuskényszer /pl. - már említett módon - külkereskedelmi forgalomban a bizományi szerződés/.

D. A tartalom a szerződés leglényegesebb eleme, ez fejezi ki célját. Itt a legjellemzőbb a szabályozásra a diszpozitivitás. A jogszabály csak akkor kel életre, ha valami módon a felek a lényeges kérdésről nem, vagy vele ellentétesen rendelkeztek. Ennek kapcsán meg kell említeni a szállítási alapfeltételeket, amelyeknek zömét már eltörölték, és a hatályosak is csupán diszpozitív erejűek, vagyis a felek közös akaratmegegyezése alapján lehetőség van eltérésre.

A felek az új gazdasági mechanizmusban az ellenszolgáltatás, az ár vonatkozásában is meglehetősen szabad kezet kaptak.

Az 1968 előtti kizárólagos fix árak helyett, az ár kialakításának több módja alakult ki:

rögzített ár,

maximált ár,

hatósági előírások - irányelvek - figyelembevételével kialakított ár,

szabad ár.

/L.: az 56/1967./ XII. 19./ Korm. sz. rendeletet./

A termékforgalmat az Országos Anyag- és Árhivatal által a 25/1967. /VIII. 20./ Korm.sz. rendelet érvényben tartásával szabályozza évenként.

A szerződési szabadság bizonyos értelemben verseny egymás ellen, a piacért. Ebben a vonatkozásban két korlátot kellett felállítani.

Egyrészt a monopolhelyzet kialakítása ellen, mert a koncentráció csak addig a határig indokolt, amíg ezt a termelőerők gazdaságos kihasználása megkívánja; a monopolhelyzet ezen túlno ve károsan befolyásolhatja a szükségletkielégítési elvet.

Külkereskedelmi szempontból hasznos lehet akkor, ha a kis

ország egybefogja apró vállalatait a tárgyaló partner felé.

A belföldi forgalomban helyes lehet, ha

a/ optimális szérianagyság mellett az egész hazai szükségletet ellátja, s exportál is,

b/ új eljárást konstruál, s ehhez kizárólagos a jogosultsága,

c/ a hiánycikkek egy csoportját állítja elő, s a szükségletet jobban fel tudja mérni.

Másrészt korlátozásra volt szükség a tisztességtelen verseny körében a jogtalan előny biztosítására irányuló manipulációk ellen, az erőfölénnyel való visszaéléssel szemben is.

A verseny említett két korlátozást igénylő területére vonatkozik a 25/1967. /VIII. 20./ Korm.sz. rendelet 9. §-ának /1/ bekezdése, amely a piac felosztását tiltja. Az árak vonatkozásában az 56/1967. /XII. 19./ Korm. sz. rendelet 18. §-a rendelkezik.

A vállalatot a tisztességtelen verseny ellen az 1923. évi V. törvénynek a Ptké. 95. §-a által hatályban tartott szakaszai védik. E törvény 1. §-a az /1/ bekezdésben a jó erkölcsbe ütközést is ^a"versenyforma" kritériumává teszi. Ma - szocialista tartalommal telítődve - egyes esetekben kizárható ez a minősítés, ha az a népgazdaság érdekének megfelel, vele nem ellentétes.

A tisztességtelen verseny megállapítása sok esetben határkérdés.

Harmadik személyeket, a fogyasztókat a fentiekben túl az 1/1968. Korm. sz. rendelettel életre hívott gazdasági bírság és az 1/1970. /AT. 28./ ÁH sz. állásfoglalás védi, amely a jogtalan árak útján realizálandó tisztességtelen verseny ellen jött létre.

A tisztességtelen haszon megállapításának irányelveit az 1022/1973. Korm.sz. határozat teszi közzé. Tartalmazza a tisztességtelen haszon mértékét, megállapítási módját, függetlenül a nyereségtől, s annak lététől.

A szerződési szabadság négy alapvető elemének tárgyalása során említett tilalmak és korlátozások tulajdonképpen a szerződési szabadság szocialista értelemben vett társadalmi érdekű érvényesülését védik az azzal való visszaélésekkel szemben. Különösen nagy jelentőségű ez a mai "átmeneti" korban, amikor az egyes intézményeknek a helyes, leghatékonyabb alkalmazása még teljesen nem alakulhatott ki.

III. Reális teljesítés elve

A reális teljesítés elvének tágabb felfogása szerint a szerződő felek a szerződésben foglaltak szerint kötelesek teljesíteni, vagyis az abban meghatározott módon, időben, helyen kell szolgáltatnia a kötelezettnek a szerződés tárgyát.

Szűkebb értelmezése ezen elvnek pedig az, hogy reál, azaz valóságos, természetbeni teljesítésre kötelez. Részletezve tehát:

1. a szolgáltatás tárgya pénzbeni egyenérték fizetésével nem váltható meg a kötelezett részéről, bánatpénzzel azt nem helyettesítheti;
2. a jogosult nem szabadulhat bánatpénz vagy kártalanítás felajánlásával a szerződéstől, a teljesítés el nem fogadásával szerződésszegést követ el;
3. elállásra szerződésszegés esetén is csak akkor kerülhet sor, ha a szerződés funkcióját már semmiféle módon nem tudja betölteni.

A reális teljesítés elve a gazdasági irányítás régi rendszerében meglehetősen mereven érvényesült. A szükségletkielégítés elvéhez kapcsolódva ez logikus is. Összefüggött ez azzal, hogy a szükségletek felsőbb igazgatási szervek által nyertek meghatározást, és így inkább problémát, mint megoldást jelentett az elv szűk értelmezése. A tényleges szükségletek és a terv teljesítésére szolgáló szerződés különvált, s ilyen értelemben a reális teljesítés elve a szükségletkielégítés elvétől önállósult.

Ezt a kivételek igazolják legjobban. Ugyanis, ha 1968 előtt a terv megváltozott, a reális teljesítés, mint elvárás - a megelőző célkitűzéssel együtt - automatikusan megszűnt.

A tervutasításos gazdálkodás rendszerében a reális teljesítés elvének rugalmasabb értelmezése egyébként nehézségekhez vezetett volna. Az adott helyzetben a bármelyik fél kérésére kifizetett pénzbeli egyenértékből sem tudott volna a szerződő fél az eredeti megállapodásban meghatározott terméket harmadik személytől vásárolni, mert nem álltak rendelkezésre szabad piaci készletek. Az igényelt cikket sajátmagának sem állithatta elő, az őt más irányban kötelező szerződések folytán lekötött gazdasági kapacitása miatt.

1968. január 1-től a reális teljesítés elvének kérdése egészen más módon vetődik fel. A szabad piacok, a kötött árupályák megszüntetése már elméletileg is, és a gyakorlatban szintén, lehetővé teszik az esetleg be nem teljesedett szerződésből eredő szükségletek pótlását.

Igy a reális teljesítés elve egyik oldalról gyengült - nincs erre vonatkozó kötelezés - , másfelől viszont igen határozatos erősítést kapott a tényleges szükséglet kielégítésének érdekében. S ha megnézzük, a jogi vonatkozás visszaszorulása és a gazdasági erők felduzzadása idézte ezt elő.

A reális teljesítés elvéből - éppen komoly gazdasági tartalma miatt - következik, hogy az alapjául szolgáló szerződéseket megfontoltan, felelősséggel kössék.

A megfontoltabb szerződési akarat igényelte a korábbi jog szerinti reálkontraktusoknak, a nagyobb kötöttséget jelentő konszenzuál kontraktusokká való átalakítását. Ez a szocialista szervek vonatkozásában biztosítéknak is nevezhető.

A magánszemélyek, az állampolgárok vonatkozásában ezen elv érvényesülése lényegesen eltért a szocialista szervezetek "terszerződéseiben" való szigorú megvalósítástól. A "mérsékelt reális teljesítés elvé"-t illetően e területen az új mechanizmus sem hozott változást.

Felmerülhet a kérdés, ha a reális teljesítés elvét, amelyet a régi mechanizmus hozott létre, élő elv-e ma is?

Ma a szerződések a tényleges szükségletet szolgálják, így a teljesítés reális voltát az alapját képező kontraktus életszerűsége adja. Így tulajdonképpen értelmetlen elválasztani a szükségletkielégítés elvétől, ahhoz való kapcsolódása nagyon szoros.

A reális teljesítés elvének mégis van olyan vonatkozása, amely 1968 előtt teljesen szűk körre szorult. Ez az elállás lehetősége, amely - érthető módon - kirekedt a gazdasági életet formáló eszközök közül.

E jogintézményt a szerződési szabadság viszonylagos teljességének taglalásánál már érintettem, de ebben a viszonylatban részletesebben kell szólni róla.

Az új gazdasági rendszer szabályai az elállás körét kiterjesztették.

Nem adott viszont egyforma lehetőséget a jogalkotó a szállítási /10/1966. /II. 14./ Korm.sz. illetve a vállalkozási /44/1967. /XI.5./ Korm.sz.r./ szerződés megrendelői pozíciójában lévőeknek. Az utóbbi esetben a Ptk-hoz igazodik a kérdés rendezése /35. §./:

- a/ nincs időbeli korlátja az elállásnak,
- b/ az elálló köteles megtéríteni a vállalkozó kárát.

A szállítási szerződések vonatkozásában a rendelet 23. §-ának /2/ bekezdése szerint:

- a/ a megrendelő csupán a teljesítési határidőn belül élhet az elállás jogával, és
- b/ a szállítónak költségtérítéssel tartozik, vétkesség esetén pedig a szerződésszegés egyéb szankciói lépnek be.

Érdekes a szállítási szerződéseknel a teljesítési határidő utáni, régi formájában fennmaradt reális teljesítés elve. Ugyanis ilyen esetben a megrendelőt elfogadási kötelezettség terheli, a szolgáltatást át kell vennie.

A kötelezett vonatkozásában az említett rendeletek nem hoztak újat. Ennek indoka, hogy a szabályozás a szükségletek hordozójának helyzetét kívánta erősíteni. A megrendelő szempontjából tette tehát a jogi rendezést rugalmasabbá. Így a jogosulti pozícióban lévő fél mérlegelésére van bízva, hogy a szerződésnek van-e, illetve van-e még fizetőképes keresletű háttere. S ha erre a kérdésre a válasz nemleges, akkor megvan az a joga s lehetősége, hogy a kötelmet ne hozza létre, vagy a már meglévőt felszámolja.

Összefoglalva az elmondottakat leszűrhető a következő: Mig első látásra úgy tűnik, hogy a reális teljesítés elve a szükségletek kielégítésének felszabadulásával erősödik, - mint jogelv - valójában abba szinte beleolvadva jelentősen gyengül.

Mindez természetes, hiszen - a régi értelemben vett - reális teljesítésre nyilvánvalóan kevésbé van szükség. Ma, amikor az elállás folytán "sértett" félnek lehetősége van arra, hogy a kártérítés illetve a pénzbeni egyenérték összegén, az immár

nem teljesen lekötött piacról beszerezze a szükségletének kielégítésére hivatott árut, vagy adott esetben azt önmaga állítsa elő /hiszen saját terve alapján termel/, az elv értelmének módosulása kézenfekvő.

IV. Szocialista együttműködés

A szerződési viszony a szocialista polgári jogban is az árutulajdonosok kapcsolata. Olyan árutulajdonosoké, akiket a szerződésen kívül is a szocialista társadalomra alapvetően jellemző érdekegység kapcsol össze, amely érdekegységből a polgári jog egész területére vonatkozó együttműködési kötelezettség fakad.

Mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy a szocialista együttműködés elve érvényesülésének két fő területe van. A már megkötött szerződésen belüli együttműködés és a szerződéses viszonyban nem álló alanyok együttműködése.

A szerződéses együttműködés az 1968 január 1-től bevezetett gazdasági rendszerben sem változott lényegesen, csupán az ujonnan megjelenő jogszabályok rónak konkrét kötelezettséget az egyes szerződésekben résztvevő felekre.

Az együttműködés területei röviden tehát az alábbiak:

Érvényesülnie kell az elvnek a szerződés megkötésekor, lebonyolításakor, mindig az adott helyzetben elvárható módon. Szerződésszegésnek lehet minősíteni azt a magatartást is, ha a fél az együttműködési kötelezettségét szegi meg, ugyanis a szerződő partner számára nemcsak a végeredmény lényeges, hanem a folyamat is, amelynek során a kötelezett létrehozza a szerződés tárgyát. A termelési folyamatnak a jogosulthoz való közelkerülését társadalmi érdek indokolja, s a jogalkotó így adott erre lehetőséget.

Hozzá tartozik az elvhez az is, hogy a jogosult éljen azokkal a jogaival, amelyek megkönnyítik a kötelezett helyzetét, továbbá a teljesítést.

A Ptk. 4. §-a /2/ bekezdésének második mondata szerint a fentieket a jogok rendeltetésszerű gyakorlásával kell megvalósítani.

Az új gazdaságirányítási rendszerben abból az alapvető

változásból, hogy a piaci kapcsolatok erősebben dominálnak, logikusan következne, hogy az együttműködés elvének szerződésen kívüli érvényesülési területe szűkül, az elv jelentősége csökken; az eddig azonos tulajdonforma talaján azonos típusu tervek szerint termelő vállalatok most a "nagy lehetőségek" láttán egymás ellen fordulnak, s így kezdik el, illetve alakítják ki a piaci versenyt a szerződési szabadság felhasználásával.

A valóságban ez - hasonlóan a reális teljesítésnél tapasztaltakhoz - nem így alakult. A gazdasági körülmények éppen ellentétes, az elv erősödését jelző tendenciát mutatnak.

A régi rendszerben ennek az elvnek az érvényesülési lehetősége minimális volt, hiszen nem volt érdekelkülönültség.

Az igazgatási jellegű szabályozás is törekedett biztosítani az összhangot. A feladatok aprólékos szétosztásával tulajdonképpen már azok elvégzése során létre kellett jönnie az együttműködésnek, amely természetesen csak technikai értelemben azonos a maival.

Az új mechanizmusban is megmarad a tulajdonviszonyokon alapuló érdekezésszerűség. A vállalati önállóság növekedésével azonban a lehetőségek és a veszélyek is jóval nagyobbak. Ezt ellensúlyozhatja - , és ez kell is - az azóta jóval magasabb szintre emelkedett szocialista tudat.

Az így együttműködő szocialista termelőegységek között szoros és feltétlenül szükséges összhang jön létre, szemben állva más termelő csoportokkal, más vállalatokkal.

Ez viszont nem zárja ki a kooperáló csoporton belüli ellentétek lehetőségét.

Az együttműködés a nagy lehetőségek mellett veszélyt is rejt magában a népgazdaság számára. Fel lehet használni ugyanis a szocialista szemlélettel ellentétes módon is, megsértve a Ptk. 4. §-a /2/ bekezdésének első mondatában foglaltakat. Ennek a jogsértésnek a megakadályozására, kizárására jöttek létre azok a monopolhelyzetet és tisztességtelen versenyt tiltó szabályanyagok, amelyeket az előző részben ismertettem.

Az együttműködési megállapodásokban is lehetnek olyan elemek, amelyek népgazdasági szinten káros hatásúak. Az új szabályozás meg is adja a jogot az illetékes miniszternek a közbelépésre, illetőleg az "együttműködés" megszüntetésére.

Látható, hogy a Ptk. 4. §-a a szerződési viszonyban nem álló felekre is irányadó, általános együttműködési szabályt tartalmaz. A bírósági gyakorlat nem alkalmas, és nem is lehet alkalmas arra, hogy a szóban forgó elég bonyolult kapcsolatokra közvetlen hatást gyakoroljon.

A Pp. 371. §-ának /1/ bekezdésében a felek eljárásjogi vonatkozású együttműködése nyert jogszabályi szintre emelést, - a gazdasági pert megelőzően egymásközi levélváltással az álláspontok tisztázása -, de ezt sem tudja a kívánt mértékben megvalósítani a gyakorlat.

A nehézségek magyarázata, hogy a vállalatok kívánatos szerződésen kívüli szocialista együttműködésére vonatkozóan nincs közvetlen jogszabály.

Ezen elvnek az érvényesülése kizárólag a gazdasági "rászorítotttság", kényszer, a tényleges forgalmi kapcsolatok lebonyolításához szükséges szervezethez szükséges következménye.

Igy merült fel az a most már lassan igényé válni gondolat, hogy az együttműködés területét szabályozni kell.

Az együttműködési kapcsolatok rendezésének Móry László "Az együttműködési szerződés" c. cikkében három általa elképzelt formáját vázolja fel:

1. Az együttműködés egyik résztvevője a többi, kooperáló partnerrel külön-külön kétoldalu szerződéseket köt.

Tartalmazniuk kell ezeknek a szerződéseknek az együttműködés körét, feltételeit, módjait. A többi szerződő fél összehangolása az ő feladata. A többiek ezen szerződés alapján nem állnak jogviszonyban egymással.

Hibája, hogy az egészet képező kapcsolatokat mesterségesen szétválasztja. Így az eredeti cél, az együttműködés is szűk körű. Mindezek mellett az "irányító" vállalatra nagy felelősséggel járó terhet is ró.

2. A másik forma a társasági szerződéssel létrehozott egyesülés. Akkor van helye, ha a partnerek tevékenységüket szorosan akarják összekapcsolni.

Móry László két ellenvetést hoz rögtön: a/ annak ellenére, hogy céljuk közös, gazdasági érdekeik csak részben közősek;

b/ e forma elsődleges rendeltetése, hogy a tagok külső kapcsolatait rendezze, holott itt a belső együttműködésre kell a fő hangsúlyt fektetni.

3. Harmadik lehetőség a többalanyu szerződés kötése. Ez a kapcsolat egészét foglalja magában. Az alanyok korlátlan számban vehetnek részt benne. A kötelelem tárgya itt az együttműködés, ez a cél legtagabb meghatározása.

E kooperációnak nem feltétlenül kell kiterjednie az egész folyamatra, kapcsolódhat a munka egy fázisához is.

A felek belőphetnek a meglévő együttműködésbe is, azzal a természetes feltétellel, hogy az eddig fennálló szabályokat magukra kötelezőnek elismerik.

Előnye, hogy e kapcsolatokat ténylegességüknek megfelelően szabályozza.

Nem lehet pontosan elhatárolni e szerződésben a jogosultakat a kötelezettektől. Mégis a sokrétű kapcsolatok rendszerezése a konkrét kötelezések alapján a következő:

kétoldalú - /A.vállalkozik B. vonatkozásában/,
több oldalú - /A. és B. vállalkoznak C. felé/,
közösségi - /mindegyik fél kötelessége a többivel szemben/.

A szerződésnek természetesen tartalmaznia kell szankciót, amelynek arra kell hatnia, hogy a kifelé megtörtént szerződésszegés ne csak a negatív magatartás tanusítóját sujtssa, hanem annak elhárítása az egész kollektiva érdeke legyen.

A belső szerződésszegés is már előre meghatározott szankciót kell, hogy maga után vonjon. Mivel egy jellegzetesen szocialista tartalmu elv megsértéséről van szó, esetleg elsősorban erkölcsi jellegű elítélés is elegendő lehet kisebb súlyu szerződésszegés esetén.

Ezek a szerződések nem pótolnák természetesen az egyébként gazdaságilag szükséges termelési stb. tevékenység lebonyolításához szükséges kontraktusokat.

Szerintem is a harmadik megoldás a ma elképzelhető legmegfelelőbb formája a rendezésnek. Ad, illetve hogy szabadságot a feleknek és mégis létrehozza az egymásközi kooperációt. Ennek keretében bizonyos normákat meg kell szabnia a jogalkotónak,

hogy szabadon hagyott "kényes" kérdések ne maradjanak. Ezek a szerződéstípus feltétlen kellékei lennének.

A vállalatok és ilyen módon kialakított csoportok vonatkozásán tulmenőleg az ilyen típusu szerződés az egész népgazdaság számára optimális. Az ilyen alapokon álló, szankciókkal bíró szervezett együttműködés nem vitásan igen hatékony lehet. /Ellentétes szempontu gondolatokat vet fel viszont Eörsi Gyula./

V. Az alapelvek perspektívája

A szerződések sorsa és jellemzői szoros összefüggésben vannak az áruviszonyokkal.

A gazdasági élet kapcsolatai nem realizálhatók sokáig adminisztratív uton. Csak a szerződő felek szabad elhatározásából létrehozott, a felek egyenjoguságán alapuló szerzõdésekkel lehet hatékonyan kielégíteni a szükségleteket. Mégpedig úgy, hogy ezen szükségletek változatos tartalmához a legmegfelelőbb formák választhatók.

Az alapelvek érvényesülése perspektivikusan szélesedik. Különösen, ha a ma még élő korlátok is elmosódnak, megszűnnek. Ez a természetszerű, hiszen ha a részletező, továbbá a kogens szabályok számbelileg csökkennek, az átfogóbb, általánosabb szerepe automatikusan nő. Különösen akkor, - mint jelen esetben is, - ha ezek tartalma összhangban van a forgalom általános kívánalmával, betartása érdeke maguknak a szerződő feleknek.

Az alapelvek mindenkori megvalósulásán így tehát lemérhető a társadalom, a gazdálkodás fejlettségi foka, stádiuma, mert az elvek mindig tükrözik az őket életre hívó és életben tartó gazdasági háttérrel. Ugyanis minél fejlettebb egy társadalom, annál kevesebb imperatív és kogens szabály kell természetes létének, forgalmának szabályozásához.

Irodalomjegyzék

- Dr. Benedek Károly: A polgári jog legfontosabb alapelvei /Jogtudományi Közlöny 1964. 12. sz./
- Dr. Boytha György: Az elállás intézménye jogunkban. /Jogtudományi Közlöny 1967. 422 l./
- Dr. Eörsi Gyula: A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról. /Bp. 1968./
- Dr. Eörsi Gyula: A reális teljesítés elve. /Jogtudományi Közlöny 1968. 7-8. sz./
- Dr. Krémer Miklós: A tisztességtelen versenyről. /Magyar Jog 1970. 5.sz./
- Dr. Móry László: Az együttműködési szerződés. /Jogtudományi Közlöny 1967. 12. sz./
- Dr. Kemenes Béla: A szerződések szabályozásának elvi kérdései a Polgári Törvénykönyvben. Acta Juridica et Politica. Szeged. 1961.

Kertész László

A RENDHAGYÓ LETÉT A RÓMAI JOGBAN.

I. A római jog közönséges letétje és a rendhagyó letét

1. A letéten a római jog egy ingó dolognak ingyenes megőrzésre való átadását érti azzal a megállapodással, hogy a letéteményes azt a letevő kívánságára bármikor visszaadni köteles. A XII táblás törvény már ismerte ezt a jogviszonyt, legalább is erre látszik utalni a Coll. 10. 7. 11., mely szerint

"ex causa depositi lege duodecim tabularum in duplum actio datur".

Részletes kidolgozást e szerződés azonban csak préklasszikus alapokon a klasszikus jogban nyert, ahol a kétszeresre menő, tehát a deliktuális jellegű keresetet felváltotta az egyszeresre menő actio depositi directa, a letevő bizalmával való visszaélést azonban a praetori edictumban e keresethez kapcsolódó infamia jelezte /D. 3. 2. 1./.

2. A közönséges letétszerződésnek három alapvető sajátosságát alakították ki a klasszikusok:

a/ a letéteményes a letett dologon sem tulajdonjogot, sem birtokot nem szerzett /hiszen a római jog nem adott a letéteményesnek birtokvédelmet/, hanem mindössze csak birlalatot;

b/ a letéteményes ugyanazt a dolgot volt köteles visszaadni, amit a letevő nála megőrzésre elhelyezett, s végül

c/ az actio depositi directa egyszeresre menő kereset volt.

3. A letét három különös neme, amely lényegében szintén a klasszikus korban alakult ill. alakul ki, e három alapvető sajátosság tekintetében törést jelent.

a/ A vitás dolog letétje /sequestrum/ esetében a sequester - mint arra Florentinus utal /D. 16. 3. 17. 1./ - "possidet", tehát birtokvédelemben részesül.

b/ A veszély idején eszközölt letét, amit vagy egy tömeg mozgása, vagy tűzvész, vagy épületek rombadőlése, vagy pedig hajótörés tesz szükségessé - mint azt a praetori edictum kimondja - a kétszeresre menő büntető jellegű keresetet vonja maga után abban az esetben, ha a helyzetével visszaélő letéteményes nem adja vissza a letevőnek nála őrzésre elhelyezett dologát /D. 16. 3. l. 1./, ami talán részben a XIX t. törvény kétszeresre menő deliktualis jellegű keresetére látszik visszautalni.

c/ A rendhagyó letét végül abban tért el a közönségestől, hogy ez esetben nem ugyanazt a dolgot köteles a letevő visszaadni, hanem csak ugyanolyan mennyiségű és minőségű dolgot, ami lényegében azt jelentette, hogy a letéteményes a nála elhelyezett helyettesíthető dolgot elhasználhatta, amiből viszont önként következett, hogy ez esetben tulajdont kellett neki a dolgon szerezní.

A fentiekből kitűnőleg a sequestrum mindössze csak a sequester részére biztosított birtokvédelem tekintetében tér el a birtalatot eredményező közönséges letétől, míg az un. szükségletét /depositum miserabile/ abban, hogy az actio depositi directa itt a duplumra irányul. A letét strukturáján azonban ezek a specialitások nem változtatnak, mert tulajdont a letéteményes egyik esetben sem szerez a dolgon, mindkét esetben ugyanazt a dolgot kell visszaadni a letevőnek, s a letét kizárólag a letevő érdekét szolgálja.

Másként áll azonban a dolog a rendhagyó letétnél. Itt a közönséges letét alapvető strukturája szenved változásokat, hiszen a letéteményes nem feltétlenül a nála őrzésre elhelyezett dolgot fogja visszaadni, hanem csak ugyanolyan mennyiségű és minőségű dolgot, másrészt a letett tárgy tulajdonába megy át, amelyet így el is használhat. S itt még egy alapvető különbség van a közönséges letéthez viszonyítva, éspedig az, hogy habár a rendhagyó letét sem veszti el a közönséges letét azt a tulajdonságát, hogy az a letevő érdekében jön létre, mégis másodlagosan a letéteményesnek is érdekét szolgálhatja a jogviszony, amit sem a közönséges letétről, sem a sequestrumról, sem a depositum miserabilieről nem mondhatunk el.

II. A rendhagyó letét eredete és kialakulása

1. A legkorábbi idevonatkozó forráshely Alfenus Diegestájának V. könyvéből származik, amelyet Paulus kivonatolt az alábbiakban:

"Nam si quis pecuniam numeratam ita deposuisset ut neque clausam, neque obsignatam traderet, sed adnumeraret, nihil aliud eum debere, apud quem deposita esset, nisi tantundem pecuniae solvere" /D. 19. 2. 31./.

E szerint ha valaki lezármolt pénzösszeget úgy helyezett letétbe, hogy a pénzdarabokat nem zárt tartóban /zacskóban/, sem nem megjelölve adta át a letéteményesnek, hanem azok t csak egyszerűen lemásolta annak, az semmi más nem köteles tenni, mint csupán csak ugyanakkora pénzösszeget kifizetni a letevőnek, mint amennyit az helyezett letétbe.

Miután a préklasszikus Alfenus Varus szövegét itt csak Paulus által kivonatolt formában - és feltehetőleg Paulus szövegezésével - ismerjük, távolabbi következtetéseket, tehát a darabonként meg nem jelölt, vagy nem zárt zacskóban letett pénzösszeg tekintetében aligha tehetünk, csupán annyit, hogy az ilyen módon elhelyezett pénz visszaadásának kérdése már a köztársasági kor végén jogi problémát jelentett.

2. Alfenus Varust, az i.e. 39. év után választott consulját¹ követően a kérdésről először Tiberius kortársa, az i.sz. 30-ban meghalt idősebb Nerva, majd követője Proculus² szól Ulpianus szerint a következőkben:

"Deposui apud te decem, postea permisi tibi uti: Nerva, Proculus etiam antequam moveantur, condicere quasi mutua tibi haec posse aiunt" /D. 12. 1. 9. 9./.

A császárság első századának elején tehát feltétlenül az volt a legtekintélyesebb jogtudósok véleménye, hogy itt a kölcsön szabályait kell alkalmazni, s e "quasi mutuum" esetében condictio

/certae pecuniae creditae/ útján lehet visszakövetelni a letett összeget. Ugyanez a vélemény jut kifejezésre a II. század derekán Antoninus Pius és Marcus Aurelius császárok consiliumában működő Ulpus Marcellusnál is,³ mint az Ulpianus további, fent már idézni megkezdett szövegéből kitűnik:

"...et Marcello videtur: animo enim
coepit possidere, ergo transit periculum
ad eum, qui mutuam rogavit et
poterit ei condici" /D. 12. 1. 9. 9./.

S hogy az így letett pénznek, ill. az ezzel kapcsolatos jogviszonynak mutuumként való elbírálása mennyire megmaradt a jogászok egy részének tudatában, erre látszik utalni a Sententia-szerkesztő következő posztklasszikus szövege:

"Si pecuniam deposuero eaque uti
tibi permisero, mutua magis videtur
quam deposita" /PS 2. 12. 9./,

s ugyanezt a monlatot ismétli meg a Collatio posztklasszikus szerkesztője is /Coll. 10. 7. 9./.

Az idézett forráshelyek ez az értelme arra indítja F.Schulzot⁴ valamint V. Arangio-Ruizt,⁵ hogy a rendhagyó letétet ne mint sui generis ügyletet kezeljék, hanem egyenlőségjelet tegyenek e jogviszony és a kölcsön közé. Sőt Schulz kifejezetten hangsúlyozza, hogy az a tény, hogy a letett érmék helyett nem ugyanazon pénzdarabokat kell visszaadni, hanem csak ugyanannyit, semmiesetre sem minősítheti a szerződést depositumnak, hanem mutuumnak.

3. A letétnek azonban van egy olyan sajátága, ha az rendhagyóan, meg nem jelölt, ill. tartóba nem zárt pénzdarabokra vonatkozólag jött létre, hogy az a letevő és nem a letéteményes érdekelt van hivatva szolgálni. S ha a rendhagyó letét esetében a viszonyból a letéteményesnek is bizonyos haszna van /pl. a pénzt forgatja, kamatoztatja, vállalkozásba befekteti/, akkor is a letét jellegét a letevő kezdeményezése, az ő érdeke, hogy pénzét biztos helyen tudja, szabja meg döntően, s az, hogy a letéteményes is bizonyos hasznot húzhat adott esetben, csak úgy lehet mondani, mint egy mellékterméke ennek az érdekes jogviszonynak. Ez pedig arra mutat, hogy a kölcsön és a pénzletét közé egyenlőségi jelet tenni

aligha lehet.

A dáciai viaszostáblák szerződésai között három latinnyelvű és egy görögnyelvű kölcsönszerződés szerepel. A három latinnyelvű kölcsönszerződés /II. CIL III p. 930. - III. CIL III.p. 931.- V. CIL III. p. 935./ közül az első szövege rendkívül töredezékes, így kevéssé olvasható, a másik kettő azonban teljes szövegben maradt ránk, a római Dáciában a II. század hatvanas éveiben szokásos szerződési formulák szövegének megfelelően konstruálja meg a kontraktust, stipulációs klauzulával biztosítva a kölcsöntőke és kamatainak visszafizetését, sőt a V. okiratban a "mutuos numeratos" kifejezés is szerepel. A IV. görög nyelven kiállított kölcsönszerződésről szóló okirat hellenisztikus sajátosságokat tüntet fel /mellőzi a stipulatio klauzulát noha pecunia constituta a tárgya és kötbérkikötést is tartalmaz/⁶, azonban kétségekívül kölcsönre utal, amennyiben egy bizonyos hátrálokos tőkeösszeg és kamatainak megfizetéséről szól /CIL III p. 933./. Ezzel szemben találunk ebben az okiratanyagban szintén II. század hatvanas éveiből /167 május 29./ származó következő szövegű okiratot, amely aligha látszik kölcsönszerződésre utalni, jóllehet Arangio-Ruiz már idézett álláspontjának megfelelően annak minősíti e jogviszonyt:⁷

"Vero et Quadrato cons. III. kal.
Junias quinquaginta /L/ commendatos
Lupus Carentis dixit se accepisse
et accepit a Iulio Alexandro, quos
ei reddere debet sine ulla contraversia. - Actum Alburno maiori."
/CIL III p. 949./.

Ez az okirat a II. század derekáról származó, tőkeösszeg és kamatok visszafizetését stipulatiova ígérő latinnyelvű, s ugyanezt stipulatio klauzula nélkül tevő görögnyelvű kölcsönokiratoktól lényegében különbözik, éspedig részben szálalt, hogy a jelzett pénzösszeg mellett nem szerepel a kölcsönnél elmaradhatatlan kamat megjelölése, valamint ott van a szövegben a "denarios....commendatos" kifejezés, amelyre nézve Papinianus a következő értelmezést adja:

"Quid est enim aliud commendare,
quam deponere" /D. 16. 3. 24./,

azaz mi mást jelenthetne a "rábizás", mint "letétbe helyezést". Persze érezhető, hogy a "commendare" szó valamivel többet jelent talán, mint a "deponere". A rábizásban valamivel több van, mint a letételben. Az ember képzeletében a pusztá letétel valahogy "kevésbé biztonságos", mint a "rábizás". Mindemellett a "deponere" és "commendare" kifejezések pontos használatára semmiféle állandó gyakorlatot nem látunk a forrásokban a klasszikus kor derekáig kialakulni, az azonban nagyjából megállapítható, hogy a II. század derekától kezdve tért hódít a "commendare" kifejezés.⁸

A dáciai viaszostáblák szerződéseinek összevetéséből tehát annyi nyilvánvalólag megállapítható, hogy itt el kell választanunk egymástól a három latinnyelvű és az egy görögnyelvű kölcsönszerződést a latinnyelvű rendhagyó letétől.

4. Hogy a megjelöletlen ill. nem zárt tartóban letétbe helyezett pénzdarabok a klasszikus kor csúcspontján nem kölcsönt jelentenek uta erre Papinianus alábbi szövege:

"Centum nummos, quod hac die commendasti mihi adnumerante servo Stichio actore, esse apud me ut notum haberes, hac epistula manu mea scripta tibi notum facio: quae quando voles et ubi voles confestim tibi numerabo. Quaeritur propter usurarum incrementum. Respondi depositi actionem locum habere: quid est enim aliud commendare, quam deponere? Quod ita verum est, si id actum est, ut corpora nummarum eadem redderentur: nam si ut tentundem solveretur convenit, egreditur ea res motissimos terminos"
/D. 16. 3. 24./.

A fenti szöveg szerint a a leszámolt, de meg nem jelölt pénzdarabok letéteményese mintegy a letevő biztosításaként levélben közli a letevővel, hogy a letevő Stichus nevű ügyintézője rabszolgája által kezébe leszámolt pénz nála van és ezt jelen levelében is elismerni kívánja. Ezt az összeget ott és akkor fogja visszafizetni a letéteményes a pénzt rábizónak /letevőnek/, ahol és amikor az kívánja. S ha felmerülne a pénz használata fejében fizetendő kamatok kérdése, úgy nyilvánvaló - mondja Papinianus - hogy az actio depositi-nek van helye, hiszen "mi mást jelentene "rábizni", mint azt, hogy "letenni". Ugyanakkor azonban azt is megállapítja Papinianus, hogy ha valaki pénzdarabok megőrzését másra bízta, úgy ugyanazokat a pénzdarabokat kell visszaadni, ha azonban úgy egyeznek meg, hogy éppen annyit, de nem ugyanazokat a pénzdarabokat kell visszaadni, úgy "ez a megállapodás már túllépi a letét határait".

Milyen tanulságok vonhatók le a forráshelyből?

a/ Adott esetben lényegében letétről van szó, amit kihangsúlyoz az a körülmény, hogy a pénz őrzője a rábizott, de nem megjelölt pénzt akkor és ott fogja visszaadni, amikor az azt reábizó kívánja. Tehát a "rábizó" döntő szerepe primátusa van kihangsúlyozva, ami nem jellemző a kölcsönre, ahol is legtöbb-ször megállapodnak a visszafizetés határidejében, s ezt megelőzőleg való perlése a kölcsönvevőnek az időelőttiség kifogását eredményezheti a kölcsönadóval szemben.

b/ A "rábizás" fogalma azonos a "letétel" fogalmával.

c/ Ha kamatok fizetéséről lenne szó, mint a rábizott pénzösszeg felhasználásának következményéről, úgy az actio depositi alkalmazandó, holott tudjuk, hogy a pénzkölcsön visszakövetelésére irányuló *condictio certae pecuniae creditae* semmi esetre sem alkalmas a kamatok perlésére. Azokat külön *stipulatio*s kötéssel lehet peresíthetővé tenni. Itt viszont az actio depositi, mint főkereset alkalmas egy mellékkövetelés perlésére, ami a rábizás *bonae fidei* jellegére utal, szemben a *mutuum stricti iuris* voltával.

d/ Viszont végül mégis megállapítja Papinianus, hogy ha a pénzdarabjait másra rábizó nem ugyanazokat a pénzdarabokat kapja vissza, amelyeket a másik félre rábizott, hanem csak ugyanannyit,

ugy ez a jogviszony tullepi a letet ismert hatarat. A nagy klasszikus szerint a meg nem jelolt penzdarabok letetje jogi hatasai-ban letetnek minosul, de megsem "igazi depositum".

A klasszikus korban tehát lényegében elválasztják a kölcsönt a meg nem jelolt penzdarabok letetjétől, ez a határ azonban még nem kellően kimunkált a jogtudományban.

5. Egyes nézetek szerint a rendhagyó letét csak a kompilátorok munkája, s a korábbiakban ismeretlen.⁹ Ez ellen azonban több tény szól, amelyek egy része már a fentiekből is azonnal kitűnik.

a/ Már Alfenus Varus a préklasszikus jogász - igaz, hogy csak Paulus kivonatolásában - azt mondja: "si quis pecunia numeratam deposuisset", tehát a megjelöletlen penzdaraboknál is a deponere igét használja /D. 19. 2. 31./. Adams nézete szerint itt feltétlenül már letétről van szó. "Sok szól amellet - mondja¹⁰ - hogy a depositum irregulare eloször nem a klasszikusok ismerték, hanem már a republikánus idöben is elismert volt", utalva az Alfenus-féle Paulus kivonatából ismert forráshelyre.

b/ Mind Scaevola /D. 16. 3. 28./, mind pedig Papinianus /D. 16. 3. 25. 1./ elismerte az actio depositi lehetöségét a kamatok követelése esetében, s ugyanezt teszi Gordianus császár-nak a III. század első feléből származó egy constitutioja /C.4. 34. 4./.

c/ Az a tény, hogy az említett két posztklasszikus forrás-hely / PS 2. 12. 9. és Coll. 10. 7. 9./ adott esetben mutuumról szól, nem döntő érv amellet, hogy a rendhagyó letétet a kompilátorokra kell visszavezetnünk, tekintettel arra, hogy a Sententia-, valamint a Collatio-szerkesztő egyaránt azt mondja, hogy az ilyen szerződés "mutua magis videtur, quam deposita", tehát csak arról lehet szó, hogy egyesek vitássá tették még ekkor is az ilyen jogviszony depositum jellegét.

6. A meg nem jelolt penzdarabok örzésre való letétjének történetét talán egy Paulustól származó forráshely tárgyalásával lehet befejezni. E szerint:

"Quaero an usurae peti possunt?

Paulus respondit, eum contractum,

de quo quaeritur, depositae pecuniae modum excedere; et ideo secundum conventionem usurae quoque actione depositi peti possunt" /D. 16. 3. 26. 1./.

Paulus szerint az a megállapodás, mely szerint a meg nem jelölt pénzdarabok letétje esetében a pénz után kamatot kötnék ki, tullepi a depositum határait. Ezt követőleg azonban egy "et ideo" kitéttel kezdődő, s így minden vitán felül a Justinianuszi kompilátoroktól származó mondat megállapítja, hogy a megállapodásnak megfelelően a kamat actio depositi útján peresithető, tehát a letét főkeresetével lehet a mellékkövetelést is perelni, ami a bonae fidei szerződések alapvető jellegzetessége. Ez az utóbbi mondat szöges ellentétben van az előbbivel. U. i. míg az előbbi kiemeli, hogy az említett kamatkikötéssel járó pénzletét túlterjed a depositum határain, az utóbbi éppen azt hangsúlyozza, hogy a kamat actio depositivel érvényesithető.

E forráshelyből, amely többek között egy görögnyelvű, minákkal és obolosokkal számoló szövegrészt is tartalmaz /D. 16. 3. 26. 1. első része/, Pólay Elemér az alábbi következtetéseket vonja le:

a/ a remekjogászok megkezdik a depositum e változatának kidolgozását, de annak természete tekintetében meglehetősen bizonytalanok. Erre utal a kamatkikötés lehetősége és a kikötött kamat mikénti perelhetősége tekintetében mutatkozó határozatlanság;

b/ a határozott állásfogalás a kikötött kamatok actio depositi útján való perelhetősége tekintetében stiláris és tartalmi okokból interpolációgyanus;

c/ a görög nyelvű minákkal és obolosokkal számoló szövegrész arra is utal, hogy itt idegen, hellenisztikus eredetű szerződésről van szó.¹¹

7. A fentieket összefoglalva az alábbiak állapithatók meg:

a meg nem jelölt pénzdarabok letétbe való helyezése igen régi keletű lehetett Rómában a gazdasági szükségszerűség /a pénzgazdálkodás fellendülése/ folytán, azonban jogi minősítésének szükségessége csak a köztársasági kor végén jelentkezik minden

valószínűség szerint. A klasszikusok közt vita folyik, hogy minnek minősítendő ez a szerződés: kölcsönnek vagy letétnek? A kamatoknak *actio depositivel* való érvényesíthetősége tekintetében tett több jogászai állásfoglalás azonban az utóbbi felé látszik a mérleg nyelvét billenteni. Még a posztklasszikus korban sem záródott le egészen a vita e kérdésben, de a hellenisztikus szokásjogból mindinkább recipiálódó rendhagyó letét¹² egyre inkább részévé válik a birodalmi jog szerződési rendszerének, s Iustinianus kompilátorai azután egyértelműleg eldöntik a kérdést azzal, hogy még a szöveg ellentmondása árán is kategorikusan kimondják, hogy "*usurae quoque actione depositi peti possunt.*"

III. A rendhagyó letét elnevezése a római jogban

1. Tekintettel arra, hogy a rendhagyó letét csupán a jusztiniánuszi kompiláció által vált lényegében sui generis szerződéssé, külön elnevezést nem kapott a római jog forrásaiban. Lényegében négyféle változatban jelenik meg a forrásszövegekben a rendhagyó letétre való utalás:

- a/ vagy a "depositum" kifejezéssel jelölik /D. 16. 3. 24. - D. 16. 12. 25. 1./,
- b/ vagy "deposita pecunia"-ról szólnak /D. 16. 3. 7. 2. - C. 4. 34. 4. és D. 16. 3. 26. 1./,
- c/ vagy a "depoere" ige különböző változataival utalnak e szerződésre /D. 16. 3. 24. - D. 42. 5. 24. 2./,
- d/ vagy a "commendare" igével jelölik /D. 16. 3. 24./ vagy az abból képzett változattal /pl. "denarios ...commendatos, mint a CIL III p. 949./,
- e/ vagy az "actio depositi", "iudicium depositi" kifejezést használják ennek a megjelölésére /D. 16. 3. 24. - D. 16. 3. 25. 1. - D. 16. 3. 26. 1./, végül
- f/ a "depositarius" szóval alanyilag jelölik e jogviszonyt /D. 16. 2. 7. 2./.

2. A "depositum irregulare" kifejezés a római jog forrásaiban egészen Iustinianussal bezárólag seholsem lelhető fel. Adams szerint a XII. században került a kifejezés a kánonjogból a középhori magánjogba, s minden valószínűség szerint Jason de Mayno az 1430-as évek páviai jogtanára használja azt először.¹³

IV. A depositum irregulare és a kölcsön határai

1. Az irodalomban meglehetősen vitatott kérdés, hol van a kölcsön és a depositum irregulare között a határ. A kiindulási pont mindenesetre az, hogy a kölcsön a kölcsönvevő érdekében jön létre, annak kezdeményezése a domináló, míg a letétnél ez fordítva van, itt a letevő érdeke a domináns, ő lép fel kezdeményezőképpen. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a kölcsönnél és a rendhagyó letétnél egyaránt ne lenne bizonyos érdekeltisége a kölcsönadónak és a letéteményesnek is, hiszen az előbbi általában kamatot kap pénzének a kölcsönvevő részéről történő forgatásáért, míg a depositum irregulare letéteményese maga is hasznot huz az ügyletből, hiszen forgathatja, felhasználhatja a letett pénzt, s hogy neki is haszna van a szerződésből erre mutat az a tény is, hogy a depositum irregulare általában kamatfizetéssel kapcsolódik, ha a letéteményes a pénzt felhasználta.

2. Az irodalomban jelentkező nézetek általában a következőkben látják a különbséget a két szerződés között:

a/ a letett helyettesíthető dolog /nyilvánvalóan elsősorban pénz/ után kamatok is követelhetők,

b/ a depositum irregulare bonae fidei szerződés, amire nemcsak az utal, hogy a források a bonae fidei depositum egyik változatának tekintik, hanem az is, hogy a kamatfizetés a depositum főkeresetével, az actio depositivel követelhető, ami a kölcsönnél, mint stricti iuris szerződésnél elképzelhetetlen, hiszen a condictio certae pecuniae creditae kizárólag a tőke visszakövetelésre alkalmas, a kamatok megfizetését külön stipulatio-klauzulával kell biztosítani, s végül

c/ a kölcsönszerződésre vonatkozó SC. Macedonianum szabályai a depositum irregularere semmiképpen nem vonatkoznak.¹⁴

3. Ezekhez a különbségekhez hozzátehető még az alábbi forráshelyekből kitűnő különbség is. Ulpianus ediktumkommentárjában a következőket mondja:

"In bonis mensularii vendundis post privilegia potiore eorum causam esse placuit, qui pecunias apud mensam fidem publicam sacuti deposuerunt. Sed enim qui depositis nummis usuras a mensulariis acceperunt, a ceteris creditoribus non separantur, et merito: aliud est enim credere, aliud deponere. Si tamen nummi extent, vindicari eos posse puto a depositariis et futurum eum qui vindicat ante privilegium" /D. 42. 5. 24. 2./.

Itt arról van szó, hogy ha valaki a pénzváltóknál fides publica mellett helyeztek 10 pénzt, azok privilegizált helyzetben vannak azokkal szemben, akik letett pénzükért a pénzváltótól kamatot kapnak, s ezek egy elbírálás alá kerülnek a pénzváltó többi hitelezőjével; s ez méltányos is, hiszen az előbbi privilegizált letevő, míg a másik lényegében kölcsönadó, márpedig mást jelent kölcsönözni és mást letétbe helyezni. Természetesen ha a pénzdarabok eredetben megvannak, úgy azokat vissza lehet minden privilegizált követelésre tekintet nélkül követelni.

A másik ulpianusi forráshely a következőket mondja:

"Quotiens foro cedunt nummularii, solet primo loco ratio haberi depositariorum, hoc est eorum qui depositas pecunias habuerunt, non quas faenore apud numularios vel cum nummulariis vel per ipsos exercebant, et ante privilegia igitur, si bona venierint depositariorum ratio habetur, dummodo eorum, qui vel postea usuras acceperunt ratio non habetur, quasi renuntiaverint deposito." /D. 16. 3.

7. 3./.

Itt viszont arról van szó, hogy a kamatot nem kapó depositariusokat mindenkit megelőzően kell kielégíteni.

A két forráshely egybevetéséből a következő tanuságok vonhatók le:

a/ a közönséges pénzletétre /tehát megjegyzett pénzdarabok esetén, vagy akkor ha a letett pénzdarabok megvannak még/ mindenkit megelőzően a letevőket kell kielégíteni;

b/ különbséget kell tenni olyan letevők között, akik a pénzt fides publica mellett helyezték le és akik nem; az előbbiek előbb elégitendők ki;

c/ további különbség teendő azok között a letevők között is, akik kamatot kapnak és akik nem a letett /de nem megjelölt/ pénzük után, s ezek a privilegizált követelések hitelezőit megelőzőleg kell kielégíteni.

A különbség egyébként abból adódik, hogy a kamatozó pénzletétet még Ulpianus idejében nem választották el megfelelő módon a kölcsöntől, csupán a nem kamatozó pénzletétől.

Az irodalom által felhozott különbségeken tulmenőleg tehát az ulpianusi korban különbséget kell tenni a bár meg nem jelölt de nem kamatozó pénzletét és a kamatozó pénzletét között. Az előbbi - jóllehet csak ugyanolyan mennyiségű és minőségű pénz visszafizetését vonja maga után a letéteményes részéről - mindeképpen letétnek minősül, míg az utóbbi lényegében kölcsön elbírálása alá kerül. Ez természetes is, hiszen - mint a rendhagyó letét kialakulása történetének vázolása során rámutattunk - nemcsak a klasszikus korban, de a posztklasszikus korban sem volt egyértelműleg eldöntve, hogy a kamatozó pénzletét vajjon kölcsönnek, vagy letétnek minősül-e.

V. A depositum irregulare tárgya

1. A depositum tárgya ingó dolog. A pénz is ingó dolog de speciális ingóság, s így a pénzletét tárgya a pénz, mint speciális tulajdonságokkal rendelkező helyettesíthető dolog. A rendhagyó letét lényegében a helyettesíthető dolgok letétjét jelenti generikus visszatérítési kötelezettséggel; ide tartozik a pénz, esetleg más helyettesíthető dolog, amely azonban nem egyedileg, hanem fajilag van meghatározva. Tehát bor, gabona ömlesztve, de nem ugyanezen dolgok megjelölve vagy lezárva. Így például lepecsételt hordó bor, gabona lezárt zsákban vagy megjelölt pénzdarabok a rendhagyó letét a depositum irregulare tárgyat nem képezhetik, csak közönséges letét tárgyai lehetnek.

A fentiek ismeretében megállapíthatjuk, hogy a depositum irregulare tárgya csak helyettesíthető dolog lehet. De megjegyezni kívánjuk, hogy a pénz különös jelentőséggel bír ezen dolgok között. Ugyanis a pénznek mint értékmérőnek nem lehet ugyanolyan fontosságot tulajdonítani, mint a többi, más helyettesíthető dolognak /például bornak, gabonának/. Azontul, hogy ezt a kiemelkedő jelentőséget a forgalomban betöltött szerepe is alátámasztja kiemelendő az is, hogy az általunk megvizsgált forráshelyek kivétel nélkül pénzletétről szólnak. Tehát a források tekintetében azt mondhatjuk, hogy a klasszikus jogászok elé nem került vagy legalábbis nem különös jelentőséggel kerül más helyettesíthető dolog letétjével kapcsolatos probléma. Ennek következtében az irodalomban is kialakult az a szemlélet, hogy rendhagyó letétén általában pénzletétet értenek.

2. Ezzel távolról sem kívánjuk kizárni más helyettesíthető dolgoknak letétjét, hanem a pénznek mint a rendhagyó letét leggyakrabban előforduló és legtöbb jogi problémát felvető tárgyának a jelentőségét szeretnénk kiemelni.

Könnyen elképzelhető egy-egy olyan területen, ahol jelentékenyebb gabonatermelés folyt, hogy egy jobb gazdasági év után nem volt raktárhely a saját gazdaságban, tehát a szomszéd-

ban vagy esetleg még távolabb kerestek magtárat és oda ömlesztve öntötték a gabonát, hogy egy idő múlva ugyanolyan minőségűt és ugyanannyit /esetleg, ha depositarius nem használta fel akkor ugyanazt/ kapjon vissza a levető. Vagy ha ugyanezt a példát vesszük bor esetén; olyan szőlőtermelő vidéken, ahol azonos fajta szőlőt termesztettek és valaki hordó hiján valamely szomszédja hordóiba tárolta a tömlővel odahordott és a pincetulajdonos ömlesztett bort. De ezek az esetek nyilván nem vetettek fel olyan nagy problémát, mint a pénz letétje.

A depositum irregulare tárgyával kapcsolatban elmondottakra tekintettel leszögezhetjük tehát, hogy bár mindkét letét - a közönséges és rendhagyó - a letevő érdekében jön létre, a depositum irregulare lényegesen különbözik a közönséges letétől, mert még a "rendes" letétnél mindig ugyanazt a dolgot - az őrzésre átadott tárgyat - kell visszaadni addig a rendhagyó letétnél ugyanabból és ugyanannyit, s e letét tárgya az esetek leg többjében pénz volt.

VI. A depositum irregulare alkalmazásának speciális területei

1. A depositum irregularet a fentemlitett általános esetben kívül felhasználták a törvény által meg nem engedett célok elérésére is. Így például szívesen alkalmazták a katonák, akiknek nem volt szabad házasodni, azon célból, hogy a hozományra valahogy mégis szert tegyenek. Így egy okiratot állítottak ki, melyben a katona elismerte, hogy concubinájától kapott egy összeget rendhagyó letétként, jóllehet ez a hozományt leplezte.¹⁵

2. A görögök a kölcsön leplezésére is felhasználták és így a kölcsönadó /a letevő/ a kikötött idő - aminek a kölcsönnél szerepelni kell - előtt tudta követelni a pénzét, s ez természetesen a római jogban is recipiálódott.

3. Még a közjog területén is találkozunk olyanféle megoldással, mint a depositum irregulare. Ugyanis Domitianustól a katonák nem kapták meg a zsoldot részletenként, hanem azt jóváírták számukra. Megoldásában ez is hasonlított a pénzletéhez, de miután az egyik féle a kincstár volt, így e jogviszony nem a magánjog keretébe tartozott.¹⁶

VII. A depositum irregulare és a kamat kérdése

1. A rendhagyó letéttel kapcsolatos legproblematisabb kérdés a kamatok kérdése. Felmerül az, hogy vajon a klasszikusok kamatot is akartak-e biztosítani a letetvőnek pénze használata után. A Codex 4.34.4. forráshely alatt lévő szöveg azt látszik bizonyítani, hogy már a klasszikus korban is járt a depositariusnak a kamat, mint ez Gordianus császár egy constitutiojából kitűnik:

"Si deposita pecunia is qui eam suscepit usus est, non dubium est etiam usuras debere praestare sed si eum depositi actione expertus est, tantum modo sortis facta condemnatio est, ultra non potest propter usuras experiri: non enim duae sunt actiones alia sortis, alia usurarum sed una, ex qua condemnatione facta literata actio rei vindicatae exceptione repellitur".

Ez a III. század első feléből származó okirat azt bizonyítja, hogy ha a letett pénzt valaki őrzésre átvette és használta, az kétség kívül kamatot tartozik fizetni. Ezenkívül a császár utal arra, hogy mind a tőkét és mind a kamatot egy keresettel: az actio depositivel követelheti, nincs ugyanis két kereset, egy a tőkére és külön egy a kamatokra. Ez a forrás tehát világossá teszi, hogy felhasználás esetén jár a kamat. A kérdés azonban nem ilyen egyszerű. Mi a helyzet ugyanis akkor, ha nincs megegyezés a felhasználásra és a depositarius mégis felhasználja a letett összeget, vagy mi a helyzet késedelem esetén.

2. A késedelem esetét illetően idézzük Papinianust:

"Qui pecuniam apud se non obsignatam, ut tantundem redderet depositam ad usus proprios convertit, post moram in usuras quoque iudicio depositi

condemnandus est" /D. 16.

3. 25. 1./

A fenti forráshelyből ki kell emelnünk a "post moram" és a "non obsignatam" kitételt. A post moram utal arra, hogy késedelembe esés után jár a kamat. Tehát Papinianus szerint ha a letéteményes a letett összeget felhasználta, függetlenül attól, hogy előzőleg megegyezett-e a felhasználás tekintetében vagy sem, a késedelembe eső depositarius kamatot tartozik fizetni.

A "non obsignatam" kitételt azért tartjuk figyelemre méltónak, és előttünk már az irodalomban többen - mert vitán felül - vé teszi azt, hogy itt depositum irregulareről van szó.

Adams¹⁷ Schulz álláspontját vitatja, aki nem ismeri el a depositum irregularet és általában a kölcsönnel azonosítja, s ezen a forráshelyen letétet tételez fel. A "non obsignatam" kitételnek meg van az értelme, ugyanis ha ugyanazon pénzdarabokat kellene visszaadni - és közönséges letét esetén feltétlen azt kellene, mi értelme van a "le nem pecsételt" vagy "meg nem jegyzett" kitételnek, ha viszont nem ugyanazon pénzdarabokat kell visszaadni, akkor csakis pénzletétről, azaz depositum irregulare-ről lehet szó.

3. Nézetünk szerint a rendhagyó letétnél kamat három esetben jár:

a/ ha a felek megegyeztek, hogy a letéteményes a letett összeget felhasználja,

b/ késedelem esetén, valamint

c/ felhasználás esetén, függetlenül attól, hogy ebben a felek megegyeztek-e vagy sem.

Ad a/ Az első esetben magától érthető, hogy ha engedély van a felhasználásra és kikötik a kamatfizetést, akkor akár történt felhasználás, akár nem, a depositarius kamatot tartozott fizetni. A megegyezés ténye miatt szerintünk ez az eset áll a legközelebb a kölcsönhöz.

ad b/ Késedelem esetén ex lege tartozik a letéteményes kamatot fizetni. Ezt bizonyítja az idézett papianusi forrás /D. 16. 3. 25. 1./.

Ad c/ A harmadik esetben pusztán a felhasználás ténye az, ami megteremti a kamatfizetési kötelezettséget. Ez az első esettől abban különbözik, hogy itt nem volt semmiféle megegyezés, de későbbi - engedély nélküli felhasználás is - kamatfizetési kötelmet eredményez.

Két olyan eset képzelhető azonban még el, amelyek ugyan a forrásokban külön nem szerepeltek, de véleményünk szerint ezek bekövetkezésük esetén mégis beilleszthetők az első helyen említett kamat fizetési kötelezettség kereteibe:

az egyik variáns az, ha nem kötik ki előre, hogy a letéteményes kamatot fizetni köteles, hanem a deponens nem zárja ki a letett összeg felhasználásának lehetőségét, úgy nyilvánvaló, hogy a felhasználás esetében szintén jár a kamat;

a másik elképzelhető variáció az, ha a letételt követően egyeznek meg a felek akár a felhasználásban, akár kamatfizetésben. Bonae fidei szerződésről lévén itt szó, semmi akadálya nem mutatkozik annak a járulékos pactum útján történő későbbi megegyezésnek és kamat nyilvánvalóan ez esetben is jár.

4. A kamatokkal kapcsolatban kifejtett véleményünket nem tudjuk minden vonatkozásban forrásokkal alátámasztani. Az idevonatkozó kérdések jelentős része az irodalomban is vitás.¹⁸

Különösen jól szemlélteti az ebben a kérdésben fennálló egykori bizonytalanságot a Paulustól származó alábbi forráshely:

"Quaero an usurae peti possunt?

Paulus respondit, eum contractum de quo quaeritur, depositae pecuniae modum excedere; et ideo secundum conventionem usurae quoque actione depositi peti possunt"

/C. 16. 3. 26. 1./.

Paulus véleménye szerint az a megegyezés, amelyben az összegszerűen letett - tehát sem nem megjelölt, sem nem lezárt tartóban, zacskóban elhelyezett - pénz után kamatot kötnek ki, túllépi a letéti kötelelem határait. Az "et ideo secundum conventionem usurae quoque actione depositi peti possunt" kitétel egészen biztosan interpolált, mert a logikusan gondolkozó

Paulus nem írhatta azt, hogy az ilyen szerződés tullepi a depositum határait és "ennek következtében" a kamat az actio depositi segítségével perelhető, hiszen ez, mint a fentiekben már kifejtettük, a legszögesebb ellentmondást rejti magában, s nyilvánvalóan Iustinianus kompilátorainak gondatlan interpolációs munkájára vezethető vissza. Megjegyzendő egyébként a tartalmi ellentmondáson túlmenőleg, hogy az "et ideo" kitétel stilisztikailag is rendszerint a bizánci interpoláció gyanuját erősíti.

Egyet kell érteni Pólay következtetésével,¹⁹ mely szerint "a remekjogászok megkezdik a depositum irregulare kidolgozását, de annak természete tekintetében meglehetősen bizonytalanok". Erre utal a kamatkikötés lehetősége és a kikötött kamat mikénti perelhetősége tekintetében mutatkozó határozatlanság."

VIII. A tulajdonátszállás kérdése a rendhagyó letétnél

1. A rendhagyó letétnek a kölcsöntől való elhatárolásakor megállapítottuk, hogy az előbbi mindig és elsősorban a letevő érdekében jön létre, ellentétben a kölcsönnel, ahol a kölcsönbe vevő a pénzt kölcsönkéri, hogy azon tulajdont szerezzen, s így a pénzt, mint tulajdonos felhasználhassa.

A rendhagyó letét kiindulópontja nem az tehát, hogy valaki kéri a másikat, hogy helyezzen le nála pénzt, hanem fordítva. A pénz gazdája keres valakit, aki átveszi tőle megőrzésre pénzét. A szerződés indoka az, hogy a pénz gazdája pénzét biztonságban akarja tudni.

Miután őrzésről van szó és a letéti szerződés ingyenes, ez bizalmi viszonyt is feltételez a letevő és letéteményes között. Ennek azután szükségszerű következménye az, hogy az actio depositi directa infamiával is jár.

2. Az elmondottak nem zárják ki azt azonban, hogy a depositarius a nála letett pénzt felhasználja és a problémák általában a felhasználáskor jelentkeznek, hiszen ebből adódnak a kamatfizetési kötelezettséggel és a tulajdonátszállással kapcsolatos problémák is. Ugyanis, ha a letéteményes a pénzt felhasználja, az csak mint tulajdonos teheti. Ez esetben viszont felmerül a kérdés, mi az az aktus, ami átviszi a pénz tulajdonjogát a letéteményesre?

Miután a források e kérdést nem oldják meg, a kölcsön konstrukciójából vett analógiával kell élnünk, és pedig azért, mert a kölcsön szerkezetét tekintve lényegesen közelebb áll a rendhagyó letéthez, mint a közönséges depositum.

3. Az irodalomban E. Seidl foglalkozott a depositum irregulárénál a tulajdonátszállás kérdésével. Seidl a kölcsönnel és a depositum irreguláréval kapcsolatos tulajdonátszállás kérdésében nem vont éles határvonalat. Nézete szerint "a tulajdonátszállás mind a kölcsönnél, mind pedig a depositum irregulárénál tipikus speciális tényállás."²⁰ Viszont nem tartja Seidl kizártnak, hogy

a rendhagyó letétnél a pénz tulajdona pl. a hozomány esetében - mint az a papyruszok jogában mutatkozik - esetleg át sem szállott a férjre, mint letéteményesre.²¹ Lényegében Seidl sem tud határozott választ adni abban a kérdésben, hogy a depositum irregularenál valójában átszállott-e a tulajdon a letéteményesre, ill. ha átszállott, milyen aktus szállította azt át.

4. Visszatérve a kölcsönhöz, az ősi római kölcsönnél a tulajdonátszállás egyáltalában nem bizonyított. A források számtalan esetben utalnak arra, hogy a kölcsönbe vevőnél lévő kölcsön kapott pénz "aes alienum", azaz idegen pénz. Ez a megoldás igen jó volt a kölcsönadó szempontjából, hiszen ez esetben a kölcsönadott pénzt a legerősebb jogcímen a tulajdonjog címén követelhetette vissza. Viszont a gazdasági élet fejlődésében elkerülhetetlen volt az a változás, amely a kölcsönvevő ilyen nagy mérvű kiszolgáltatottságát megszüntette. Így mindenesetre a klasszikus korra megváltozott a helyzet, s a kölcsönvevő már a kölcsön-pénz tulajdonjogát szerezte meg.

Ha tehát a kölcsönnél a klasszikus korban a tulajdonátszállás a domináló, kérdés, milyen aktus viszi át a tulajdonjogot a kölcsönvevőre.

A Mancipatio, mint tulajdonátruházási aktus itt nyilvánvalólag aligha jöhet figyelembe, hiszen ha nem is tekintjük a res Mancipi kategóriáját mereven zárt kategóriának, aligha valószínű, hogy az olyan mindennapos és meglehetősen kis jelentőségű ügyletre nézve tulajdonátruházó aktusként alkalmazták volna ezt a jogi formát, mint a kölcsön. Az in iure cessio alkalmazása mellett sem szól semmiféle indok. Annál valószínűbbnek látszik a traditio, mint tulajdonátruházási aktus, ami a pénz átadásnál az un. numeratio útján ment végbe. Numeration a pénzösszeg, mint kölcsönösszeg leszámolását értjük a kölcsönvevő részére, adott esetben, s ez pedig teljes mértékben megfelel a tradicionak.

5. Nézetünk szerint a depositum irregulare esetében a tulajdonátszállás tekintetében ebből az aktusból, a numeratióból kell kiindulni.

A három lehetséges variánst figyelembe véve a tulajdon-

átszállás tekintetében a következő esetekről lehet szó:

a/ hogyha a rendhagyó letétnél a felek megegyeznek abban, hogy a letéteményes a letett pénzt /helyettesíthető dolgot/ a maga javára felhasználhatja, akkor a dolog tulajdonjogát a depositarius a letétellel, leszámolással /numeratio/, mint traditioval szerzi meg:

b/ abban az esetben, ha a felek nem egyeznek meg a pénz letételekor annak felhasználhatóságában, de a letéteményes a későbbiek során mégis felhasználja azt, a felhasználás tényének visszaható ereje lesz és az előbbiekben vázolt esettel állunk lényegében szemben, azaz azzal, mintha a letéteményes már a numeratiokor megszerezte volna a pénz tulajdonjogát;

c/ abban az esetben viszont, ha a felek nem egyeznek meg a felhasználásban és a depositarius nem is használja fel a letett dolgot /pénzt/, úgy mint birlaló őrző a rábizott dolgot és felszólításra köteles azt visszaadni anélkül, hogy a letevő dolog tulajdonjogát egy pillanatra is megszerezte volna. Ilyen esetben viszont a pénzletét közönséges letétnek minősül.

Az itt vázolt megoldás összhangban van a kamatok problémájával kapcsolatban kifejtett álláspontunkkal. Ha ugyanis hiányzik a felhasználásra vonatkozó megegyezés, és ez utólag sem következik be, s emellett a pénzt a depositarius nem is használta fel, akkor természetesen tulajdonátszállás sincsen, így a kamatok kérdése sem vetődik fel.

IX. Összefoglalás és következtetések

1. A fentmondottak összefoglalásaként az alábbiak állapíthatók meg:

a/ a rendhagyó letét a letét különös esete, amely sok vonatkozásban lényegesen közelebb áll a kölcsönhöz, mint a közönséges letétéhez;

b/ mégis a kölcsöntől több alapvető különbség választja el. Különbség a két kötelem között elsősorban az, hogy a kölcsön elsősorban a kölcsönbe vevő, míg a rendhagyó letét a letevő érdekeit szolgálja. Különbség köztük továbbá az, hogy míg a kölcsön *stricti iuris* szerződés, a *depositum irregulare bonae fidei contractus*, ebből pedig szükségképpen folyik az a további eltérés, hogy míg a kölcsön kamatainak követelésére a kölcsön főkeresete, a *condictio certae pecuniae creditae* nem alkalmas, hiszen a *stricti iuris* kötelmeknél csak egyetlen követelés érvényesíthetőségéről lehet a kötelem keretében szó, addig a pénzletét használata után járó kamatok követelésére a letéti szerződés főkeresete, az *actio depositi directa* alkalmas, a *Senatusconsultum Macedonianum* rendelkezései csak a kölcsönre alkalmazhatók, de nem érintik a rendhagyó letétet, s végül amennyiben a rendhagyó letét után nem fizetnek kamatot, más elbírálás alá kerülnek a letevők követelései, mint a kölcsönadóké;

c/ a rendhagyó letét tárgya a források szerint ugyan csak pénz, hiszen minden forráshely csak pénzletétről szól, de figyelembe véve azt, hogy Rómában a naturálgazdálkodás mindig - így az árutermelő rabszolgaság korszakában is - erőteljesen képviselve volt, feltétlenül kiterjedhetett ez a szerződési forma egyéb helyettesíthető dolgok, így eleősorban a termények letételére, tehát csupán arról lehet szó, hogy a rendelkezésünkre álló forrásanyag tekintetben nem ad felvilágosítást; ebből viszont az is nyilvánvalónak látszik, hogy a jogi problémák általában mindig a pénzletéttel kapcsolatban merültek fel;

d/ a rendhagyó letét már a köztársaság korának végén ismert volt, *Alfenus Varus*, a kiváló köztársaságvégi jogtudós művéből

kitünőleg, csakhogy az egész klasszikus koron keresztül, sőt még a posztklasszikus korban sem dőlt el egészen az a kérdés, hogy itt vajjon egy sui generis letétszerződésről van-e szó, vagy pedig kölcsönszerződésről. A kérdést minden bizonnyal a jusztinianuszi kodifikáció kompilátorai döntötték el, akik a depositum irregulareban - nyilván részben az e szerződésnek megfelelő hellenisztikus eredetű szerződési forma recepciója folytár - a letét különös nemét látták, amelyből származó igények kizárólag az actio depositi segítségével voltak érvényesíthetők;

e/ a rendhagyó letétnek külön speciális elnevezése a római jogban nem volt. Depositum, deponere, commendare, depositarius, actio depositi, iudicium depositi stb. kifejezésekkel jelzik a klasszikusok, s a posztklasszikusok, valamint a jusztinianuszi kodifikáció a pénzletét jelenlétét. A depositum irregulare kifejezés minden valószínűség szerint a kánonjogban keletkezett, s onnan került át a XII. század folyamán a középkori római jogba. E kifejezésnek írásbeli bizonyítékát először a XV. században működött paviai jogtanár, Jason de Mayno művében látjuk;

f/ a depositum irregulare alkalmas volt speciális jogviszonyok jogi formába öntésére /a házassági tilalommal terhelt katona ágyasságtól "hozományt" ezen az úton kaphatott; a hellenisztikus gyakorlatban a kölcsönszerződés leplezésére is használták; Domitianus császár idején a zsoldjóváírás céljaira is felhasználta ezt az ügyletet az államkincstár/;

g/ kamat lényegében akkor járt a rendhagyó pénzletét után, ha a felek megegyeztek abban, hogy a letéteményes a pénzt felhasználja, a letett összeget a letéteményes késedelmesen fizette vissza, s ha megegyezés nélkül is a letéteményes azt ténylegesen felhasználta; variánsként szerepelhet e tekintetben a felek utólagos megegyezése a pénz felhasználására;

f/ a pénz tulajdonának átszállása lényegében a numeratio, tehát traditio útján történt, éppugy, mint a kölcsönnél, de nem olyan feltétlenül /pl. ha a depositarius nem használta fel a pénzösszeget és erre nézve nem is egyeztek meg, s az eredeti pénzdara-
bokat adta vissza, úgy tulajdonátszállásról aligha lehetett szó, hiszen itt rendes letéttel állunk szemben/.

A rendhagyó letét a modern jogokban lényegében két formában jelentkezhethet:

a/ a kapitalizmusban kialakult közraktári ügylet, valamint a szabadraktári ügylet esetében a letevő helyettesíthető dolgait, elsősorban terményeit a raktárban helyezi el, ahol pl. a gabonát a már ott levő gabonához ömlesztve helyezik el, s olyan mennyiségű és minőségű terményt az nála elhelyezett;

b/ a másik, a szocialista társadalomban különösen nagy jelentőségre szert tett bankbetét is a rendhagyó pénzletét egyik modern megjelenési formája. A betevő pénzét a bankkal kívánja őriztetni, azt biztos helyen akarván tudni, viszont a pénz numeratiojával a bank tulajdonjogot szerzett az egyedileg soha meg nem jelölt pénzdarabokon, s azt maga is használja, forgatja, kamatra kiadja; a letett pénz - különböző feltételek mellett - különbözőképpen kamatozik a letevő javára.

Jegyzetek

- 1 Krüger P.: Geschichte der Quellen und Literatur des römischen Rechts. München-Leipzig, 1912. 69.l.
- 2 Krüger : im. 166-167. l.
- 3 Krüger : im. 213.l.
- 4 Schulz, F.: The postclassical edition of Papinian's "Libri quaestionum". Scritti Ferrini IV./Milano, 1949/ 254. és k.l.
- 5 Arangio-Ruiz, V.: Istituzioni di diritto romano. 14. kiad. /Napoli, 1960/ 311. és k.l.
- 6 Pólay Elemér: Die Spuren eines hellenistischen Einflusses in den Verträgen der siebenbürgischen Wachs tafeln. LABEO 19 /1973/ 3. 336.l.
- 7 Arangio-Ruiz FIRA III² p. 391. Ezzel szemben Wenger, L. /Die Quellen des römischen Rechts. Wien, 1953. 803.l.746.jz./ Itt közönséges letétet lát, ami nem fogadható el, hiszen erre semmi sem utal, hogy itt egyedileg megjelölt pénzdarabokról lenne szó.
- 8 Adams, B.: Haben die Römer "depositum irregulare" und Darlehen unterschieden. SDHI 28 /1963/ 363. l.
- 9 Naber, Mnemosyne 34 /1906/ 59. és k.l. és Longo, C., BIDR 18 /1906/ 121. és k.l.
- 10 Adams id. m. 365. l.
- 11 Pólay: A dáciai viaszostáblák szerződései. Budapest, 1972. 228-229.l.
- 12 Pólay id.m. 228. l. 7. jz. A depositum irregulare hellenisztikus eredetét bizonyítják: Mitteis. L. /Trapezitika SZ 19 /1898/ 208. és k.l./, Kübler. B. /Griechische Tatbestände in den Werken der kasuistischen Literatur. V. SZ 29 /1908/ 189. és k.l./, Seidl, E. /Der Eigentumsbüergang beim Darlehen und Depositum irregulare. Festschrift für Schulz. I. Weimar, 1951. 373. l. és Röm. Privatrecht. Köln-Berlin-Bonn-München, 1963. 182. l./, Kaser, M. /Das römische Privatrecht II. München, 1959. 272. l./ és Pólay /LABEO 19 /1973/ 3. 336. l. és mindenekelőtt

- Taubenschlag, R. Opera minora I. Warszawa, 1959. 444. és 457. l.
- 13 Adams im. 363. l. - Vécsey Tamás: A római jog institutiói.
Budapest 1896. 324. l. - Savigny, F. C.: Das römische Recht
des Mittelalters. VI. Heidelberg, 1831. 343. és k. l.
- 14 Weiss, E. Institutionen des röm. Privatrechts. Basel, 1949.
348. l. Adams id. m. 360. és k. l. - Seidl, RPR. 182. l.
- 15 Adams im. 361. l.
- 16 Adams im. 362. l.
- 17 Adams im. 363. l.
- 18 Pólay: A dáciai szerződések 228. l.
- 19 Pólay: A dáciai szerződések 228. l.
- 20 Seidl: Reschft. Schulz I.
- 21 Seidl, Feschft. Schulz I. 378. l.

Molnár Pál

AZ EURÓPAI SZOCIALISTA ORSZÁGOK KÖZVETLEN DEMOKRATIKUS FORMÁI

I.

1. Államéletünk fejlődésének már hosszú ideje aktuális és egyre gyakrabban emlegetett problémája a szocialista demokrácia fejlesztésének kérdése. Ennek a törekvésnek az állami élet minden területén éreztetnie kell hatását, s így jogalkotásra és a jogtudományi tevékenységre is komoly feladatok hárulnak evvel kapcsolatban. Hogyan is képzelhetjük el a szocialista demokrácia továbbfejlesztését, miben kell ennek megnyilvánulnia? Abban, hogy a lakosság minden rétege minél nagyobb számban beleszólhasson az irányítás és a vezetés kérdéseibe. Megfelelő fórumokat és módozatokat kell kialakítani arra a célra, hogy a politikai, kormányzati kérdésekben, a tanácsok munkájában, az üzemi és termelőszövetkezeti életben az állampolgárok véleménye nyilvánosságra kerüljön és érvényesüljön is. E vélemények megformálódásának, nyilvánosságra kerülésének és a bennük foglalt igények megvalósulásának egyik területét a közvetlen demokratikus formák képezik.

2. A közvetlen demokrácia lényegi jegyei már a nemzeti-ségi társadalomban léteztek, Lenin emlegeti is őket "primitív demokrácia" elnevezéssel. Ezek végigvonulnak az állami-társadalmi fejlődés összes állomásain. Megnyilvánulási formáik az évszázadok során sok változáson mentek át, közben hatékonyságukból igen sokszor vesztenek, majd fokozatosan visszanyerik s újra elvesztik. A polgári átalakulás korában - épp a polgárság előretörésének eszközeként - jelentőségük nagyra nő, formáik is megújulnak, újak is jelentkeznek. Az imperializmus korában

ezek a formák elvesztik tartalmukat, sokszor üres formasággá válnak. Ujra fontossá válnak és új tartalommal töltődnek meg a szocialista forradalomban, sőt azt közvetlenül megelőzően is. Igen fontos szerepük a szocialista államiság alapjainak lerakásánál, sőt a szocialista állam szervezetének kialakításában és a hatalom megtartásában is igen jelentős eszközök.

A közvetlen demokratikus formák eme jellemző vonásait igen tisztán láthatjuk már a szocialista államiság korai csiréjét jelentő Párizsi Kommün államszervezetében is. A Kommün forradalmi gyakorlata alakította ki a szocializmusra jellemző közvetlen demokratikus formákat, ez a forradalmi gyakorlat teremtetette meg új tartalmukat. Ezek az elemek jelentették a Kommün új típusu demokráciájának legfőbb formai jegyeit, melyek megkülönböztették minden eddigi demokráciától. A tömegek spontán akcióiban már a forradalmi felkelést megelőzően is léteztek és működtek ténylegesen közvetlen demokratikus formák. A népgyűlések már nemcsak a politikai agitáció fórumai, hanem társadalmi szervezetek létrejöttének is színhelyei. Kialakul egy központi bizottság, mely a nemzetőrség zászlóaljainak képviselőiből tevődik össze, a városi kerületek legforradalmibb elemeiből pedig éborségi bizottságok alakulnak. A Kommün kiküldetése után államszervezetének kiépítése új közvetlen demokratikus elemeket hoz létre, a korábbi polgári fejlődésben kialakultaktól eltérőeket. "A Kommün szorosan vett államszervezete mellett a társadalmi tömegszervezetek hatalmas hálózata állt, amelyen keresztül a legkülönbözőbb formákban minden egyes dolgozó bekapcsolódhatott a közfeladatok megoldásába."¹ De nemcsak spontán úton jöttek létre ilyen formák, a jogalkotás is hozott létre ilyeneket: munka- és kereskedelmi bizottságokat. Milyenek voltak a Kommün tömegszervezetei? Legáltalánosabb formái: a népgyűlés, a tömeggyűlés, a politikai klubtagok gyűlései. Ezek állandó bizottságokat választottak a munka állandó irányítására, de a közfeladatok végrehajtásában nemcsak a bizottsági tagok, hanem a tömegszervezetek minden tagja közvetlenül részt vett. Az egyes állampolgároknak nem a népgyűlés tagjaként is volt közreműködésre lehetősége, több formában is.

javaslatokat, kérélmeket nyújthatott be állami és társadalmi szervezetekhez, szervezeten és folyamatosan részt vehetett állami feladatok megoldásában, végül pedig spontán módon bekapcsolódhatott közfeladatok megoldásába.

A polgári jogtudomány még ma is gyakaran használja fel a valójában már nem funkcionáló és hatásukat vesztett közvetlen demokratikus formákat arra, hogy állama demokratizmusát bizonyítsa. Kép emek a nagyobb demokratizmusnak a hangsúlyozásával fordulnak a szocialista államok ellen, kihasználva azt, hogy a közvetlen demokratikus formák a szocialista országokban kevésbé kihatásúak az autonómia és a hatalom szempontjából. De kihatásúak voltak, jogszabályokban kevésbé rögzítettek. Gyakran a funkcionálisuk azonban nem annyira csekély, mint azt a polgári jogtudomány hirdeti. A marxizmus-leninizmus klasszikusait is érték olyan tanácsok, hogy ők a közvetlen demokratikus ellenfordulnak. A polgári fordalom azt a véleményét alakította ki, hogy a marxisták elméletileg és gyakorlatilag is tagadják a közvetlen demokratikus intézményeknek alkalmazását. Valójában ők nem tagadják a közvetlen demokratikus formák alkalmazásának létjogosultságát, hanem a polgári államokban kitalált formák alkalmazhatóságának korlátozott mutatókat ki. Lenin részletesen

es elég sokat foglalkozik ezzel a kérdéssel. Marx és Engels mind a két esetben kevesebb nyomát találjuk, s ők valóban klassz elutasítottak a korukban létező nyugati-európai formákat szemlélve. De csak a formák pedig még a központi szakszervezetek, sokszor felelősséget vállalnak és teljeszen alkalmazhatók arra, hogy a proletariátus törökösít megvalósítsák.

Leninnek már sokat adott a rendszerezése. Ő feltárta azt, mennyire jelentős szerepet játszottak a közvetlen demokratikus formák a kommunizmusban. Azt is látja, mennyire újat hozott ezek kitalálásával a kommunizmus, hogy megteremtette a közvetlen demokratikus szocialista viszonyok között alkalmazhatóságát az intézményeknek rendszerét. "A demokratikus, amelyet az elkövetkező legnagyobb tökéletességel és közvetlenséggel hajtanak végre, burzsoa demokratizációval proletariátus demokratizációval váltak ki, államból olyas valammé lesz, amely tulajdonképpen már nem állam." Az 1905-ös fordalom során oroszországban lét-

rejöttek a szovjetek. Ezek merőben új, spontán képződmények voltak. Ezekben a Kommunhoz hasonlóan összeötvöződtek a képvisleti és közvetlen demokráciái elemei. Ezzel döntő bizonyítékát adták annak is, hogy létezhet egy szervezeten belül a képvisleti és közvetlen demokratikus forma. Ekkor fordul Lenin teljes érdeklődéssel a "primitív" demokrácia felé, s ezentul állásfoglalása állandóvá is válik emellett. Az 1905-07. évi forradalom szovjetjeiről így ír: "Ez olyan hatalom, amely mindenki előtt nyitva áll, mindent a tömegek szeme láttára tesz, hozzáférhető a tömeg számára, közvetlenül a tömegekből ered, a néptömegeknek és a néptömegek akaratának egyenes és közvetlen szerve."³

Lenin írásaiban a "primitív" demokratizmus elnevezést használja. Ezt tudatosan teszi, hogy a polgári ideológiában elterjedt közvetlen demokratizmustól elkülönítse az általa megjelölt új formákat. A primitív szót idézőjelbe teszi. Ezzel tulajdonképpen visszautal a nemzetiségi demokráciái intézményeire, de azt is kifejezi, hogy nem ezeknek az intézményeknek az újraéledését kívánja, hanem ezekhez hasonló intézményeket kíván létrehozni. "...a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet lehetetlen anélkül, hogy bizonyos fokig vissza ne térnénk a primitív demokratizmushoz /máskülönben hogyan lehetne áttérni arra, hogy az állami funkciókat a lakosság többsége, sőt kivétel nélkül az egész lakosság gyakorolja?/" "...a kapitalizmus és a kapitalista kultúra fölé épített 'primitív demokratizmus' nem azonos az ősidők vagy a kapitalizmus előtti idők primitív demokratizmusával."⁵

A polgári tudományban fellelhető olyan nézet is, hogy Lenin korai műveiben elvetette a közvetlen demokráciát. Itt rendszerint az 1902-ben megjelent "Mi a teendő"-re szoktak hivatkozni. Ezt az állítást alaposan megcáfolhatjuk, ha együtt megvizsgáljuk a "Mi a teendő" és az "Állam és forradalom" ide vonatkozó részeit. Lenin először pusztán az orosz szociáldemokrata párt adott viszonyai között, az osztályharc pillanatnyi követelményeinek megfelelően értékelte a közvetlen demokratikus formák szerepét. Az "Állam és forradalom"-ban már nyilvánvalóan leírja, hogy a kapitalizmusba, onnan pedig a kommunizmusba való átmenet teljesen elképzelhetetlen a közvetlen demokratikus formák felhasználása, funkcionálása nélkül. Ahogy a szocialista államépítés

megkezdésének lehetősége közeledik, egyre következetesebben, körülhatároltabban fogalmazza meg a közvetlen demokratikus formák lehetőségeit. Államépítési elgondolásaiban tehát a közvetlen demokrácia gondolata szorosan kapcsolódik a szovjet rendszer kialakulásának egy szakaszához Oroszországban. A N. O. Sz. F. után adódott konkrét helyzet is segítette a közvetlen demokratikus intézmények kialakulását. A régi állami és társadalmi szervezet ugyyszólván teljesen szétesett, az állami élet új formái egyedül a "gyűlésező demokrácia" intézményei lehettek. Ebben a történelmi szituációban a fiatal szovjet szervezetnek harcot kellett folytatnia azért is, hogy ne szigetelődjék el a tömegektől. Ez a forma rendkívül kedvezőnek bizonyult mind a tömegekkel való kapcsolattartás, mind azok szervezése számára. Ekkor még jogi keretei alig voltak, illetve jogi szabályozásuk messze elmaradt gyakorlati megvalósulásuk mögött. Éppen a jogi szabályozás által hagyott tág keretek között igen nagy változatossággal érvényesültek, a helyi feladatok sajátosságaihoz idomultak. Ez a szakasz igen nagy jelentőségű volt abból a szempontból, hogy a közvetlen demokrácia formái éppen a szovjetekhez kapcsolódva alakultak ki, már a szovjethatalom kezdetétől intézményes formát nyertek. Ez abban mutatkozott meg, hogy népgyűléseken választották meg a szovjetek küldötteit, ez visszahívási joggal is rendelkezett, a küldötteket pedig beszámolási kötelezettség terhelte. 1919. márciusában az OKP VII. kongresszusának határozata is mutatja azt a felismerést, hogy a közvetlen demokratikus formák alkalmazása a konkrét történelmi helyzetben szükségszerű. "A szovjethatalom az, amely a dolgozó tömegeknek a polgári demokráciánál és a parlamentizmusnál hasonlíthatatlanul nagyobb lehetőséget biztosít arra, hogy a munkások és parasztok a legkönnyebb és leghozzáférhetőbb módon ejthessék meg a küldöttek választását és visszahívását, ugyanakkor kiküszöbölhessék a parlamentarizmus hátrányos oldalait, így különösen a törvényhozó és végrehajtó hatalom különválasztását, a képviselői intézmények elszigetelését a tömegektől."

Hogyan érvényesültek ezek az elvek később, a Szovjetunió változó történelmi szituációiban? Hamarosan kitűnt, hogy ebbe az irányba nem lehet tovább haladni. A polgárháború és az in-

tervenció körülményei, az iparosítás gyorsított üteme a hivatali apparátus fokozott kiépítését követelte. A "primitív" demokrácia intézményeinek fejlesztése e korszakban nyilvánvalóan utópia lett volna. De ez a tendencia tulságosan is hosszan hatott. Amennyire indokolt volt az apparátus erősítése és növelése a hadikommunizmus és az intervenció veszélyeztetettség idején, éppen annyira szükségtelen volt ennek elmúltá után a bürokratikus gépezet továbbfejlesztése. Ekkor már figyelembe kellett volna venni a közvetlen demokratikus intézményeknek azt a hatását, mellyel az apparátus elidegenedését megakadályozzák, s épp ezért felhasználni, fejleszteni őket a bürokratizálódás irányába eltolódott egyensúly helyrebillentésére. Ennek a nem helyeselhető folyamatnak a tetőpontját jelenti az 1936-os alkotmány, amely figyelmen kívül hagyja a közvetlen demokrácia mély gyökereit a Szovjetunióban, szakít a kialakult formákkal és egyedül a referendumot hagyja meg. Ezt is csak a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje Prezidiumának jogosítványaként határozza meg.

3. A közvetlen demokrácia szocialista értelmezése tekintetében még nem alakult ki egységes álláspont a jogirodalomban. Mégis két jól elhatárolható nézetcsoporthoz meg lehet különböztetni.

A tudósok egyik része tágran értelmezi a közvetlen demokratizmust. Ők a jogalkalmazást és azon belül is az igazgatást tartják a közvetlen demokrácia fő területének. E szerint a nézet szerint a dolgozók személyes részvétele elsősorban nem a döntési funkcióban nyilvánul meg, hanem az állami képviselői szervek által hozott határozatok, kész döntések megvalósítását szervezik meg. Az államigazgatás munkája igen sok területre terjed ki, ezért a dolgozók részvételének formái is igen sokfélék. Mivel ennek a részvételnek ilyen sok formája van, ezt a területet nem szabad merev szabályozással szűk keretek közé szorítani. Csak az ilyen szabályozás biztosíthatja azt, hogy az életviszonyokhoz rugalmasan alkalmazkodó közvetlen demokratikus intézmények alakuljanak ki. Tehát e nézet képviselői elvetik a közvetlen demokratikus formák egységesített jogi szabályozására való törekvést, helyette az javasolják, hogy hagy-

janak tág teret a közvetlen demokrácia egyedi formáinak kifejlődésére. Arra az esetre, ha a közvetlen demokrácia a jogalkotás területén is alkalmazásra kerülne, ők elsősorban a konzultatív formák alkalmazását javasolják. Ezek véleményező jellegű kongresszusok, esetleg népszavazások lennének, melyek a jogalkotó szervek felé olyan új gondolatokat közvetítenének, amelyek még valamilyen oknál fogva nem merültek fel. Nem szükségszerű követelménye a közvetlen demokráciának e nézet szerint az, hogy valamely közösség a maga egészében éljen az ebből eredő jogokkal, pusztán az az ismérv, hogy valaki anélkül kapcsolódjon be állami feladatok megoldásába, hogy erre valamely állami szerv kinevezett vagy választott tagjaként lenne jogosultsága. Ennek a felfogásnak az egyik véglete szerint már a választójog gyakorlása is közvetlen demokratikus forma, sőt ennek minősül mindaz, amit a "társadalmisítás" és "társadalmi öngazgatás" fogalma takar. Szentpéteri István így definiálja a tágabb értelemben felfogott közvetlen demokráciát: "A közvetlen demokrácia ilyen tág értelmezésébe tehát belefér minden olyan jogilag szabályozott vagy egyedül a szervező gyakorlat által kialakított olyan intézmény, amelyen keresztül az állampolgár, nem állami képviseleti vagy jogalkalmazó szervi tagsági jogából vagy kötelezettségéből folyóan, közfeladattal kapcsolatban véleményt nyilvánít, jogi hatáshoz állásfoglalást tesz, közreműködik egy határozat megvalósításának szervezésében, esetleg konkrét kivitelezésében."⁶

A közvetlen demokrácia szűkebb értelmezése mellett foglal állást a szocialista jogtudósok másik köre. Persze ők sem abban az értelemben fogják fel a közvetlen demokráciát mint a polgári jogtudomány. A polgári jogtudomány egyik hazai képviselője, Balogh Artúr, így fogalmazta meg: "A demokráciának az az alakja, melyben minden szuverén ténylet a nép a maga egészében, a számszerű többség érvényesülésével végez - a tiszta, közvetlen vagy antik demokrácia."⁷ A közvetlen demokrácia a polgári felfogás szerint elsősorban a jogalkotás területén kell, hogy jelentkezzen. A szűkebb felfogást képviselő szocialista tudósok pedig elsősorban a közvetlen demokratikus formák garanciális jellegét emelik ki. Szerintük maga a döntés, és a képviseleti vagy

kinevezett szervek aktusai feletti ellenőrzés a dolgozók közvetlen részvételének igazi területei. Mivel a döntéseket hozó szervek jogköre, működési mechanizmusa jogszabályokkal szigorúan körülhatárolt, a közvetlen részvétel formáinak is igazodnia kell ehhez. Tehát ugyanolyan pontos jogi szabályozást kell létrehozni a dolgozók közvetlen részvételének formáira is, mivel csak így tudnak beavatkozni az állami szervek zárt döntési mechanizmusába, illetve ellenőrzést gyakorolni fölöttük. Ennek az irányzatnak a képviselői azt hozzák fel a másik elmélet negatívumaként, hogy az tág értelmezéséből folyóan nem tudja meghuzni a határvonalat a közvetlen és a képviseleti demokrácia között. Így nem lehet világosan olvásztani olyan intézményektől sem, mint öngazgatás vagy társadalombiztosítás. Éppen a szűkebb értelmezés nagyobb szabályozási igénye is hozzásegíti a jogtudományt ahhoz, hogy a közvetlen demokrácia szocialista elméletét, fogalmait, tartalmát, rendszerét egyre pontosabban kidolgozza.

A szocialista forradalmak után a szocialista államokban kialakuló közvetlen demokratikus elemek két forrásból táplálkoznak. Egyrészt úgy tűnik, mintha a nemzetiségi társadalom primitív demokratizmusának egyes elemei élednének újra, s ez inkább funkciójukra, mint külső formájukra vonatkozik. Másrészt viszont külső megjelenésükben igen sok hasonlóságot mutatnak a kapitalista állam közvetlen demokratikus intézményeivel. Nyilvánvaló, hogy itt egyszerű átvételről nem lehet szó, mivel a kapitalista államban azok a formák más osztályigányeket szolgáltak ki. Az viszont természetes, hogy ezeknek a formáknak a működéséből olyan tapasztalatok vonhatók le, melyeket a szocialista állam is figyelembe kell, hogy vegyen. Ezek a tapasztalatok beépíthetők a közvetlen demokratikus formák szocialista szabályozásába.

Valójában melyek azok a területek, ahol a kapitalizmus és a szocializmus közvetlen demokratikus elemei lényeges eltéréseket mutatnak?

Első és leglényegesebb különbség a képviseleti és közvetlen demokrácia egymáshoz való viszonyának eltérő sajátosságai a két rendszerben. A burzsoá jogtudomány még mereven szembeállítja egymással a két elvet. A képviseleti rendszer és a köz-

vetlen demokratizmus együttes funkcionálását kizártnak tekintti. Így a burzsoá jogtudomány képviselői is mindig csak valamelyik rendszer egyeduralmát hirdetik. A szocialista államépítés abban is újat hoz, hogy amit a burzsoá tudomány elképzelhetetlennek tart, összeötvözi. Egymással kölcsönhatásban, együttesen alkalmazza a képviselői és a direkt demokráciát. Ennek lehetőségét már a Párizsi Kommün is bizonyítja. A "Párizsi Kommün államszervezési vázlata..." éppen azt bizonyította be, hogy a korábban megvalósíthatatlan és egymással összeegyeztethetetlen intézmények - mint a népszuverenitás, a közvetlen és képviselői demokrácia - a szocialista állam viszonyai között szükségszerűen létrejönnek és összeegyeztetésük, összehangolt hatásuk természetes."⁸ Jelentős alapelvvé is vált a szocialista képviselői rendszernek az, hogy a közvetlen demokratikus intézményeket nem kell szükségszerűen ellentétbe állítani a képviselői demokráciával. Ha folyamatosan korszerűsíteni tudjuk a képviselői rendszert, ma alkalmasabb az állami feladatok megoldására, mint a még kevésbé fejlett közvetlen demokratikus formák. De ezek jelentős kiegészítő tevékenységre alkalmasak; feloldják, a tömegek számára könnyebben hozzáférhetővé teszik az államszervezet merevségeit, túlzottan etatisztikus vonásait.

A második elhatárolási ismérvet abban találjuk meg, hogy mely területet tekint a közvetlen demokratikus formák fő érvényesülési területének a burzsoá és a szocialista jogtudomány. A burzsoá jogtudomány nemcsak elsődleges, de szinte kizárólagos érvényesülési területének a jogalkotást tekinti. A burzsoá államokban ma létező formák - népgyűlés, referendum, népi kezdeményezés - is csak a jogalkotás területén léteznek. A szocialista államokban a jogalkotás tipikusan a képviselői szervek jogosultsága, ezt a hatályos alkotmányok is kifejezetten kijelentik. Persze ez nem zárja ki azt, hogy a közvetlen demokratikus formák a jogalkotás területén is funkcionáljanak. Mégis érvényesülésükre a legtöbb lehetőség a szocialista államok államigazgatásában, az állami feladatok megoldásában, megszervezésében van. Ezzel a gondolattal Lenin műveiben is gyakran találkozhatunk, sőt ő a direkt demokrácia elemeit nemcsak az

államilag érvényesített formák között kívánja megvalósítani, hanem a szövetségekben, az üzemekben és a szocialista termelés összes szektorában.

Következő elhatárolási lehetőség az, hogy a szocialista közvetlen demokrácia az állampolgároknak széleskörű ellenőrzési lehetőséget biztosít. Ennek az ellenőrzésnek két fő területe van. Egyrészt az állampolgárnak, mint választópolgárnak biztosít intézményesített lehetőséget arra, hogy a képviselők munkáját folyamatosan ellenőrizze. Ez megnyilvánul a képviselők működése nyilvánosságának olvóban, valamint a képviselők beszámoltatásának és visszahívásának intézményeiben. Másrészt, az egy sokkal szélesebb, az egész állami életre kiterjedő lehetőség, annak ellenőrzése, hogy a jogszabályok érvényesülnek-e a gyakorlatban. Ez odáig fejlődött, hogy egyes esetekben lehetőséget is ad a társadalom tagjainak, hogy saját intézményeiken át eljárjanak a jogsértővel szemben.

Végül a már egészen szembetűnő különbség, hogy a szocialista államok közvetlen demokráciája formailag sokkal gazdagabb. A fejlődés során a két társadalmi rendszerben ellentétes előjelű tendenciák mutatkoznak. A burzsoá társadalmakban a szocialista forradalmak kitöréséig létező formák is egyre inkább elvesztik hatékonyságukat, számuk pedig csökken. A szocialista forradalmak után az összes már létező hagyományos forma is átkerült az új államok állami mechanizmusába, de a fejlődés ezeket egyre gazdagította is, s formáik változatossága így ma is nő. Ez a tendencia pedig csak helyesolható, mivel a modern társadalmakban nem szabad túlzott szerepet biztosítani a hagyományos közvetlen demokratikus formáknak az újonnan kialakulókkal szemben. Bár ezek a régi formák elszigetelten vizsgálva nagyon demokratikusnak tűnnek, már a burzsoá államok gyakorlata bebizonyította, hogy a polgári fejlődésnek is gátjává válhattak. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy amellett, hogy a nagypolgári osztályerők is akadályozták megfelelő működésüket, a termelők fejlődése folytán beállt társadalmi szerkezeti változások meghaladták őket.

A közvetlen demokrácia hagyományos burzsoá formái, melyek még az első szocialista állam kialakulásakor funkcionáltak, a

népgyűlés, a referendum, a népi iniciativa, a beszámoltatás, a visszahívás és az utasítás. A szocialista államiség kialakulásától fogva ezek köre, száma állandóan bővül. A régi formák új tartalommal továbbélnek, de ezek mellett még kialakultak az un. "gyűlésező demokrácia" intézményei, a bizottságok, aktivahálózatok, a tág értelmezés szerint mindaz, ami a "társadalmasítás" fogalmába tartozik.⁹

4. A közvetlen demokratikus formák szocialista elméletének kidolgozatlanságára vall az a tény is, hogy a jogirodalomban csak az egyes formákkal külön-külön foglalkoznak, de átfogó rendszerbe foglalásukra még alig történt kísérlet. A magyar jogirodalomban egyedül Szentpéteri István ad átfogó képet róluk.¹⁰ Ebbe a rendszerbe belefoglalja a szűkebb és a tág értelmezés által meghatározott formákat is, de úgy, hogy ezek egymástól jól elkülönülnek. A rendszerezés alapjául az egyes formák funkciója szolgál.

Általános funkcióju formaként csak a népgyűlés vagy falugyűlés és a választókerületi ösgyűlés formáját jelöli meg.

A részleges funkcióju intézmények köre már sokkalta gazdagabb. Ezek egyaránt előfordulnak a jogalkotási, a jogalkalmazási és az igazgatási eljárásban. Itt aszerint lehet további csoportosítást végezni, hogy mia az intézmények funkciója, másrészt hogy a részvétel milyen keretek között történik ezekben. Funkcióik szerint öt típusba sorolhatók ezek a formák: a/ kezdeményezési; b/ véleményezési; c/ döntési; d/ döntéseket megvalósító, e/ ellenőrző.

Miután a formákat egy-egy funkció szerinti típusba besoroltuk, még egy hármas felosztás végezhető aszerint, hogy az egyedi, az általános, állami kollektívai vagy a társadalmi tömegszervezeti részvétel szektorába tartoznak-e. Aszerint, hogy melyik részvételi szektorban helyeztünk el egy intézményt, dönthető el az is, hogy valamely forma elfér-e a szűkebb értelmezés körében. Ebbe a körbe azok a formák sorolhatók be, melyek az általános állami kollektívai részvétel szektorába esnek. Az összes többi forma csak a tágabb értelmezés körében fér el.

Ilyen osztályozási ismérvek alapján tehát a következőképpen csoportosítja Szentpéteri István a közvetlen demokrácia

intézményeit.

Általános funkciója forma tehát, mint ahogy már említettük, a népgyűlés vagy falugyűlés és a választókerületi ösgyűlés. Ezek mind a szűkobb értelmezés körébe tartoznak.

A részleges funkciója intézmények között elsőként a kezdeményezési funkciót betöltőket kell megemlítenünk. Itt az egyedi részvétel szektorában a petíció és a közérdekű bejelentés, az általános, állami részvétel szektorában a népi iniciativa, a társadalmi tömegszervezeti részvétel szektorában a társadalmi szervek kezdeményezési joga helyezkedik el.

Véleményezési funkció. Itt az egyedi részvétel szektorában a közvéleménykutatásnál, sajtóban vagy más helyen tett egyéni véleménynyilvánítás, az általános részvételi szektorban a konzultatív referendum, a társadalmi részvétel szektorában a szakmai értekezletek, konferenciák, kongresszusok tanácskozásai szerepelnek.

A döntési jellegű funkciók csoportjában az egyedi részvétel szektoránál a választójog gyakorlása, az általános állami részvétel szektorában az ügydöntő referendum, a társadalmi tömegszervezeti részvétel szektorában a társadalmi szerv állami felhatalmazás alapján hozott határozata található.

Döntéseket megvalósító funkció az egyedi részvétel szektorában az aktiva, a társadalmi tömegszervezeti részvétel szektorában pedig a társadalmi bizottságok, társadalmi bíróságok, utca- háztömb bizottságok. Az állami részvétel szektora itt üresen marad. Ellenőrző funkció - felülvizsgáló jellegű aktus az egyedi részvétel szektorában a közérdekű bejelentés, az általános részvételi szektorban a fakultatív népi referendum, a beszámoltatás, visszahívás és a társadalmi tömegszervezeti részvétel szektorában a társadalmi szervi beszámoltatás, visszahívás.

II.

Az európai szocialista államok alkotmányait áttekintve mindenütt megtaláljuk - szinte rokon kifejezésekkel - azt a

rendelkezést, hogy a szuverenitás teljességét a legfelsőbb államhatalmi képviseleti szerv bírja. Ez választás útján jön létre, alapelv tehát a szerv létrehozása tekintetében a választott képviseleti forma. Ezek az alkotmányi rendelkezések az 1936-os szovjet alkotmány hatására születtek így meg, a képviseleti onnipotenciát ez az alkotmány fogalmazta meg először.¹¹

Ennek nyomán az Alkotmány 19 §. /2/ bek. így hangzik: "Az országgyűlés gyakorolja a népszuverenitásból eredő összes jogot, biztosítja a társadalom alkotmányos rendjét, meghatározza a kormányzás szervezetét, irányát és feltételeit." A 2 §. /4/ bek. szerint pedig "A város és a falu dolgozói választott és a népnek felelős küldöttek által gyakorolják hatalmukat."

Az 1960. évi csehszlovák alkotmány rendelkezése is hasonló. 2 §. /2/ bek. "A dolgozó nép az államhatalmat az általa választott, ellenőrzött és neki felelős képviseleti testületek útján gyakorolja." /3/ bek. "A Csehszlovák Szocialista Köztársaságban a dolgozó nép képviseleti testületei a nemzetgyűlés, a Szlovák Nemzeti Tanács és a nemzeti bizottságok. A többi állami szerv hatalma ezen képviseleti szervektől ered."

Az 1968-as román alkotmány 4. szakasza szerint "A nép, a hatalom szuverén birtokosa, a hatalmat a Nagy Nemzetgyűlés és a néptanácsok révén gyakorolja, amelyek általános, egyenlő, közvetlen és titkos szavazással megválasztott szervek. "A Nagy Nemzetgyűlés az államhatalom legfelsőbb szerve, amelynek vezetése és ellenőrzése alatt fejtik ki tevékenységüket az állam összes többi szervei."

A Német Demokratikus Köztársaság 1968. évi alkotmányának 5. cikkelye is kimondja a képviseleti szervek teljhatalmát. "A Német Demokratikus Köztársaság polgárai demokratikusan választott népképviseltek útján gyakorolják a hatalmat."

Ezeket az alkotmányi rendelkezéseket ismerve, előre láthatjuk, hogy a közvetlen demokratikus formák mindmáig nem érvényesülnek széles körben, s különösen nem a legfelsőbb államhatalom gyakorlásában. Most már vessük egyenként vizsgálat alá a létező formákat. Elemezzük, hogyan érvényesülnek az európai szocialista országokban, mennyire alakult ki szabályozásuk, s ennek tapasztalatait a jelenlegi magyar szabályozással is ha-

sonlitsuk össze.

2. Ha egyenként elemezni akarjuk a direkt demokrácia fel-
lelhető formáit, némileg el kell szakadni a korábban vázolt rend-
szertől és elsőként a referendum intézményét kell megvizsgálnunk.
Ez ugyanis különböző változataiban a rendszerben többször is
előfordul, azonkívül jelentőségénél, alkalmazásának gyakorisá-
gánál fogva is okot ad arra, hogy elsőként tárgyaljuk. A refe-
rendum a közvetlen demokratikus formák szűkebb értelmezési kö-
rében található, részleges funkciójú forma, amely egyaránt je-
lentkezik véleményező, ügydöntő és ellenőrző-felülvizsgáló jel-
leggel.

Először egy terminológiai kérdést kell tisztázni vele kap-
csolatban. A jogirodalomban használják a referendum és a nép-
szavazás /plebiscitum/ elnevezést is. Ezt néhányan határozottan
megkülönböztetik egymástól, de van olyan, aki azonos értelemben
mindkettőt használja, vagy az egyik fogalomba mindkettőt bele-
érti.¹² Bihari Ottó a polgári irodalomban tett megkülönböztetési
kísérletet említi. Eszerint a népszavazás /plebiscitum/ a szava-
zásra jogosult lakosság önálló alkotmányi aktusa, melyhez a par-
lament semmiféle együttműködésére nincs szükség, mivel ez he-
lyettesíti a rendes törvényhozást. A referendum pedig az, ami-
kor a parlament előzetes határozata után kerül a kérdés a szava-
zók elé, tehát a kettős döntés hozza létre a törvényi aktust.
A szocialista irodalomban Ádám Antal aszerint próbálja elhatá-
rolni, hogy a népszavazással a polgárok általában valamely fon-
tos politikai kérdésben döntenek, a referendum pedig csak egy
törvénytervezet elfogadását dönti el. Látszólag ezt támasztja
alá a bulgár Borisz Szpaszov véleménye, aki a referendumat a
népszavazás formái közé sorolja. Azonban a referendum tárgyai-
nak vizsgálatánál meg kell állapítanunk, hogy igen nagy jelen-
tőségű politikai kérdésekről is döntöttek ilyen uton, nemcsak
törvénytervezetekről. Így például 1948-ban Bulgáriában így vál-
toztatták meg a kormányformát királyságról népköztársaságra,
1946-ban Lengyelországban ezzel döntöttek az ország nyugati ha-
tárainak rögzítéséről, a parlament második Kamarájának megszü-
ntetéséről stb. A szovjet jogirodalom teljesen azonos értelemben
használja a két fogalmat, s Kotok ezt azzal magyarázza, hogy a

referendum össznépi megkérdezés és a plebiscitum valamely állami határozatnak népszavazás útján történő jóváhagyása. Az olhatárolás körüli bizonytalanságok ismertetése után óélszerű, ha a két elnevezést felváltva, azonos értelemben használjuk.

A referendum intézménye az uralomra jutó polgárság hatalmi érdekeinek szolgálatára született meg. Korábban több tőkés ország állami mechanizmusa alkalmazta /Ausztria, Svájo/, ma azonban ténylegesen már csak Franciaországban funkcionál. Az európai szocialista országokban alkalmazása elég ritka. Ez az állapot nem helyeselhető, hisz felhasználása alkalmat adna arra, hogy a szuverén nemzet kifejezze akaratát meghatározott kérdésekben. A szocialista demokrácia fejlesztésének is igen fontos, hatékony eszköze lehetne. Ebbe az irányba tett igen fontos lépés az SzKP XII. kongresszusán jóváhagyott pártprogramnak az a kijelentése, hogy "... a legfontosabb törvényjavaslatokat össznépi szavazás alá kell bocsátani." Bár alkalmazása nem széles körű, azért szabályozása az európai szocialista országok többségében alkotmányi szinten megtörtént.

A Szovjetunió alkotmányában a 49. cikk. c/ pontja határozza meg, de csak a Legfelsőbb Szovjet Prezidiumának jogosítványaként; "... saját kezdeményezésére vagy egy szövetségi köztársaság kívánságára össznépi népszavazást rendel el." Ez tehát fakultatív referendum. A referendum lefolytatásának formájára nézve azonban nincs sem alkotmányi, sem törvényi rendelkezés. Kotok fel is veti a törvénytervezetek népi vitája kapcsán, hogy szükséges lenne ennek törvényi szintű szabályozása konzultatív referendum formájában. Ennek az alkotmányi rendelkezésnek az alkalmazására mindeztideig nem került sor, ez azonban csak részben indokolható a kedvezőtlen történelmi, politikai körülményekkel.

A román alkotmányfejlődésben a többi szocialista alkotmánytól eltérő, ellentétes irányú folyamat játszódott le. Az 1952. évi alkotmány 37. szakasz d/ pontja a referendumat az Államtanács jogosítványai között még felsorolja. Az alkotmány módosításai során ez a rendelkezés a továbbiakban kimaradt.

Az 1947. évi bulgár alkotmány 35. cikk, 14. pontja a magyar és az 1952-es szabályozáshoz hasonlóan szükészavú. "... a

Népi Gyűlés határozata alapján a Népi Gyűlés Elnöksége folytatja le a referendumot." Itt tehát a legfelsőbb képviseleti szerv jogosítványa a referendum kezdeményezése. A bulgár irodalomban Doku Dikov így határozta meg a referendum tartalmát: "Ilyenkor a dolgozók akarata összállami akarattá alakul át, összállami szavazás útján, anélkül, hogy a képviseleti törvényhozó szervek közreműködnének."¹³ Bulgáriában is csak egyetlen alkalommal került sor a referendum alkalmazására. 1948-ban vált szükségessé, mert bár már jelentős munkát végeztek az új államapparátus megszervezésében, formálisan még mindig az alkotmányos monarchia volt az államforma. 1948. július 23-án a Nemzetgyűlés törvénnyel rendelte el a népszavazást. A szavazáson az állampolgárok 94 %-a vett részt és a szavazók 92,7 %-a a népköztársasági államforma mellett döntött.

A Német Demokratikus Köztársaság 1949-es alkotmánya a mai-nál lényegesen szélesebb alkalmazási lehetőséget biztosított a referendum számára, elsősorban a törvényhozás területén. 81. szakaszának rendelkezése szerint a törvényeket a Népi Kamara vagy maga a nép fogadja el referendum útján /alternatív forma/. A referendum alkalmazásának lehetőségeit is kifejezetten meghatározza. Alkalmazható: a/ a Népi Kamara feloszlata esetén; b/ a törvényalkotásban abban az esetben, ha a képviselők 1/3-a a törvény kihirdetésének elhalasztását kéri és a választók 1/20 része kéri a referendum alá bocsátását; c/ ha a Népi Kamara a törvényjavaslatot nem fogadta el a javasolt szöveggel; d/ a választók 1/10 részének kívánságára vagy a politikai pártok és tömögyszervezetek kérésére, ha azok legalább a lakosság 1/5 részét képviselik; e/ általános referendument hirdethet az Államtanáos. Az 1968-as alkotmánytervezet a referendum lehetőségeit jelentősen leszűkíti. Két helyen tartalmaz a referendumra vonatkozó rendelkezéseket. Először az állampolgárok alapvető jogai között sorolja fel, hogy "népszavazáskor kinyilvánítják akaratukat" /20. cikkely 2/ /. A népszavazás elrendelésének joga pedig a Népi Kamara jogosítványai között szerepel. /53. cikkely/ Tehát itt is mint Bulgáriában a legfelsőbb képviseleti szervé a kezdeményezés joga. Ez az alkotmányfejlődési tendencia - mármint a referendum alkalmazási körének szűkítése -

erősen vitatható, annál is inkább, mivel korábban épp a referendum alkalmazásával döntöttek el igen jelentős politikai kérdéseket az antifasiszta demokratikus építés során. Így döntöttek el például 1946-ban a háborús és fasiszta bűnösök vagyonának kisajátítását. Ezen a választópolgárok 93,7 %-a vett részt és 77,6 %-a kártérítés nélküli kisajátítás mellett szavazott. Utoljára 1968. március 26-án tartottak referendumot a Német Demokratikus Köztársaságban /Volksentscheid/. Ez tipikus referendum volt. Az egész alkotmánytervezetet tették a kérdés tárgyává, s azt egészében lehetett elfogadni vagy elvetni. Ezt a szavazást persze több aktus előzte meg. Először népi vitára boosáttották az első tervezetet, ezen 118 módosítást végrehajtva megszavazta a Népi Kamara, végül népszavazáson a szavazásra jogosult lakosság elfogadta. /A népi vita és a referendum összehasonlítására és összekapcsolásának előnyeire a népi viták tárgyalásánál fogunk kitérni./ A referendum intézménye mind a korábbi, mind a jelenlegi alkotmány szerint fakultatív, mivel nem határoz meg olyan alkotmányi vagy törvényhozási tárgyakat, melyekre nézve kötelező lenne. /A népi viták tekintetében viszont már van obligatórius rendelkezés./

A referendum legteljesebb kibontakozásával Jugoszláviában találkozunk. Itt történt meg legteljesebben kifejlesztése, alkalmazása és itt a leggyakoribb. Más országok gyakorlatától az a legszembetűnőbb eltérés, hogy három szinten is - szövetségi, köztársasági és helyi - kidolgozták. Ez nyilvánvaló következménye annak a szándéknak, amit a Szerb Szocialista Köztársaság előzetes alkotmánytervezetének indokolása határozottan meg is fogalmaz. A közvetlen demokratikus intézményeket az öngazgatás eszközeiből a politikai rendszer általános intézményévé akarják fejleszteni. A szövetségi alkotmány először a 89. szakaszban rendelkezik a referendumról minden más szocialista alkotmánynál bővebben: "A társadalmi, politikai közösség szkupstinája referendumot írhat ki avégett, hogy a polgárok előzetes véleményt nyilvánítsanak a társadalmi politikai közösség hatáskörébe tartozó bizonyos kérdésekről, vagy hogy törvényeit és más rendelkezéseit megerősítsék. Törvény és a munkaszervezet statútuma írja elő, hogy a munkaközösségben mely esetekben határoznak referen-

dummal. A referendummal hozott határozat kötelező. A referendumról külön törvény rendelkezik."

Az idézett alkotmányi szakasz elemzése nyomán a következő elvi jelentőségű megállapításokat tehetjük: a/ a referendumot bármely foku szkupstina kiírhatja; b/ a referendum két formája is szerepel; az előzetes népszavazás és a szkupstinai jóváhagyás utáni elfogadás; c/ az alkotmány egyértelmű rendelkezése szerint a referendum ügydöntő jellegű; d/ a referendum fakultatív vagy obligatórius jellegéről a társadalmi-politikai közönség szkupstinája dönt, tehát mindkét forma lehetséges. A Szövetségi Alkotmány még egy alkalommal, a 212. és 214. szakaszban rendelkezik a referendumról az alkotmánymódosítás kapcsán. Ez az alkotmányi referendum is jól kidolgozott, részletesen körülhatárolt intézmény. Referendumot kezdeményezhet a 212. szakasz szerint a Népek Tanácsa és a Szövetségi Tanács együttesen, ha az alkotmánymódosítás szövegében megegyezni nem tudnak és két hónapos szünet után tartott újabb két vita során sem tudnak megegyezni. Akkor is sor kerül rá, ha az alkotmánymódosítás szövegét a Szövetségi Tanács és a Népek Tanácsa már elfogadta, de a szkupstina legalább három másik tanácsa két héten belül bejelenti, hogy ezt a szöveget nem fogadja el. Ekkor a szkupstina elnöke kiírja a referendumot, amit a Szövetségi Tanács és a Népek Tanácsa általi elfogadást követő két hónapon belül meg kell tartani. Akkor tekinthető elfogadottnak a módosítás, ha az összes választók többsége elfogadja. A háromszintű szabályozásból következően a Szerb Szocialista Köztársaság Alkotmánya is szabályozza a referendumot. A 70-71. szakasz rendelkezései tulajdonképpen a szövetségi alkotmányban foglaltakat alkalmazzák a Szerb Szocialista Köztársaságra teljes hűséggel, de a megfogalmazás két ponton is bővebb. A 70. szakasz közelebbről meghatározza a referendum alkalmazásának körét: "Referendum útján a polgárok közvetlenül döntenek az egyes helységekre, a községekre vagy más társadalmi-politikai közösségekre jelentős kérdésekben." Egy másik rendelkezése pedig az obligatórius referendum egy esetét határozza meg: "A községben kötelezően referendumot irnak ki azokban a kérdésekben, amelyekre vonatkozólag ezt Szerbia Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének községi bizottsága indítványozza." Végül vizs-

gáljuk meg a referendum jugoszláv rendszerének harmadik szintjén elhelyezkedő helyi referendumot, mint a szocialista országokban teljesen egyedi megoldást. Ilyen referendumot a szkupstina a Szövetségi Végrehajtó Tanács hozzájárulása után rendelhet el. Indítványozására jogosult maga a népi bizottság vagy a választók egy meghatározott száma. Tárgyát képezheti minden olyan kérdés, mely a /társadalmi-politikai közösség/ város, járás, község fejlődése szempontjából döntő jelentőségű. A helyi referendum tételes szabályozásának egy eseteként vizsgáljuk meg Szabadka város 1964. évi statutumának a referendummal foglalkozó rendelkezéseit. A statutum először megjelöli a referendum lehetősége és kötelező eseteit:

"197. szakasz. Referendumot lehet tartani a községi szkupstina határozatainak és rendszabályainak megerősítésére, vagy arra, hogy a polgárok előzetesen állást foglaljanak egyes kérdésekben, ha ezt a községi szkupstina elhatározza.

198. szakasz. A törvényben meghatározott kérdéseken kívül kötelező a referendum lefolytatása: a/ a belső kölesön kiírásáról; b/ a község egész területére vonatkozó önkéntes hozzájárulás bevezetéséről egy óvnél hosszabb időszakra.

199. szakasz. Kötelező a referendum kiírása és megtartása az egész község területén olyan kérdésekkel kapcsolatban is, ha azt a Dolgozó Nép Szocialista Szövetségének községi bizottsága kéri." /Ez az utolsó rendelkezés tulajdonképpen a köztársasági alkotmány rendelkezésének megismétlése./ Az ezt követő rendelkezések meghatározzák a referendum lefolyásának szabályait. A referendumat kiírásának kihirdetésétől eltelt 15. és 30. nap között kell lefolytatni. A szavazás titkos, olyan szavazólapon történik, mely tartalmazza a szavazásra bocsátott kérdéseket és "elfogadom" vagy "ellenzem" választ tesz lehetővé. Elfogadott a javaslat, ha a szavazásban részt vett állampolgárok többsége megszavazta. A referendummal hozott határozat ügydöntő jellegű, mivel a statutum az általa hozott határozatot kötelezőnek mondja. A szavazási jogra, a szavazás módjára és az eredmény megállapítására ugyanazokat a szabályokat írja elő, mint a községi tanács tagjainak megválasztására.

Most már csak a hazai forma elemzése van hátra. Ezt azért

célszerű a sor végére hagyni, mivel így teljesebb képét kaptuk már az intézménynek, s jobbak az összevetés lehetőségei. Alkotmányunk a 30 §. /1/ bek. d/ pontjában szabályozza: A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa "országos jelentőségű kérdésekben népszavazást rendelhet el". Ennek a rövid megfogalmazásnak a tartalmát a hazai irodalomban fellelhető vélemények alapján próbáljuk meg tisztázni. Első kérdés az, hogy mely esetekben, milyen tárgyakra rendelhető el a népszavazás? Akik a népszavazás kérdésével foglalkoznak, általában kijelentik azt, hogy az Alkotmányban említett népszavazás nem lehet sem törvényhozási, sem alkotmányi. Hisz nálunk a törvényalkotás kizárólagos jogosultjaként az Országgyűlést jelöli meg az Alkotmány. Emellett Ádám Antal és Boér János elvileg elképzelhetőnek tartja, hogy egy az Országgyűlés által már elfogadott törvényt utólagos megerősítés végett népszavazásra bocsássonak. Ádám Antal azonban kihangsúlyozza, hogy mivel az Országgyűlés a népszuverenitás teljességének letéteményese, ez egyetlen törvény esetében sem szükséges kellék, hisz az Országgyűlés elfogadása által a törvény teljes jogerővel bír. Mivel nem szerepel az alkotmányi meghatározásban sem bizonyos törvényekre megszabott kötelező referendum, sem a népi kezdeményezéstől vagy törvényhozó szerv elhatározásától függő fakultatív referendum, így a hazai jogirodalmi állásfoglalások arra utalnak, hogy itt országos jelentőségű politikai - külpolitikai is -, gazdasági vagy bármely olyan ügy lehet tárgya, melyben a dolgozók általános állásfoglalása szükséges. Kérdéses továbbá az is, hogy a NET saját elhatározása alapján elrendelheti-e a népszavazást? Az alkotmányi megfogalmazás látszólag kizárólag a NET belátására bizza ezt a kérdést. Boér János szerint mind saját elhatározására, mind az Országgyűlés utasítására elrendelheti. Ádám Antal kifejezetten sikra száll amellett, hogy kizárólag csak az Országgyűlés utasítására rendelheti el. Ellenkező esetben ugyanis ez sértőné a legfelsőbb államhatalmi szerv szuverenitását és lehetőséget adna a NET számára az Országgyűléssel való szembehelyezkedésre. Ehhez hozzá kell fűzni viszont azt, hogy mivel a NET felelős az Országgyűlésnek és beszámolni köteles neki, ez a szembehelyezkedés feltetelezett lehetőségét erősen megkérdőjelezi. A népszavazás ut-

ján hozott elhatározás kötőerejét illetően is megoszlanak a vélemények. Bihari Ottó szerint, mivel az Alkotmány több helyen is kimondja a képviselői szervek, elsősorban az Országgyűlés kizárólagosságát a népszuverenitásból eredő jogok gyakorlásában, ez az intézmény pusztán a választók véleményének megtudakolását szolgálja, tehát konzultatív plebiscitum. Ezt avval kívánja alátámasztani, hogy az Alkotmány születésének időpontjában olyan kicsi volt az érdeklődés Magyarországon a közvetlen demokratikus intézmények iránt, hogy ez a rendelkezés pusztán azért került be az Alkotmányba, mivel az 1936-os szovjet alkotmány szolgált mintául. Ezzel az érveléssel viszont szembe kell állítanunk azt a megállapítást, hogy egy alkotmány megszületése pillanatában nemcsak a ténylegesen kialakult helyzetet rögzíti, hanem a szándékolt fejlődési tendenciákat is magába kell foglalja. Ezért nem teljes értékű érv az 1949-es állapotra való hivatkozás. Ádám Antal úgy próbál innen átmenetet találni a másik állásponthoz, hogy először ő is kijelenti, hogy a népszavazás főleg a választók véleményének megkérdezését és kifejezését szolgálja. Ezután viszont határozottan leszögezi, hogy "A népszavazás alá bocsátott kérdések, illetőleg célkitűzések megoldásában a normatív szabályozásra és végrehajtásra hivatott szervek a választók többségének szavazás útján kifejezett akaratához kötelesek tartani magukat."¹⁴ A népszavazás ügydöntő jellege mellett foglal állást egyértelműen Beér János. Kijelenti azt is, hogy újabb ellenkező eredményű népszavazásig nem hozhatnak azzal ellentétes jellegű aktust, illetve kötelesek az eredménynek megfelelő aktust kibocsátani. A népszavazásban résztvevő polgárok körét Ádám Antal a választójoggal rendelkező polgárok körével azonosítja és azt is kimondja, hogy a népszavazást a NET csak törvényerejű rendelettel vagy NET határozattal rendelhet el.

Mint látjuk, a népszavazás intézményét a törvényhozó nem kívánta alkotmányi szinten részletesen kidolgozni. Célszerű lenne viszont törvényi szinten részletesen szabályozni. Meg kellene határozni: a/ azoknak a tárgyaknak a körét, amelyekre nézve indokolt lehet alkalmazása; b/ azokat a törvényhozási tárgyakat, melyeknél kötelező; c/ a szavazásra jogosultak körét a választójogosultak körével egyezően; d/ eredményének ügydöntő jellegét. Nyil-

vánvaló, hogy szabályozásának hiányosságai is közrejátszottak abban, hogy alkotmányunk megszületésétől idáig egyetlen alkalommal sem került alkalmazásra. Ha pontos szabályozása megtörténne, lehetővé tenné, hogy ezt az alkotmányi lehetőséget kihasználjuk, működővé tegyük.

A népszavazáshoz kapcsolódóan kell megvizsgálnunk a törvénytervezetek népi vitájának intézményét is. Ez a közvetlen demokratikus formák korábban felvázolt rendszerében nem szerepel önállóan, mivel jellegénél fogva a referendum körébe tartozik. A szovjet irodalomban találunk is olyan szerzőt /Kotok/, aki egyértelműen a konzultatív referendum elnevezést alkalmazza a népi vitákra. Két ponton azonban mégis lehetnénk bizonyos elhatárolást, illetőleg mivel valóban a referendum körén belül kívánjuk elhelyezni, ilyen alapon határozhatnánk meg azon belüli kiterjedését. A népi vitákat kizárólag a jogalkotási folyamatban alkalmazzák, politikai vagy egyéb döntéseknél nem. A másik tulajdonságuk az, hogy jogilag mindig irreleváns a hatásuk, formátlan demokratikus elemek. A népi viták formáját tekintve tehát olyan megkülönböztetés, hogy össznépi és rétegviták. Ezt az álláspontot képviseli a magyar jogirodalomban Bihari Ottó.¹⁵

A Szovjetunióban a népi viták azoknak a törekvéseknek az eredményei, amelyekkel a közvetlen demokrácia formáit kívánták gazdagítani a törvényhozásban. Barabasev jelenti ki azt, hogy "A törvényalkotás mechanizmusában a közvetlen demokratikai formáinak fejlődése nem merülhet ki a referendummal."¹⁶ Így a Szovjetunióban a hangsúlyt fokozatosan áthelyezték az össznépi vitákra. Ez azért történt, mert felismerték a referendum negatív hatását a tekintetben, hogy itt csak igennel vagy nemmel dönthetnek a szavazók s ez tulajdonképpen bizonyos passzivitásra kárhoztatja a választókat véleménynyilvánításuk szempontjából. Ebben a formában azonban már nemcsak pusztán igenlésről vagy tagadásról lehet szó, s ez fejlesztheti a lakosság alkotó kezdeményezését. Így több esetben is alkalmazták a törvényalkotásban, 1955-ben a nyugdíjtörvény tervezetét vitatták meg így. A tervezet eredetileg csak 46 szakaszt alkalmazott, a vita után viszont 61

szakaszra bővülve fogadták el. Ugyanebben az időben további tervezeteket is megvitattak így az ipari és építőipari igazgatás tökéletesítéséről, a közoktatás rendszerének továbbfejlesztéséről. De nemcsak az össz-szövetségi szintű jogalkotásban alkalmazták. A szövetségi köztársaságok többségében is, mivel a dolgozók nagy tömege kérte, törvényeket fogadtak el vita után a spekulációról, a garázdaságról és más társadalomellenes jelenségek megfékezésére. Sok helyi szovjet is alkalmazza ezt a formát, úgy, hogy a tervezetet néhány nappal a döntés előtt közzéteszik a helyi sajtóban, rádióban vagy más módon. Így a polgárok javaslatokat tehetnek, melyeket közvetlenül a tanácsüléshez vagy a végrehajtó bizottsághoz juttatnak el. A szovjet jogirodalom képviselői felvetik a szabályozás szükségességét. Javasolják, hogy alkotmányi szinten rögzítsék a komoly jelentőségű törvénytervezetek kötelező előzetes megvitatását. Ugyanígy javasolják, hogy a helyi szovjetek szabályzatai is rögzítsék a legfontosabb határozattervezetek dolgozók általi megvitatásának kötelezettségét. A választók önmagukban államilag szankcionált döntést nem hozhatnak, csak akkor emelkedhet erre a szintre a javaslat, ha a többség elfogadja. A közvetlen demokrácia gyakorlati megvalósításának egyik legfontosabb elve tehát a határozatok kollektív megvitatása és elfogadása.

A Német Demokratikus Köztársaságban találkozhatunk leggyakrabban az össznépi viták alkalmazásával. Ennek szükségességét Wolfgang Lungwitz azzal is indokolja, hogy az NDK a szocializmus kibontakozó építésének szakaszába lépett, megkezdődött a szocialista állam össznépi állammá való átalakulása, s e folyamatban szükséges a dolgozó tömegek fokozottabb mérvű részvétele.¹⁷ Az intézmény iránti érdeklődést bizonyítja az, hogy az 1968-as alkotmányban is szabályozást nyert. "Az alapvető törvények javaslatait elfogadásuk előtt megvitatás céljából a lakosság elé kell terjeszteni. Az országos vita eredményeit a végleges szöveg elkészítésénél értékelni kell." /65. cikk /4/ bek./ Ennek alapján a Népi Kamara 1969. május 12-én kelt házszabályának 22. §-a így rendelkezik: "a törvényjavaslatok nyilvános megvitatásáról, amennyiben erről nem maga a Népi Kamara döntött, az Államtanács határoz." A népi viták gyakorlata 1946-ban indult az al-

alkotmány első tervezetének megvitatásával. Ez olyan széleskörűvé vált, hogy a módosításokon túl új tervezeteket is kidolgoztak. Így jött létre a második tervezet, amelyet 1948-ban újra össznépi vitára bocsátottak. E vita eredményeként mintegy 500 módosítási javaslat érkezett, mely alapján 52 cikkelyt változtattak meg. Ettől kezdve az össznépi vita a törvényhozási folyamat állandó szerves része lett. Így össznépi vitára bocsátották például: a/ 1956-ban a helyi államhatalmi szervek felépítéséről; b/ 1960-ban a Munka Törvénykönyvéről; c/ 1962-ben a bírósági szervezetről és az ügyészségről szóló törvényeket. Miután 1968-ban alkotmányi szinten szabályozták az össznépi vitákat, vizsgáljuk meg, hogyan folyik le egy ilyen vita az új rendelkezések szerint. A szocialista tájkultura tervszerű fejlesztéséről szóló törvénytervezet nyilvános vitára bocsátásáról 1969. november 20-án hozott határozatot az Államtanács, először az új szabályozás óta. A határozat kimondja, hogy a vitákat központi állami szervek és olyan kerületi és járási tanácsok, vállalatok, kombinátok, intézmények, termelőszövetkezetek és állami gazdaságok hatáskörében kell megtartani, amelyeknél a tájkultura szerepet játszik. Azt is előírja, hogy mely sajtóorgánumokban kell közzétenni a tervezet szövegét. A vita irányítására a Minisztertanács külön bizottságokat állít fel, és felhívja a társadalmi szervezeteket, hogy segítsék a vita előmenetelét. Ezekkel egyidejűleg a törvény tervezetét és végrehajtási utasításait a Népi Kamara bizottságai elé is beterjesztik. Mindezek után a Minisztertanács a vita alapján átdolgozott törvénytervezetet átadja az Államtanácsnak, mely ezt elfogadás végett előterjeszti a Népi Kamarában.

A törvénytervezetek vitája nem mindig pontosan ilyen formában játszódik le a Német Demokratikus Köztársaságban, de a rendszere mindig ehhez hasonló. Ez a viszonylag jól kidolgozott szabályozás a többi szocialista ország számára is például szolgálhatna.

Bulgáriában is a lakosság közvetlen részvételének egyik formája a törvényalkotásban a törvénytervezetek vitája. Ez állami és szakmai szinten történik. A viták eredménye jogi jellegű kötelezettséget nem hárít a Nemzetgyűlésre, de a nép és a Nemzetgyűlés közti politikai együttműködésből következően

a Nemzetgyűlés a vita eredményét megvizsgálja és az általános népakarat kifejezőjeként a törvényjavaslatba belefoglalja.

A szovjet szabályozás legalsó szintjén elhelyezkedő néprészvételi formához hasonlóval találkozunk Jugoszlávia községi statutumainak megalkotásánál is. A szabadkai statutum igen részletesen, lépésről-lépésre rendelkezik ennek formáiról. A statutum tervezetét a községi szkupstina által kijelölt szerv készíti el a községi szkupstina tanácsainak meghallgatása után. Elkészülte után megküldi ezt a/ a társadalmi-politikai szervezeteknek /község, járás, tartomány/; b/ a helyi közösségeknek; c/ munka- és egyéb szervezeteknek; d/ a polgárok szak- és egyéb testületeinek, és előterjeszti ezenkívül a választók és dolgozók gyűlésein is. A polgárok és a megjelölt szervezetek javaslatokat és észrevételeket tehetnek a tervezettel kapcsolatban. Erre a községi szkupstina ad határidőt, amely legalább 15 nap kell legyen, a tervezet megküldésétől számítva. Ezután a tervezet elkészítésével megbízott szerv, a javaslatokat figyelembevéve kidolgozza a végleges tervezetet és azt megküldi a szkupstinának azokkal a javaslatokkal együtt, melyeket nem vett figyelembe. A községi szkupstina a döntés után értesíti azokat az indítványozókat, akik javaslatát nem fogadta el, és ezt meg is indokolja.

A hazai jogalkotás folyamatában a népi viták helye mindmáig bizonytalan. Egyes jelentősebb törvénytervezeteket szűkebb vagy tágabb körben szoktak vitára bocsátani, össznépi vagy szűkebb szakmai körben. Ezekre például szolgálhatna az alkotmány-módosítást vagy a családjogi törvényt megelőző vita. Ezeknek a vitáknak a hatékonysága azonban nem mérhető. Ennek kapcsán kezdi Bihari Ottó a formátlan demokratikus elemek hatékonyságát vizsgálni. Megállapítja, hogy a jogilag nem releváns, azaz formátlan aktusok sokkal hasznosabbak, mint a szigorúan körülhatárolt formák. Ezt állapítja meg a népi viták, mint formátlan és a népszavazás mint körülhatárolt forma összehasonlítása esetén is. A népi vita sokkal több használható alternatívát vet fel, mint a népszavazás pusztán "igen"-je vagy "nem"-je. Az általa megkülönböztetett rétogvitákban a szabályozásban valóban legérdekeltőbbek nyilvánítják ki véleményüket, akik a leghozzáértőbbek is. Így tehát az érdektelenek szavazati helyett valóban érdekeltok hal-

latják szavukat. Persze az össznépi viták jogosultságát is elismeri, amennyiben a társadalom egészét érintő kérdésről van szó. Kiemeli, hogy bár a vita mélyebb eredményt hoz, mint a népszavazáson adható válaszok, mégis feltétlenül célszerű a vitát összekapcsolni a népszavazással. Ezt garanciális szempontok indokolják. A jogilag irreleváns népi aktusoknak van ugyanis egy jelentős hátrányuk. A népi viták során hozott állásfoglalások könnyen elsikkadhatnak, ha ellentétesek a hivatali törvényelőkészítő apparátus speciális érdekeivel. Ha azonban az állásfoglalás jogilag releváns közvetlen demokratikus forma útján jön létre, azt már sem a hivatali apparátus, sem a képviselői törvényhozó apparátus nem mellőzheti. Ma pedig kialakult a szocialista országok többségében a népi viták eredményes rendszere, de nem kapcsolódik ezekhez megfelelő, a viták eredményeinek érvényesülését biztosító garanciarendszer. Ez pedig megfosztja a közvetlen demokratikus intézményeket a szocialista állam egyik legjelentősebb vonásától, a népi legitimálástól. Ehhez még néhány fontos jelenség kapcsolódik: a/ Ha egyes személyek vagy rétegek észreveszik, hogy álláspontjukat rendszeresen figyelmen kívül hagyják, a jövőben kevesebb aktivitást mutatnak és bizalmatlanság alakulhat ki bennük az állami szervekkel szemben. b/ Másik lényeges kérdés, hogy a formátlan vita egy-egy eltérő állásfoglalásánál nem lehet megállapítani, hogy a kérdéses álláspont milyen nagyságu csoport vagy réteg véleménye. Mindezeket összevetve Bihari Ottó megállapítja, hogy a mérhetőség és a garanciák hiánya a népi viták legnagyobb gyengéje. Javasolja, hogy egy olyan komplex módszer kerüljön kidolgozásra, amely tartalmazza a széles körű népi vitákat és a garanciális és mérhetőségi szempontok érvényrejuttatása érdekében a népszavazást is hozzákapcsolja. Kiemeli, hogy szerinte a garanciális oldalhoz tartozna az is, hogy meghatározzák azoknak a tárgyaknak a minimumát, amelyek vonatkozásában kell vagy lehet népi vitákat szervezni. Rögzíteni kellene azt is, hogy mely szervek kötelesek a viták elrendelésére. Ezáltal elkerülhetnénk, hogy a viták rendezése időnként politikai divattá váljon vagy máskor a törvényhozás vagy helyi jogalkotás fontos feladatainak megoldásánál elmaradjon. Végül általános tanulságként állapítja meg, hogy bár a formátlan elemek sokkal több előnyt mutatnak

tartalmilag, a jogilag releváns formák alkalmazása garanciális szempontból sokkal megbízhatóbb.

Határozottan kiáll a törvénytervezetek országos vitára bocsátása mellett Kovács István is.¹⁹ Szerinte amennyiben nem fűződik valamely garanciális ok a tervezet titkosságához, ez feltétlenül szükséges és helyes. Ez az Országgyűlés törvényalkotási munkáját is jelentősen segítené. A már hosszabb ideje folyó viták eredménye alapján állapíthatná meg az országgyűlés, mely törvényeket kell az adott ülésen megvitatni. Csak akkor valósulhat meg az a lenini elv, hogy a szocialista államban minden állampolgárnak joga és lehetősége, hogy "részt vehessen mind az állam törvényeinek megvitatásában, mind képviselőinek megválasztásában, mind az állami törvények végrehajtásában", ha a törvénytervezetek össznépi vitáját jogalkotásunk generális szabályaként elfogadjuk.

3. Miután a referendumot és a hozzá kapcsolódó népi vitákat áttekintettük, visszatérünk a rendszer elejére és a népgyűlés jellegű intézményeket - falugyűlés, választókerületi polgárgyűlés, ösgyűlés - tekintjük át. Ezek a szűkebb értelmezés körén belül maradó általános funkciójú formák tulajdonképpen mind közös lényegyet takarnak: a választójogosultsággal rendelkező polgárok különböző nagyságú területi egységekben társadalmi, politikai, igazgatási kérdéseket megvitatnak, ezekben javaslatokat tesznek vagy határozatot hoznak. Ez az intézmény a közvetlen demokrácia legősibb formája, eredetileg a középkor szabadpánszti közösségeinek szervezeti kifejezője volt. A feudális vagy kapitalista orók nyomására ezek megszűntek, s csak néhány speciális földrajzi, politikai adottságú helyen maradtak fenn /pl. a svájci "Landesgemeinde"/. Hatásuk, vitalitásuk azonban itt is nagyon lecsökkent.

A Szovjetunióban már a szocialista államiság születésének kezdetén foglalkoztak a falugyűlések kérdésével. Kovács István munkáiból tudhatjuk meg azt, hogy már 1918-ban az Alkotmányelőkészítő Bizottság albizottsága június 19-én közzétett tervezetének szövegében fellelhető az a kitétel, hogy a kétezer lakoson aluli községekben a falu minden választójogosultja tagja a községi szovjetnek.²⁰ A tervezet éppen ezeket a közvetlen de-

mokratikus szerveket nevezi szovjeteknek, hogy megkülönböztesse a nagyobb községek, városok küldötteiből álló szervektől, amelyeket küldöttek szovjetje névvel jelöl. Ez a javaslat elég közismert lehetett, mert azok között a kéziratos megjegyzések között is szerepel, amelyeket Lenin tett az egyik tervezeten. Bevezetésének ebben az időszakban gyakorlati akadályai voltak, s így az alkotmány végleges szövegéből ki is maradt. De az alkotmány 57. szakaszának b/ pontjához fűzött megjegyzés mégis utal rá: "azokban a falusi helységekben, ahol ez teljesíthető, az igazgatás kérdéseit közvetlenül az adott választók általános gyűlésein kell elintézni". Tehát, bár a szovjetek megalakítását e megoldás szerint mellőzni nem lehet, ez a rendelkezés mégis biztosítja annak lehetőségét, hogy a lakosság közvetlen gyűlése, kis településeken önálló hatáskörrel bírjon. A fejlődés során többször is felmerült az intézmény továbbfejlesztésének kérdése, s ezzel több jogszabály foglalkozott is. 1927-ben az OSzFSzK Központi Végrehajtó Bizottsága és Népbiztosai Tanácsa szabályzatot alkot: "Szabályzat a falusi lakótelepülések polgárainak gyűléseiről." Ebben meghatározták a falugyűlések előkészítését, összehívását, hatáskörét, működési formáit, a községi szovjet kötelezettségeit a falugyűlés összehívásával kapcsolatban. Az Üzbég SzSzK-ban nincs külön szabályzat a falugyűlésekről, de a községi szovjetek 1930-as "Szabályzat"-a egyik fejezetében foglalkozik a falugyűléssel. 1937-ben a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága és Népbiztosai Tanácsa határozatot hozott a falusi lakosság önadóztatásáról és a falugyűlés hatáskörébe utalja az ezzel kapcsolatos összes kérdést. Ezt követően az 50-es évek végén merült fel az újabb szabályozás igénye a szovjet irodalomban. Kotok és Borogyin kezdik újra boncolgatni ezt a kérdést. Megmutatják az alacsonyabb szintű szabályozás újabb formáit, az újabban kialakuló gyakorlatot, s saját javaslataikat is felvetik.²¹

Milyen tárgykörei lehetnek a falugyűlésnek? Az Észti Köztársaság községi tanácsainak szabályzata 56. pontjában így rendelkezik erről: "kijelöli a megválasztandó tanácstagokat, népbírókat, népi ülnököket, továbbá meghallgatja a községi tanácsnak és végrehajtó bizottságának, a tanácstagoknak és a népbíróknak a be-

számolót". Az Azerbajdzsán Szövetségi Köztársaság községi tanácsainak szabályzata a következő tárgyköröket jelöli meg: a/ községfejlesztési, közegészségügyi fejlődés; b/ utépítés, villamosítás, rádió- és telefonhálózat továbbfejlesztésének problémái; c/ a gyermeknevelés és közoktatás, kulturális felvilágosító munka megjavításának kérdései; d/ önadóztatás, az ebből származó eszközök felhasználása; e/a községi tanács vb. beszámolójának jóváhagyása. A falugyűlés összehívására az 1930-as "Szabályzat" szerint a községi szovjet vagy az általa erre felhatalmazott személy jogosult. Össze kell hívni, ha a lakosság legalább egyötöde kéri. Borogyin itt hozzáfűzi, hogy ehhez inkább a lakosság egyharmadának akaratát kellene megkívánni, hisz a községi szovjet rendkívüli ülészeit is a lakosság egyharmadának kérésére hívják össze. Az összehívás gyakoriságát évente négy kötelező esetben kellene megállapítani. Emellett pedig a községi szovjet végrehajtó bizottságának elbírálására bízni, hogy a feladatok jellegétől függően szükség van-e a lakosság véleményére és széleskörű közreműködésére. A "Szabályzat" 25 §-os kvórumot határoz meg a határozathozatal tekintetében. Kotok és Borogyin egybehangzóan az 50 %-os kvórumot tartja megkövetelendőnek. Az egyszerű szótöbbség elegendő a döntéshez. A falugyűlés előkészítését, napirendjének meghatározását a községi tanács vagy annak végrehajtó bizottsága végezze. Elnökségét az 1930-as szabályozás 3 főben állapítja meg. Borogyin szerint ez kevés lehet nagyszámú résztvevő esetén. Ilyenkor maga a gyűlés állapítja meg. A falugyűlésen hozott határozatok meghatározott kérdésekben kötik a szovjetet, azok ezzel ellenkező aktust nem hozhatnak. Ha a határozat törvényszerű, akkor is csak a felettes szovjet helyezheti hatályon kívül.

Lengyelországban az 1958. évi 16. számú törvényerejű rendelet rendezi a népi tanácsok működését. Ennek 9. fejezete részletesen szabályozza a falugyűléseket is 72-74. cikkében. Először azt határozza meg a terv, hogy milyen települési egységek jogosultak falugyűlés tartására. "A falvak keretébe tartozó egyes különálló kiserő falvak ügyeinek megtárgyalására összehívják e nem önálló falvak lakosainak gyűléseit /falugyűléseket/." A falugyűlésen megtárgyalandó ügyek tekintetében a szabályozás

nem tesz kimerítő felsorolást, először csak a fontosabb ügycsoportokat határozza meg. Így ide utalja: a/ a lakosság gazdasági, élet- és kulturális viszonyaival; b/ a mezőgazdasági termelés fejlesztésével; c/ a mezőgazdasági tudomány általánosításával; d/ a falu egészségügyi viszonyaival és rendezésével; e/ a lakosság kívánalmaival kapcsolatos kérdéseket. Ezután még egy fakultatív jellegű felsorolást tesz, tehát olyan ügyeket határoz meg, melyekkel a falugyűlés tetszés szerint foglalkozhat. Ezek: a/ a népi hatalom politikája céljainak és igyánelveinek a megmagyarázása; b/ a falu gazdasági és kulturális életkörülményeinek a megjavítása társadalmi tevékenység és önadóztatás útján; c/ az állammal szembeni kötelezettségek teljesítése; d/ a népi tanács elnöksége és tagjai beszámolóinak meghallgatása. A falugyűlésen a választójoggal rendelkező lakosság vehet részt, összehívásáról a falubíró gondoskodik. Összehívhatja: a/ saját kezdeményezésére; b/ a falusi népi tanács vagy annak elnöksége megbízásából; c/ az adott falu területén lakó választók abszolút többségének kívánságára. A falubíró elnököl a gyűlésen. Jegyzőkönyvet kell készíteni, s azt a falusi népi tanács elnökségének megküldeni.²²

A Szovjetunióhoz és Lengyelországhoz hasonló, de annál még részletesebb szabályozással találkozunk Jugoszláviában is. Itt az állami berendezkedésnek megfelelően három szinten is szabályozták az itt "választók gyűlés" elnevezéssel illetett intézményt. A szövetségi alkotmány 88. szakasza tulajdonképpen a választók gyűlésének tárgyköreit határozza meg. "A polgárok a választógyűléseken megtárgyalják a település és a község életére és munkájára jelentős kérdéseket és más társadalmi érdekű kérdéseket, kezdeményezik ezeknek a kérdéseknek a megoldását, indítványokat tesznek megoldásukra, közvetlenül döntenek a törvényben és a község statútumában megállapított kérdésekben és jelölteket indítványoznak a képviseleti testületek tagjaiul való megválasztásra." A Szerb Szocialista Köztársaság Alkotmánya a választógyűlés tárgyait nézve még két kiegészítés tesz: a/ a községi szkupstina tagjai a választógyűlésen tájékoztatják a polgárokat a községi szkupstina és szervei munkájáról; b/ a község területén lévő munkaszervezetek és más öngazgatási szer-

vezeték hatáskörébe tartozó közérdekű kérdéseket is meg lehet tárgyalni. A választógyűlést a községi szkupstina elnöke hívja össze a következő esetekben: a/ a községi szkupstina határozata alapján; b/ törvényben vagy községi statutumban meghatározott esetekben; c/ a járás, az autonóm tartomány és a köztársaság szkupstinájának határozata alapján; d/ a helyi közösség is összehívhatja a hatáskörébe tartozó kérdések tekintetében. Részt vehet a választógyűlésen minden az illető területen lakó választójogosult. A részvétel joga tehát itt is a választójogosultsághoz kapcsolódik. A választógyűlésen hozott határozat nem kötelező jellegű a szkupstinára nézve. Csak mérlegelni köteles döntésénél a határozatot, s álláspontjáról értesíteni a következő választógyűlést. A köztársasági alkotmány a községi statutumok hatáskörébe utalja a választógyűlésekkel kapcsolatos eljárási feladatok szabályozását. Így érthető, hogy a községi statutumok szintjén történt meg a legrészletesebb szabályozás. A szabadkai statutum a 184-196. szakaszában rendelkezik erről. Ki hangsúlyozza, hogy azért tartanak választógyűléseket, "hogy a polgárok minél szélesebb körben résztvegyen a társadalmi ügyek intézésében". Kijelenti azt is, hogy "A választógyűlések a társadalmi öngazgatás közvetlen formái". A választógyűlések tárgyköreire nézve az általános alkotmányi meghatározáson kívül hosszú felsorolást alkalmaz. Ezen belül csoportosítást végez először abból a szempontból, milyen jellegű a választógyűlés határozata. Így meghatároz olyan kérdéseket, amelyeket a választógyűlések kötelesek megvitatni, ez konzultatív jellegű. Ide tartoznak például a községi statutum módosításával, a községi tervezéssel, a társadalmi és kommunális szolgáltatások fejlesztési programjával, a polgárookra a községi szkupstina határozata alapján róandó anyagi kötelezettségekkel kapcsolatos kérdések. Az ügyek más csoportjára nézve a választógyűlés határozata kötelező, azaz ügydöntő jellegű. Ebben a csoportban olyan ügyek szerepelnek, mint: önkéntes járulók bevezetése a helyi közösségekben, a községi szkupstina tanácstagjainak választására és visszahívására vonatkozó javaslatok. Külön tesz említést végül a statutum olyan ügyekről, amelyek megtárgyalása és megvitatása nem kötelező. Ilyenek a munka és társadalmi szervezetek olyan munkájának kér-

dősei, melyek a polgárokat közvetlenül érintik. A választógyűlés összehívására a községi szkupstina elnöke jogosult abban az esetben: a/ ha a községi szkupstina és a szélesebb társadalmi-politikai közösség így határoz; b/ ha legalább 50 választópolgár kéri; c/ ha azt törvény vagy községi statutum előírányozza; d/ ha azt a helyi közösség tanácsa saját kezdeményezésére vagy a Szocialista Szövetség szervezete kéri. A határozathozatal módjára nézve előírja a statutum, az egyszerű szótöbbséget. Határozatképes a gyűlés, ha legalább 50 választójogosult megjelent. Szabályozza ezenkívül még a statutum az elmaradt gyűlés összehívását, a választógyűlés tartásának előzetes kihirdetését, a jegyzőkönyvezetést, az elnökséget és a választógyűlésekre vonatkozó ügyrendi szabályzat meghozatalát.

A Bolgár Népköztársaság községi törvényhozása nem szabályozott külön népgyűlés vagy falugyűlés jellegű intézményt. Bizonyos ehhez hasonló gyűléseket említ a törvény, de sem ezek működése, sem hatásköre nincs kifejezetten szabályozva.²³

Csehszlovákiában csak a választójogi törvény szabályoz egy nyilvános választói gyűlést, ahol a visszahívás megtörténhet és a nemzeti bizottságok aktiváinak megválasztása történik.

Romániában a néptanácsokról szóló 1957. évi törvény 39. szakasza szól népgyűlésekről, honpolgári bizottságok választása kapcsán. "A honpolgári bizottságokat falvanként, községenként, választókerületenként, városnegyedenként és utcánként tartott népgyűléseken választják."

A Német Demokratikus Köztársaságban "Az államhatalom helyi szerveiről" szóló 1957-es törvény is csak a képviselők visszahívása céljából létrejött választói gyűlésekről szól.

Az utóbb vizsgált három országban tehát csak a választójog szabályoz népgyűlés jellegű intézményeket. Így ez tulajdonképpen a képviselői demokrácia körébe tartozna, de mivel itt valósul meg a közvetlen demokrácia ellenőrző felülvizsgáló jellegű aktusa is a visszahívás által, ide is be kell sorolnunk.

A hazai irodalomban Kovács István három csoportba sorolja a népgyűlés típusait.²⁴ Ezt a csoportosítást felhasználva vizsgáljuk meg az intézmény hazai helyzetét.

zatal módjára, a részvételi jogosultságra, a gyűlés elnökségére nézve a törvény és végrehajtási utasítása nem tesz rendelkezést. Egyedül azt említi meg, hogy lebonyolításához kérni kell a Hazafias Népfront helyi bizottságának segítségét.

c/ Üsgyülés-szerü, a választott képviseleti szerveket folyamatos ellenörzés alatt tartó népgyűlések rendszere. Ezeket külön szabályozás hiányában is összehivhatják az államhatalom helyi szervei. Itt idöszerü országos vagy helyi jelentöségü kérdéseket vitatnak meg, de tárgyára nézve jogszabály is hozhat kötelező rendelkezéseket.²⁵

A népgyűlés jellegü intézmények legfontosabb feladatainak és elemeinek általános jogi szabályozása még hazánkban is megoldandó feladatként jelentkezik. A falugyűlések létrehozása ennek a szabályozásnak első mozzanata lehetne. Erre annál is inkább szükség van, mert ezáltal megteremténék a képviselők választók általi ellenörzésének és visszahívásának intézményes formáit, ami már régóta várat magára. Sőt ezek a formák jelentös támogatást nyujtanának a helyi tanácsok számára is feladataik megoldásában, azáltal, hogy a lakosság közvéleményét, észrevételeit, javaslatait közvetítenék. A leendő szabályozás során attól a lehetöségtől sem kellene elzárkózni, hogy jogszabályban meghatározott ügyekre nézve a népgyűlés tanácsa kötelező határozatot hozhasson.

4. Az eddigiekben áttekintettük a közvetlen demokrácia legjelentösebb, legtipikusabb formáit, amelyek mind a szűkebb értelmezés körön belül maradtak. Most ezen a körön átlépünk egészen a tágabb felfogás szélső határáig, s ott megvizsgálunk még néhány olyan formát, mely a vizsgált országokban működik. Ilyenek: a/ a petíció; b/ társadalmi szervek kezdeményezési joga; c/ szakmai értekezletek, konferenciák. Ezek a formák az előbbieknél ritkábban fordulnak elő, hatékonyságuk kisebb, szabályozásuk is eléggé csökevényes.

A petíció Bulgáriában élő forma. A törvényjavaslat nemzetgyűlési vitájakor terjesztik be a dolgozók. A plenáris ülés akkor is köteles foglalkozni ezzel, ha csak valamelyik állandó bizottsághoz nyujtották be.

A társadalmi szervezetek törvénykezdeményezési joga al-

a/ Tanács nélküli tanács. Az államhatalom közvetlen demokratikus formában létrehozott helyi szerveként működő gyűlés. A 60-as évek elején nálunk is felmerült kialakításának lehetősége. Ez tulajdonképpen olyan szervezeti forma létrehozását jelentette volna, ahol maguk a választók alkotják a tanácsot a küldöttrendszer közbeiktatása nélkül. A vb. természetesen a forma mellett is megmaradt volna, hisz a tanács folyamatos tevékenysége csak így biztosítható. Ennek létrehozása nem történt meg, pedig az nagyon jelentős lépés lett volna a közvetlen demokratikus formák erősítése felé.

b/ A tanács mellett annak tömegkapcsolati formájaként önálló hatáskörrel, vagy csak konzultatív jogkörrel rendelkező népgyűlés. Ebbe a típusba sorolható az 1971. évi I. törvény által életrehozott falugyűlés. Ez a falugyűlés kétféle: a/ a községi tanács hívhatja össze; b/ a közös tanács köteles összehívni. A községi tanács tehát csak saját belátása szerint hívja össze. Ilyenkor tárgyai közt szerepel a lakosság tájékoztatása, illetőleg véleményének kikérése a/ a tanács középtávú tervéről; b/ költségvetéséről; c/ a község általános rendezési tervéről; d/ más jelentősebb terveiről és azok végrehajtásáról; e/ egyéb fontos kérdésekről. A falugyűlés tehát a község életében alapvető jelentőségű kérdésekről dönthet. Sajnos azonban az 1971. óta eltelt idő gyakorlata arra mutat, hogy a községi tanácsok ezt a lehetőséget nem használják ki. Pedig ezáltal is jelentős mértékben növelhető lehetne a lakosság érdeklődése a község és a közelet ügyei iránt is. A tanácstörvény indoklása kifejezetten elhatárolja a falugyűlést a választók gyűlésétől: "A falugyűlés tanácskozó és tanácsadó szerv, eltér a választók gyűlésétől abban, hogy nem a tanács tagja, hanem a tanács hívja össze véleményezőre céljából, s végül: a falugyűlés nem gyakorolja a választók gyűlésének a visszahívásra vonatkozó jogát." A közös tanácsú községekben a falugyűlés összehívása kötelező, lehetőleg évente. Ez nem kizárólag a község életében alapvető jelentőségű kérdésekkel foglalkozik, hanem a közös tanács munkájával összefüggő minden kérdéstről tájékoztatja a lakosságot. Községenként külön-külön tartják meg. A falugyűlések határozatai pusztán véleményező, tájékoztató jellegűek. A határozatho-

hogy határozott szabályozása csak rugalmatlanná, merevvé tenné, s céljának így sokkal kevésbé felelne meg.

5. Legutoljára eljutottunk a közvetlen demokratikus elemeknek ahhoz a csoportjához, amelyek a tanácsi tevékenységhez kapcsolódnak. Ezek a szökebb értelmezés körén kívül elhelyezkedő formák minden eddigit felülmúló sokszínűséget mutatnak. Jelentőségük a tanácsi tevékenység egyes területein olyan nagy, hogy nélkülük ott a tanács nem is tudna eredményesen működni. Éppen ezért érthető a szocialista jogtudósok egy részének véleménye, akik az igazgatást tekintik a szocializmusban a közvetlen demokratikus elemek fő megnyilvánulási területének. Ha ezekről a formákról teljes képet szeretnénk adni, az egy igen nagy méretű vizsgálat elvégzését tenné szükségessé, amelytől most el kell tekintenünk. Ez inkább önálló elemzést igényel, melyben az eddigiektől eltérő vizsgálati módszert kell alkalmazni. Mégis, hogy az eddig kapott képet kissé teljesebbé tegyük, egészen schematikusan felvázoljuk a tanácsi munkához kapcsolódó közvetlen demokratikus elemek rendszerét, melyeket összefoglaló néven a tanácsok tömegkapcsolatai tömegkapcsolatai elnevezéssel szoktuk illetni.

A tanácsok tömegkapcsolatait 3 rétegben helyezhetjük el.²⁷ A tanácshoz, mint hatalmi szervhez kapcsolódó tömegszervezeti formák: a/ a tanácsok bizottságai; b/ választók gyűlései; c/ a tanácstag választókörzetében kialakuló tömegszervezeti formák. A végrehajtó bizottsághoz, mint általános hatáskörű irányító szervhez kapcsolódó tömegszervezeti formák /ház-, utcabizottságok, szakmai bizottságok/. Az egyes szakigazgatási szervekhez kapcsolódó tömegszervezeti formák.

III.

Bár vizsgálódásunk legnagyobb terjedelemben a szűkebb értelemben vett közvetlen demokratikus elemekkel foglalkozott, mégis igyekeztünk fő vonalaiban átfogó képet adni az egész kérdés-komplexumról, ha nem is a teljesség igényével. Természetesen a

vizsgálatnak ez a módszere, mivel csak a jogi szabályozás formáit vizsgáltuk, erről a területről sem adhat teljes képet. Ha teljessé akarnánk tenni, meg kellene világítani gyakorlati érvényesülésüket, tényleges hatásukat, ehhez pedig empirikus módszereket kellene felhasználnunk. Még egyszer hangsúlyozzuk, hogy nem szabad túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítani a közvetlen demokratikus formáknak a képviselői demokráciával szemben, hiszen egy jól funkcionáló képviselői rendszer lényegében demokratikusabb lehet, mint egy jól kiépített, de tartalmilag üres, nem kellően hatékony közvetlen demokratikus struktúra. Azt viszont feltétlenül el kell ismernünk, hogy ha jól kiépítették a közvetlen demokratikus formák, sok potenciális lehetőséget nyújtanak az állampolgárok személyes akaratának érvényesülésére, s lényegében mégis csak közvetlenebbül valósul meg így az állampolgárok akaratát. Ha ezeket a lehetőségeket kihagynánk állami mechanizmusunkból, a demokrácia fejlesztésének igen jelentős eszközeiről mondanánk le.

Az európai szocialista szabályozás elemzése megmutatta, hogy milyen változatai lehetnek egy szocialista országban a közvetlen demokratikus formáknak. Szabályozása hazánkban még meg lehetőszen hiányos, s ezért igyekeztünk rámutatni azokra a pontokra, ahol ez leginkább szükséges, az esetleges megoldási lehetőségek körül is bemutatva egyet-egyét.

Jegyzetek

- 1 Szentpéteri István: A közvetlen demokrácia fejlődési irányai /Bp., 1965./ 418. l.
- 2 Lenin: Állam és forradalom. Lenin Művei /Bp., 1952./ 25. kötet 449. l.
- 3 Lenin Művei /Bp., 1954./ 10. kötet 247. l.
- 4 Lenin: Állam és forradalom. Lenin Művei /Bp., 1952./ 25. kötet 451. l.
- 5 u. a.
- 6 Szentpéteri István: A közvetlen demokratikus formák szerepe a szocialista állam helyi feladatainak intézésében AI /1966./ 6. sz. 505. l.
- 7 Balogh Artur: Politika /Bp., 1910./ 95. l.
- 8 Bihari Ottó: Az államhatalmi képviselői szervek elmélete /Bp., 1963./ 76. l.
- 9 Napjainkban egyre jelentősebbé váló és sok vitát kiváltó forma az üzemi demokrácia. Ez terjedelmében is igen jelentős, azonban kialakulatlan és jogilag kevésbé szabályozható terület. Ezért a további vizsgálódás során ezzel a kérdéssel nem foglalkozunk, mert nagyon távolra vezetne bennünket eredeti célunktól.
- Közvetlen demokratikus intézmények funkcionálnak az igazságszolgáltatásban és a gazdasági öngazdálkodásban is. De a vizsgálódásból ezeket is kizárjuk, illetve csak itt utalunk rájuk.
- 10 Szentpéteri István: A közvetlen demokratikus formák szerepe a szocialista államok helyi feladatainak intézésében AI /1966./ 6. sz. 505. l.
- 11 Bihari Ottó: A szocialista államszervezet alkotmányos modelljei /Bp., 1969./ 301. l.
- 12 Kotok felváltva, azonos értelemben, Zielinski pedig kizárólag a referendum kifejezést használja mindkettőre.
- 13 Doku Dokov felszólalása 1964-ben a Szegeden rendezett államjogi konferencián. A szocialista alkotmányok fejlődése. Szerk.: Kovács István /Bp., 1966./ 94. old.

- 14 Ádám Antal: A Népköztársaság Elnöki Tanácsa /Bp., 1959./ 239. l.
- 15 Bihari Ottó: A szocialista államszervezet alkotmányos modelljei /Bp., 1969./ 314. l.
- 16 Hozzászólás az 1964-ben Szegeden rendezett államjogi konferencián. A szocialista alkotmányok fejlődése. Szerk.: Kovács István /Bp., 1966./ 182. old.
- 17 Wolfgang Lungwitz hozzászólása ugyanott im. 80. l.
- 18 Bihari Ottó: A szocialista államszervezet alkotmányos modelljei /Bp., 1969./ 315. l.
- 19 Kovács István: A szocialista alkotmányfejlődés új elemei /Bp., 1962./ 287. l.
- 20 im. 318. l.
- 21 V. F. Kotok: A népképviselő és közvetlen demokrácia kölcsönös kapcsolatának fejlődése a Szovjetunióban JK /1961/ 31. sz. 143. l.; D. A. Borogyin: A falugyűlések kérdéséhez Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény /1961./ 3. sz. 434. l.
- 22 A falubíró a falugyűlés által választott személy, aki a népi tanács elnöksége és az adott falusi közösség közti állandó kapcsolatot fenntartja.
- 23 Az európai szocialista országok községi törvényhozása Összeállította: Fiozere Lajos és Horváth Anna /Bp., 1966./ 44., 49., 74. l.
- 24 Kovács István: A szocialista alkotmányfejlődés új elemei /Bp., 1962./ 320. l.
- 25 Ilyen volt az 1958. évi 7. sz. tvr. és végrehajtási rendeletének utasítása, mely a községfejlesztési terv megvitatásának kérdéseit utalta ide.
- 26 A szocialista országok szabályozásában ez az egyetlen, amely a népi iniciatívát is lehetővé teszi, személyes kezdeményezés formájában.
- 27 Kovács István: A hatáskörök elhatárolásának és a tömegkapcsolatok differenciálásának jelentősége a tanácsai szervezetben AI /1955./ 6. sz. 301. l.

Molnár Tibor

A JOGI SZEMÉLYEK RELATIV JOGKÉPESSÉGÉNEK NÉHÁNY
IDŐSZERŰ PROBLÉMÁJA

Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésével szükségessé vált azoknak a jogszabályoknak a felülvizsgálata, amelyek kapcsolatban vannak a gazdálkodással.

A felülvizsgálat célja:

egyrészt annak a megállapítása, hogy az adott jogintézmény alkalmazható-e a megváltozott körülményekben is, tehát elősegíti-e annak a gazdaságpolitikai célnak a megvalósítását, amelynek érdekében az új gazdaságirányítási rendszert bevezették,

másrészt meg kell szüntetni a tervutasításos rendszerre jellemző túlszabályozottságot. Lehetővé kell tenni azt, hogy a gazdálkodó szervek tervszerű tevékenységét ne részletekbemenően, hanem e tevékenység kereteinek meghatározásával a lebonyolítás rendjének, illetve a következmények viselésének megállapításával biztosítsák.

Vannak azonban a gazdaságpolitikánknak olyan célkitűzései, amelyeknek megvalósítása során választási lehetőségünk van, hogy az irányítás melyik eszközét alkalmazzuk, azaz állapítsunk-e meg egy általánosan kötelező keretjogszabályt és ezen belül, - ennek keretei között - irányítsuk-e a gazdálkodó szervek tevékenységét indirekt gazdasági eszközökkel, vagy tekintünk el az általános keretek megállapításától és pusztán a gazdasági eszközök alkalmazásával próbáljuk a kívánt célt elérni.

A választási kritérium az, hogy vajon a kívánatos eredmény bekövetkezéséhez minden egyes esetben ragaszkodunk-e, vagy megelégszünk azzal, hogy ez az eredmény tendenciaszerűen a gaz-

dálkodó szervek tevékenységének átlagában érvényesüljön.

Nyilván az új gazdaságirányítási rendszerben is az a cél, hogy a gazdálkodó szervek - a nagyfokú önállóság biztosítása mellett és a nyereségérdekeltség előtérbe állítása ellenére is - a népgazdasági tervnek megfelelően, illetve az abban foglalt célkitűzések megvalósításáért tevékenykedjenek.

Ez viszont megköveteli azt, hogy a gazdálkodó szervek tevékenységének kereteit egy általánosan kötelező jogszaállal állapítsuk meg és ezen belül egyes speciális célkitűzésnek a megvalósítására a gazdálkodó szerveket gazdasági eszközökkel igyekezzünk ösztönözni.

A gazdálkodással kapcsolatos jogszabályoknak a - fenti szempontok szerinti - felülvizsgálata természetesen érintette a Polgári Törvénykönyvben lévő jogszabályokat is, hiszen a polgári jog az, amelyik alapvetően meghatározza a gazdálkodó szerveknek azokat a viszonyait, amelyek során más szervekkel kapcsolatba kerülnek.

Igy került sor a Ptk. 28. §-a alkalmazhatóságának a vizsgálatára is. A jogirodalomban ugyanis felmerült néhány nézet azzal kapcsolatban, hogy a Ptk. 28. §-ában foglalt rendelkezések túlhaladtak és nem alkalmazhatóak az új gazdaságirányítási rendszer körülményei között.

A dolgozatom célja annak a vizsgálata, hogy:

1. a jogi személyek relatív jogképességének fenn-tartása indokolt-e az új gazdasági mechanizmus bevezetésével megváltozott körülmények között,
2. amennyiben igen, úgy az ezzel kapcsolatos szabályokat polgári jogi, vagy más jogágba - államigazgatási jog, pénzügyi jog - tartozó jogszabályok tartalmazzák.

A Ptk. 28. §. /1/ bekezdése kimondja, hogy:

"Az állam az erre irányadó jogszabályok szerint jogi személynek ismeri el az állami, gazdasági és társadalmi szervezetet és szervezeteket, ha feladataik szükségessé teszik, hogy vagyoni jogaik és kötelezettségeik legyenek."

A /2/ bekezdés már meghatározza azt a kört, amelyen belül

a jogi személyeket jogok illethetik, illetve kötelezettségek terhelhetik.

"A jogi személy a Magyar Népköztársaságban betöltött rendeltetése és a szocialista együttműködés követelményei által meghatározott körben jogképes."

Az idézett szakaszban foglalt rendelkezés tehát a gazdálkodó szervek vonatkozásában a célhoz kötöttség elvét emeli jogszabályi erőre.

Szükséges tehát annak a vizsgálata, hogy mit jelent a célhoz kötöttség elve.

Minden társadalomban voltak az embereknek bizonyos szükségleteik, amelyeknek a kielégítését előbb szervezetlenül, majd a társadalom fejlődésével egyre szervezettebb keretek között ki kellett elégíteni.

Ezek a szükségletek a gazdasági-társadalmi élet, ezen belül a technika rohamos fejlődése következtében mind sokrétűbbek lettek és ez szükségképpen megkövetelte azt, hogy a gazdálkodó szervezeteket csak meghatározott társadalmi szükségletnek - vagy ez egyrészének - kielégítésére hozták létre.

Megkövetelte ezt az a tény is, hogy ezek kielégítése nagy volumenben kellett hogy történjen, emellett egyre inkább követelménnyé vált az is, hogy a szükségletek kielégítését szolgáló termékeket lehetőleg gazdaságosan és jó minőségben állítsák elő.

Ez pedig úgy történhet meg, hogy felhasználjuk mindazokat a vívmányokat, - úgy technikai, mint szervezeti téren - amelyek lehetővé teszik az egyre több, illetve jobb minőségben való termelést.

A termelő erők fejlődése, a termelés növekedése együtt jár a társadalmi munkamegosztás, a termelés specializációjának fejlődésével. A munkamegosztás az emberi tevékenység szakosodását és a

termelékenységgel emelkedését eredményezi.

A szocialista társadalomban az állam feladata a társadalmi szükségletnek mind magasabb színvonalon való kielégítése. Ennek a feladatnak a megoldásához az állam mind jogi, mind gazdasági eszközöket felhasznál. Ezek a jogi és gazdasági eszközök nem különváltak, hanem komplex egységben jelentkeznek.

Az állam a gazdasági-társadalmi szükségletek kielégítése érdekében gazdálkodó szerveket hoz létre és az alapításkor meghatározza azt, hogy az adott gazdálkodó szerv milyen gazdasági-társadalmi szükségletet kell hogy kielégítsen.

Tehát az állam a gyakorlatban alkalmazza a gazdálkodó szerv vonatkozásában a célhoz kötöttség elvét, sőt a relatív jogképeség kimondásával azt is biztosítani kívánja, hogy a gazdálkodó szervek a gazdálkodásuk folyamán se térjenek el attól a céltől, amit az állam az alapításkor részükre meghatározott.

/Meg kell jegyeznünk, hogy az államnak az alapító tevékenysége - főleg a reform után - nem kizárólagos, hiszen maguk a vállalatok is létrehozhatnak társulásokat, közös vállalkozásokat, az azonban vitathatatlan, hogy makroökonómiai feladat annak elsődleges meghatározása, hogy milyen szükségletek kielégítésére, milyen nagyságrendben jöjjenek létre a gazdálkodó szervek. Egyébként is a létrehozott közös vállalatok célja az, hogy az alapítók meghatározott szükségletet elégítsék ki annak érdekében, hogy az alapítók az adott gazdasági-társadalmi szükségletet jobban ki tudják elégíteni./

"Ez a társadalmi-gazdasági szükséglet kell hogy legyen az a tevékenységi kör, amelyben meg van határozva a gazdálkodó szerv gazdasági alapfeladata, amelynek teljesítése a vállalat gazdaságirányítással szembeni alapkötelezettsége." /Sárközy Tamás: Vállalati önállóság, vállalatirányítás, társulások c. könyve 47. old./

Az adott gazdálkodó szerv a szocialista társadalomban tervszerűen köteles végezni a tevékenységét, amely tervszerűségnek része a vállalatok közötti munkamegosztás, így tehát a célhoz kötöttség elve - mivel alkalmazásával biztosíthatjuk azt, hogy a vállalat az alapításkor meghatározott kötelezettségét teljesítse - a tervszerű gazdálkodást is elősegíti.

Természetesen senki sem vitatja a gazdálkodó szervnek - az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésével egyre inkább előtérbe kerülő - azt a jogát, hogy olyan gazdaságilag hasznos tevékenységet is folytathat, amely lehetővé teszi termelési eszközeinek jobb, gazdaságosabb kihasználását.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy a gazdálkodó szerv jogosult lenne feladatától merőben más tevékenység folytatására, hiszen ezzel veszélyeztetve van az, hogy nem tudja ellátni azt a feladatot, amire tulajdonképpen létrehozták, továbbá veszélyeztetné ez az igényeknek a tervszerű, jó minőségben való kielégítését.

Eörsi Gyula: "A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról" c. könyvében felveti, hogy a célhoz kötöttség elvének kiknek a relációjában kell érvényesülnie:

1. a jogi személy és az alapító viszonyában, vagy
2. a jogi személy és a szerződő felek viszonyában is.

A kérdés megválaszolásához vizsgálunk kell, hogy a célhoz kötöttség elve a tulajdonos érdekeit, vagy a szerződő partner érdekeit van-e hivatva biztosítani.

A szocialista társadalmi rendszerben a célhoz kötöttség elvének nem csak a jogi személy és az állam, hanem a jogi személy és a szerződő partnerei viszonyában is meg kell nyilvánulnia.

"A forgalomnak ugyanis garanciákra van szüksége arra nézve, hogy a termékek és szolgáltatások szakemberektől erednek." /Eörsi Gyula: A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról c. könyve./

Világhy Miklós kifejti, hogy a gazdaságirányítás új rendszere és az ebből eredő új jogi szemlélet szükségessé teszi azt, hogy ne nyuljunk a "jogi személyekre vonatkozó általános

rendelkezőkhez."

Emellett azonban kijelenti, hogy a relatív jogképesség elvének felülvizsgálata azért mégis szükséges, mert nincs tudomása arról, hogy a bíróság, vagy gazdasági döntőbizottság a "jogi személyek bármely fajtája által létrehozott valamely jogi aktus, különösen szerződés, érvényességét azért tagadta volna meg, mert az adott jogi személy adott esetben "ultra vires" járt el, tehát túllépte jogképességének a társadalmi rendelkezés által meghatározott körét."

Ez a fentiekben kifejtett ok azonban nem a Ptk. 28. §. /2/ bekezdése felülvizsgálásának a szükségességét támasztja alá, hanem azt, hogy fokozottan kell vizsgálni a bírói gyakorlatot, mert általános az a tendencia, hogy a bíróságok nem vizsgálják azt, hogy az adott jogi személy túllépte-e a feladata által körülhatárolt tevékenységi körét az adott szerződés megkötésével, vagy sem.

Ezt bizonyítja:

1. Kecskeméti járásbíróság P.VII. 21.002/1969. számú pere:

ahol sem az elsőfoku, sem a fellebbezés folytán a másodfoku bíróság nem vizsgálta, hogy az alperes termelészövetkezet jogképessége kiterjed-e az alumínium öntvényből készített betűk öntésére és szállítására vonatkozó szerződés megkötésére.

2. Miskolci járásbíróság P. 22.946/1970. számú pere:

a perben megállapított tényállás szerint az alperes építővállalat magánszemély részére az egyik felvonulási épületében gépkocsi tárolására ellenszolgáltatásért helyet biztosított.

Az építőipari profil ilyen használati tárgy szerződés megkötését nem teszi lehetővé. A vállalat működési körét az ilyen szerződéses kapcsolat folyamatos fenntartása meghaladja.

A bíróság az érvénytelenség tényét mindezek ellenére egyik perben sem állapította meg.

A bíróságnak ez a gyakorlata amellett, hogy nem felel meg

a törvényes rendelkezéseknek a gazdasági életben is jelentős károkat okozhat.

A bírósági kollégiumi véleményekben egyre-másra találkozni lehet olyan indokolással, hogy a bíróság azért nem vizsgálja azt, hogy a jogi személyek "ultra vires" szerződéseket kötöttek-e, mert erre a felek nem hivatkoznak.

Ez az indokolás megalapozatlan és önmagában még nem azt támasztja alá, hogy a Ptk. 28. §-át hatályon kívül kell helyezni, hanem annak a sürgető szükségességét bizonyítja, hogy a bírói gyakorlatot felül kell vizsgálni annak érdekében, hogy a jövőben ilyen jellegű jogalkalmazási hiányosság ne forduljon elő.

A Ptk. 28. §-a /2/ bekezdésében foglalt szabály ugyanis imperatív jellegű jogszabály, amelynek - természeténél fogva - érvényesülnie kell.

Tehát a bíróságok feladata az, hogy - anélkül, hogy a felek hivatkoznak-e a semmisségi ok fennforgására, vagy sem - vizsgálja ezt a körülményt mégpedig az előtt, mielőtt az adott szerződésből eredő tényleges jogvita eldöntéséhez hozzáfekszene.

Belátható az, hogy a szerződés érvénytelenségének megállapítása szükségtelenné teszi a felek között felmerült jogvita további vizsgálatát, hiszen az ilyen szerződésből a felekre nézve már csak a jogszabályok által meghatározott körben származhatnak jogok és kötelezettségek, ilyen szempontból tehát mindegy, hogy a felek mit kötöttek ki az adott jogügyletben.

Kétségtelen tény, hogy ez a bíróságok munkáját jelentős mértékben megnehezíti, de a forgalom biztonsága és a gazdasági élet rendjének biztosítása megköveteli e nehézségek ellenére is a fenti körülmények vizsgálatát.

Mindezek ellenére tény az is, hogy az ilyen ügyletek nem túl gyakran és nem nagy számban fordulnak elő, tehát a jogi személyek túlnyomó többsége meg sem kísérli azt, hogy olyan szerződéseket kössön, amely adott esetben "ultra vires" lenne.

Azonban ez sem szolgálhat annak bizonyítására, hogy a relatív jogképesség már túlhaladott. Sőt, a szocialista jogrendszerben olyan jogszabályok meghozatala a cél, amely találkozik a jogszabály címzettjeinek helyeslő véleményével is. Az, hogy nem gyakori a szerződés "ultra vires" jellegéből folyó per éppen azt bizonyíthatja, hogy ez a jogintézmény megfelelően szolgálja

azt a célt, hogy a gazdálkodó szervek társadalmi rendeltetésüknek megfelelően működjenek.

A gazdálkodó szervek oldaláról sem jelentkezik tehát semmilyen káros következmény azért, hogy a jogképeségük csak a társadalmi rendeltetésüknek megfelelő körig terjed.

Említést kell tenni arról is, hogy igen gyakran előfordul az, hogy a felek maguk is rájönnek arra, hogy jogszabályba ütköző szerződést kötöttek és a Pp. 137. §. /1/ bekezdés a/ pontja alapján - az ítélet meghozatalát megelőző időpontban - a szünetelésre vonatkozó kölcsönös megegyezésük bejelentésével megakadályozzák a törvénynek megfelelő ítélet meghozatalát.

Pl. a Fővárosi Bíróságnál a XVI. P. 21.731/1970; 27.470/1970; 22.773/1971; 24.717/1970 és 25.101/1970. számú perek.

A szerződést kötő felek azonban ilyen esetben sem kerülhetik el a jogszabályellenes szerződés megkötésének jogkövetkezményeit, hiszen a Pp. 2/A §. /1/ bekezdése kimondja, hogy "az ügyész..... a per bármely szakaszában fellelphet a törvényesség érdekében."

Ezzel összefüggésben a Pp. 3. §. /4/ bekezdése lehetőséget biztosít a bíróságnak arra, hogy értesítse az ügyészt a fellépés szükségességéről, ugyanis az idézett törvényhely kimondja, hogy "a bíróság értesíti az ügyészt a ..... fellépés szükségességéről, ha ennek a 2/A §-ban megjelölt feltételei a per adatai szerint fennállanak."

Világhy Miklós másik érve a relatív jogképeség ellen az, hogy szükségtelen a relatív jogképeség elvének a Ptk-ban való szabályozása, mert elégséges, ha a gazdálkodó szervek alapító okiratában, működési szabályzatában és az állami bejegyzés körében ennek a szempontnak a mérlegelésével, egyes tevékenységi fajták engedélyhez kötésével, vagy megtiltásával biztosítják azt, hogy az adott szervezetek a szocialista társadalmi rend mindenkori helyzete által meghatározott rendeltetésük keretei között tevékenykedjenek.

Ez az álláspont sem bizonyítja a Ptk. 28. §. /2/ bekezdésének túlhaladottságát, hatályon kívül helyezésének szükségességét.

A fenti érv tulajdonképpen azt mondja, hogy anélkül, hogy

a célhoz kötöttségi konstrukción valamit is változtatnánk egyszerűen emeljük ki a Ptk-ból.

Ez két szempontból sem helyeselhető:

1. Ellentétben állna ez a megoldás az új gazdaságirányítási rendszer szellemével azért, mivel itt a cél az, hogy a jogi szabályozás ne a részletekbe menően történjék meg, hanem alakítsunk ki egy megfelelő keretszabályt, amelyet magasabb szintű jogszabályba foglalunk, és ennek keretei között biztosítjuk az önállóságot a vállalatoknak.

A megoldás eddig is az volt, hogy a jogképesség általános kereteit a Ptk. 28. §. /2/ bekezdése határozta meg, ezt a keretszabályt pedig tartalommal az egyes jogszabályok, illetve alapító okiratok, stb. töltötték meg, a keretszabály azonban mintegy végső garanciát kellett - és kell továbbra is - hogy jelentsen arra, hogy a gazdálkodó szervek megmaradnak társadalmi rendeltetésük körében.

2. A garanciák említésével viszont már eljutottunk egy másik okhoz is, ami miatt nem helyeselhető a Világhy Miklós által képviselt álláspont.

Ez pedig az "ultra vires" szerződések szankciója.

Erről az oldalról megközelítve a kérdést, ha csak az alapító okiratban, illetve működési szabályzatban határozzák is meg a jogi személy tevékenységi körét és ezt az adott jogi személy áthágja - tehát "ultra vires" szerződést köt - az úgynevezett bíróság elé kerülésekor a bíróság az ilyen módon eljáró szervezettel szemben mindenképp az érvénytelenség szankcióját fogja alkalmazni.

Ebből következően tehát, mivel az érvénytelenség tipikusan polgári jogi szankció, a szerződést kötő felekkel szemben nem célszerű más jogágba tartozó szabályokat alkalmazni, mivel ez feleslegesen megbontaná az egységes szabályozást.

Már a fentiekből is kitűnik, hogy mind a relatív jogképes-

ség, mind az ehhez fűződő szankció érvényesülését semmi sem gátolja, így tehát a Ptk-ból való kihagyása nem indokolt.

Bizonyos fokig Világhy Miklós véleményével egyezik meg a Szegedi Megyei Bíróság Polgári Kollégiumának kisebbségi véleménye is, azonban az indokolásuk lényegesen eltérő.

Eszerint azért szükséges a relatív jogképesség elvét hatályon kívül helyezni, mert az új gazdasági mechanizmus bevezetésével előtérbe kerül a forgalom biztonságának érdeke, ezt pedig nagymértékben akadályozza a jogképesség korlátozására vonatkozó szabály, mivel fennáll minden szerződés megkötése esetén a szerződés érvénytelenségének a veszélye.
Ez az indokolás több szempontból sem helyes.

Nem helyes egyrészt azért, mivel a forgalom biztonsága éppen azt követeli meg, hogy a partner - akivel a szerződést megkötötték - mindezekelőtt jogosult, másrészt pedig képes legyen a szerződés teljesítésére.

A forgalomban résztvevő éppen azért köt szerződéseket, hogy ennek alapján bizonyos szükségletei kielégítést nyerjenek. Az sem közömbös számára, hogy ezeket a szükségleteket milyen színvonalon tudják kielégíteni.

A jogképesség korlátozása viszont annak a lehetőségét teremti meg, hogy egy adott gazdálkodó szerv a meghatározott keretek között olyan színvonalra fejlessze fel a tevékenységét, amellyel képes a szerződő partnereinek a szükségleteit nagy volumenben, magas színvonalon kielégíteni. Helytelen ez a nézet másrészt azért is, mivel a relatív jogképesség kiiktatása a népgazdaság egésze szempontjából is jelentős veszélyek forrása lehet.

A népgazdaság számára ugyanis egy bizonyos határon túl káros lehet az, ha nagy volumenben állítanak elő rossz, vagy ingadozó minőségű termékeket. Ennek a lehetősége azért is fennáll, mivel a piacon mutatókozó nagy kereslet kielégítésére - a nagyobb nyereség elérése érdekében -

olyan vállalatok is vállalkoznak, amelyeknek egészen más a rendeltetésük.

Ez azzal jár, hogy:

1. Azok a vállalatok, amelyek az adott szükséglet kielégítésére hivatottak, felhalmoznak az igények kielégítésére bizonyos mennyiségű terméket, de ezt megteszik azok a vállalatok is, amelyeknek bár a rendeltetésük más, de a konjunkturális lehetőségeket ki akarják használni.
2. Ha a vállalatoknak megengedjük, hogy "ad hoc" elvállaljanak mindenféle munkát, megteremtjük a lehetőségét annak, hogy lemondjanak olyan szerződések, amelyeknek teljesítése feladatuk lenne ugyan, de kevésbé nyereséges, mint a tevékenységi körükön kívül eső vállalkozás.

Véleményem szerint ez sokkal inkább káros a szerződést megkötni kívánó partnerre nézve éppen úgy, mint az egész szerződési rendszer vonatkozásában.

3. Az sem igaz, hogy minden szerződés megkötése esetén fennáll az érvénytelenség veszélye, mert ez még csak szóba sem jöhet ott, ahol a gazdálkodó szervek olyan gazdasági-társadalmi szükséglet kielégítése érdekében kötnek szerződést, amelyre nézve létrehozták őket.

Másik ellenérve a Polgári Kollégiumnak az, hogy a szankcióként alkalmazott érvénytelenség a jóhiszemű partnert sújtja.

Ezzel az érveléssel sem tudunk egyetérteni, mivel az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése nem csak azt vonja maga után, hogy a vállalatoknak a gazdálkodás területén kiszélesül az önállóságuk, hanem megköveteli a vállalatoktól azt is, hogy jogügyleteik megkötésekor fokozottabb figyelemmel járjanak el.

Igy tehát alapvető követelmény az, hogy a vállalat a szerződés megkötése előtt vizsgálja meg azt, hogy partnerének a szerződés megkötése, illetve az abból fakadó követelés kielégítése nem haladja-e meg jogképességét, tehát a partner potenciálisan alanya lehet-e a szerződésből fakadó jogoknak és kötelezettségeknek.

Azt természetesen az adott gazdálkodó szervezet tudja a legjobban, hogy a szerződés megkötése beletartozik-e a tevékenységi körébe. Így, ha olyan szerződést köt, amely kívül esik a számára kötelezően meghatározott feladatán, azt ennek tudatában teszi.

Nem lehet ezt viszont elmondani a másik félről, mivel előfordulhat, hogy az adott gazdálkodó szervvel szerződést kötő fél a legnagyobb körültekintéssel sem állapíthatja meg, hogy az adott gazdálkodó szervezet jogképessége kiterjed-e még egy bizonyos jogügylet megkötésére.

Ennek a problémának a megoldására két javaslatom van:

1. A szerződő partner érdekében annak a vélelmezése, hogy az adott vállalat a szerződés megkötésével nem lépte túl a részére kötelezően megállapított feladat által körülhatárolt tevékenységi kört.

Ilyen jellegű megoldással több esetben is találkozhatunk.

Pl: a mezőgazdasági termelőszövetkezetek bizonyos jogügyleteket csak a közgyűlés jóváhagyásával köthetnek. A közgyűlés jóváhagyását viszont vélelmezzük mindaddig, míg az ellenbizonyítást nem nyer.

A költségvetési szerv csak olyan szerződést köthet, amellyel a részére biztosított költségvetési keretet nem lépi túl. A partner jóhiszeműségét ellenbizonyításig, kerettúllépés esetén is vélelmezzük.

A Csjt. is tartalmaz hasonló vélelmet a háztársak olyan ügyleteivel kapcsolatban, amelyeknek a finanszírozása a közös vagyon terhére történik.

2. Annak érdekében, hogy a szerződő partner könnyebben meg tudja állapítani az adott gazdálkodó szervezet jogképességének terjedelmét, célszerűnek látszik egy - a cégjegyzékhez hasonló - nyilvántartás bevezetése.

Ezzel kapcsolatban Prugberger Tamás a "Polgári Törvénykönyvünk árugazdálkodást érintő szabályainak kérdéseiről" a Jogtudományi Közlöny 1972. évfolyam 1-2 számában megjelent cikkében a következőket javasolja:

"Egységes nyilvántartást kellene vezetni a megyei tanács igazgatási osztályánál valamilyen jogi személyről."

Ebben a nyilvántartásban csak a gazdálkodó jogi személyek lennének feltüntetve, feladatuk pontos meghatározásával. A tanácsival pontosan megegyező nyilvántartás lenne a megyei bíróságokon is, amely mindenki számára hozzáférhető és megtekinthető kellene hogy legyen.

Ha tehát ez a jegyzék nyilvános, úgy a telekkönyvi nyilvántartáshoz hasonló elvek szerint lehetne az elvárható gondos körültekintés elvégzésének, vagy el nem végzésének szabályai szerint a forgalom biztonságának sérelme nélkül a tevékenységi kör tullépésével kötött szerződéshez fűződő jogkövetkezményeket is levonni.

Ennek a jelentősége igen nagy, mivel ha a szerződést kötő fél abba a körbe tartozó szerződést kötött, ami a nyilvántartásban nem szerepel, úgy a bizonyítási teher megfordul és az ellenérdekű félnek, vagy az ügyésznek kell bizonyítani azt, hogy a rosszhiszeműség ennek ellenére fennáll.

A két javaslatban említett megoldások nem zárják ki egymást. Együttes megvalósításuk még az 1. pontban foglalt javaslat alapján fennálló visszaélési veszélyhelyzetet is minimálisan csökkentené, mivel a jóhiszeműség vélelmezése csak a 2. pontban foglaltaknak a partner részéről történő végrehajtása után történne.

A nyilvántartás bevezetése ellen szólva az a kétségtelenül igen gyakorlati érv, hogy ennek összeállítása, illetve folyamatos vezetése nagy anyagi ráfordítással járna.

Ha viszont meggondoljuk azt, hogy a javasolt nyilvántar-

tási rendszer bevezetésével számos - összmenyiségében milli-
ókra rugó - "ultra vires" - szerződés megkötését akadályoz-
nánk meg, amivel a népgazdaságot szintén milliós nagyságrendű
kártól óvnánk meg, - nem beszélve most a bírósági és a végre-
hajtási eljárással kapcsolatos költségekről - mindenképpen meg-
kell állapítanunk, hogy a nyilvántartással kapcsolatos kiadá-
sok eltörpülnek a fentiekben említett kárveszély nagysága
mellett.

A gyakorlatban egyre gyakrabban fordul elő az az eset,
hogy a szerződő partnerek tisztában vannak egymás működési te-
rületével és ha mégis olyan szerződést kötnek, amelyben vala-
melyik fél túllépi a működési körét, ezt azzal a céllal teszi,
hogy így meg nem engedett módon tegyen szert meghatározott nye-
reségre.

Ebben az esetben viszont már nem lehet a szerződő partner
jóhiszeműségét még vélelmezni sem, éppen ezért a legidkáli-
sabb eszközökkel fel kell lépni az ilyen szerződések ellen.

Erre példa a Kecskeméti Járásbíróság P. 22.833/1970. számú pere:

Az itt megállapított tényállás szerint az alpe-
res Vizgépészeti Vállalat vállalkozási szerző-
désben a beruházó részére Székesfehérváron
emulziobontó berendezés tartályainak gyártását
és kivitelezését vállalta.

A kivitelező a tartályok bélelését a felperes
termelőszövetkezetnél rendelte meg, amit a fel-
peres el is végzett. Alperes azonban az általa
elismert 169.942.- Ft vállalkozási díjból
34.000.- Ft-ot a felperes részére nem fizetett
ki, többek között arra való hivatkozással, hogy
a felperes a munka elvállalására nem volt jo-
gosult. /Ezt egyébként utólag az illetékes ta-
nács vb. mezőgazdasági osztálya is megállapi-
totta./

Mind az elsőfoku, mind a fellebbezés folytán
- a Pf. III. 20.437/1971/15. szám alatti hatá-
rozatában - a másodfoku bíróság az alperesnek
a jogképesség hiányára alapuló fellebbezését
elvetette, és a felperes javára megítélték a

követelést anélkül, hogy a jogképeség hiányát megállapították volna és ennek a jogkövetkezményeit levonták volna.

A járásbiróság az ítéletét azzal indokolta, hogy a Ptk. 200. §. /2/ bekezdésének az alkalmazása ilyen esetekben a forgalom biztonságát veszélyezteteti és alkalmazása egyébként is méltánytalan lenne arra figyelemmel, hogy az alperes is rosszhiszemű volt akkor, amikor a szerződést megkötötte.

A járásbiróság ítéletét helybenhagyó másodfokú ítélet is arra utal, hogy a felperes a jogszabályellenesen vállalt munka ellenére is megilleti az alperes részére végzett és a műszaki ellenőr által jóváhagyott munka ellenértéke.

Ebben az ügyben a bíróság akkor járt volna el helyesen, ha a jogképeség hiányát megállapítja és a szerződést, mint a Ptk. 200. §. /2/ bekezdése szerint jogszabályba ütközött semmisnek nyilvánítja, és az érvénytelen szerződést, valamint annak jogkövetkezményeit a Ptk. 237. §-a alkalmazásával - az állam javára való megítéléssel - bírálja el.

E kérdés kapcsán szükségképpen rá kell mutatnunk arra, hogy sok esetben előfordul, hogy ha a bíróságok meg is állapítják az "ultra vires" szerződések semmisségét, akkor sem alkalmazzák az ehhez kapcsolódó jogkövetkezményeket.

Erre példa a Mezőcsáti Járásbíróság P. 20.254/1971. számú pere:

A per felperese az Emődi Mg. Tsz. és az alperes a Geleji Mg. Tsz. 1967. októberében társult a felperesi termelőszövetkezet kezelésében lévő kavicsbánya művelésére.

Mivel a felperesi termelőszövetkezet nem rendelkezett munkaerővel a bányászati tevékenység ellátására, a szerződésben úgy egyeztek meg, hogy az alperesi termelőszövetkezet végzi a ki-termelést, szállítást és értékesítést és köbméterenként 12 Ft-ot fizet a felperesi termelőszövetkezetnek.

A két termelőszövetkezet közül csak az emődi rendelkezett bányászati jogosultsággal, míg a bányászati tevékenységet ténylegesen végző ge-leji termelőszövetkezetnek nem volt engedélye a bányászati tevékenység folytatására.

A per megindulása a haszon elszámolásán túl ar-ra is visszavezethető volt, hogy a bányászati jogosultsággal nem rendelkező és a kitermelést szakszerűtlenül végző ge-leji termelőszövetkezet egyik tagja a bányászati tevékenységgel okozati összefüggésben halálos kimenetelű üzemi baleset-et szenvedett.

Ebben a perben a járásbíróság helyesen állapította meg, hogy a szerződés érvénytelen, azonban elmulasztotta alkalmazni az érvénytelenség jogkövetkezményeit.

Világhy Miklóshoz hasonlóan, azonban más szempontok alap-ján Törő Károly "Polgári jogunk szabályozási rendszerének né-hány elméleti és gyakorlati kérdése" /Jogtudományi Közlöny 11. szám 345-359. old./ c. munkájában elméleti és gyakorlati szem-pontból egyaránt kifogásolja azt, hogy a Ptk. jogszabályi erőre emelte a célhoz kötöttség elvét.

Elméletileg szerinte helytelen az ember, az állam és a jogi személy jogképessége között különbséget tenni, mivel "egyiknek a jogképessége nem jelent korlátlan cselekvési képes-séget." Nyilvánvaló, hogy "egyik sem gyakorolhat olyan jogokat, amelyek kívül esnek működési lehetőségükön."

A szerző álláspontja félreérthető, mivel a "cselekvési ké-pesség" kifejezést cselekvőképességnek is lehet értelmezni, eb-ben az esetben viszont már a jogképesség és a cselekvőképesség fogalmi összekeveredéséről van szó.

Az az érv pedig, hogy egyik sem gyakorolhat olyan jogokat, amelyek kívül esnek "működési lehetőségükön" szintén nem fogad-ható el cáfolatként, mivel a "lehetőség" fogalma lényegesen tágabb, mint a jogi személyekkel szembeni elvárás köre.

Azt - gondolom - senki sem vitathatja, hogy pl. a Szegedi Konzervgyárnak elvileg lehetősége volna arra, hogy megfelelő gépsor vásárlásával tranzisztort gyártó üzemet hozzon létre.

Visszont az sem képezheti vita tárgyát, hogy a társadalom elvárása a konzervatívárákkal szemben nem az, hogy adott esetben transzisztort gyártásnak - függetlenül esetleg attól is, hogy pl. a piacon hiány mutatkozik ebből a termékből - hanem az, hogy a tevékenységtől körükbe tartozó szűkségleteket elégítsék ki, mégpedig lehetőleg jó minőségben és a vevők számára olcsón.

A relatív jogképeség fenntartásával tehát éppen a lehetőséget akarjuk kiküszöbölni az ilyen káros jelenségeknek. Törő Karolyinak a relatív jogképeséggel hatályon kívül helyezésének szűkségességét bizonyító egyakorlati érve lényegében az, hogy nem szűkséges a Ptk. §. /2/ bekezdésének további hatályban tartása, elégségesnek látszik a cél elérése érdekében, hogy ha a jogi személyt közhatalmi aktusokkal érintettünk bizonyos tevékenységek gyakorlásától.

Únnak az érvek az elemzése már a dolgozatom másik vizsgáldását körébe tartozik, nevezetesen abba, hogy milyen jogkörbe tartozó jogszabályok tartalmazták a relatív jogképeségre vonatkozó szabályokat.

Több szerzőnek, így pl. Börsi Gyulának, Sárközy Tamásnak az a véleménye, hogy azt mindenképpen biztosítani kell, hogy a jogi személyek megmaradjanak társadalmi rendeltetésük körében, de ez ne a Ptk-ban szabályozott relatív jogképeséggel, hanem államigazgatási ágazati jogszabályokkal történ-

jék.

Kajtuk kívül egyébként több megyei bíróság polgári kollégiuma is hasonlóan vélekedik.

Nézetem szerint az ismertetett véleményeket éppen azokkal az érvekkel lehet megcáfolni, amiket az említett szerzők a relatív jogképeséggel hatályon kívül helyezésének bizonyítására hoztak fel.

A szerzők azzal érveltek, hogy azért szűkséges a relatív jogképeséggel hatályon kívül helyezése, mivel így nehéz a tevékenységtől körök részletes felsorolása és a gyakorlatban ebből sok probléma adódik.

Nézünk meg, hogy mi lenne a helyzet, ha kikiktatnánk a Ptk-ból a 28. §. /2/ bekezdését.

Ezzel tulajdonképpen azt értenék el, hogy a jogi személy-

nek minden tevékenység folytatását megengednénk. Ebből következően államigazgatási jogszabályok sokaságát kellene megalkotnunk, amelyben taxative meg kellene határoznunk azokat a területeket, amelyeken belül az adott jogi személy nem ténykedhet.

Ez még csak a dolog egyik oldala. A másik az, hogy gyakorlatilag szinte minden gazdálkodó szervre külön-külön meg kellene ezt tennünk - vagy ha valamilyen szempontból csoportosítanánk őket, úgy ezek csoportjaira - mivel a társadalmi rendeltetésre - mint a Ptk-ban szabályozott és egy bizonyos kört körülhatároló generális szabályra - már nem támaszkodhatnánk.

Azt hiszem, a tilalmak ilyen jellegű részletes felsorolása sokkal inkább bonyolítaná a helyzetet. Nem is beszélve arról, hogy az államigazgatási jogszabályokkal történő tilalmi listák felállítása magával az új gazdaságirányítási rendszer szellemével is ellentétben állna, mivel ezzel ismét tulsúlyba jutnának a gazdálkodásban a hatósági elemek.

Az új gazdaságirányítási rendszernek az a célja, hogy ne hatósági szabályozással - tehát alá-fölé rendeltségi viszony keretei között - irányítsuk a gazdálkodó szerveket, hanem az egyenjogúság és mellérendeltség pozíciójában hagyjuk meg őket.

Ennek a feladatnak az ellátására viszont csak a polgári jog képes. Így nem hogy háttérbe lehetne szorítani a polgári jogi szabályozást, hanem ellenkezőleg éppen azt kell előtérbe helyezni.

Vizsgáljuk meg, hogy mi lenne a helyzet akkor, ha a szerződő felek - államigazgatási szabályozás esetén - a tilalmi listák ellenére mégis kötnének olyan szerződéseket, amelyek "ultra vires" szerződéseknek minősülnek, tehát vizsgáljuk meg a kérdést a szankció oldaláról.

Az ezzel kapcsolatos véleményét Eörsi Gyula a "Gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról" c. könyvében a következőkben summázza:

Az ilyen visszaélések ellen a hatósági ut nyújthat védelmet. /Hogy ennek a konkrét megoldását hogyan képzei, arról nem nyilatkozik./

Annál inkább megadja viszont a "megoldást" Sárközy Tamás a "Vállalati önállóság, vállalatirányítás, társulások" c. könyvében, amikor kifejti, hogy véleménye szerint is a hatósági vé-

delem a célravezető, sőt kijelenti, hogy "a tevékenységi kör jogellenes tullépése a népgazdasági érdeket sértő vállalati haszonszerzésre vonatkozó általános szabály szerint kiváltja a vállalat gazdasági felelősségt, de ez nem érintheti a vállalati szerződések érvényességét a piaci partnerek irányában."

A szerző igen plasztikusan fejezi ki tehát azt, hogy mit kell tenni a szerződésekkel a "hatósági utra való áttérés" esetén.

A megoldás az, hogy vonjuk felelősségre a vállalatokat gazdasági uton - pl. bírság alkalmazásával - de hagyjuk érvényben az "ultra vires" szerződéseket.

Ez a megoldás több szempontból helytelen.

Helytelen egyrészt azért, mert a népgazdaság érdekséreleme - amely már megvalósul az ilyen jellegű szerződések megkötésekor - ténylegesen akkor következik be, amikor az adott szerződést teljesítik, amikor az teljesedésbe megy.

Az érdeksérelem kiküszöbölésére alkalmazott szankcióknak ugyanis nem a büntetés - prevenció - a célja, hanem az, hogy igyekezzünk helyrehozni - reparálni - azt az érdeket, amely sérelmet szenvedett.

Az "ultra vires" szerződés megkötésével tulajdonképpen két szinten következik be érdeksérelem, amelyet reparálni kell:

1. Népgazdasági szinten.
2. A szerződést megkötő fél viszonylatában.
  - ad.1. A népgazdasági érdeksérelem reparációja nem következik be azzal, hogy a gazdasági bírság kiszabásával bizonyos összeget elvonunk a vállalatoktól, ha a szerződést érvényben hagyjuk.
  - ad 2. A szerződést megkötő fél esetében nem reparáltuk az esetleges érdeksérelmet a gazdasági bírsággal, mivel továbbra is fenntartottuk a jogviszonyt a felek között.

Nézetem szerint a két szinten történő reparáció között ott is különbség van, hogy míg népgazdasági szinten az érdeksérelmet feltétlenül reparálnunk kell, addig a szerződést megkötő fél viszonyában ennek a reparációnak nem kell szükségképpen bekövetkeznie.

Mivel azonban a népgazdasági érdeksérelmet csak a szerződés érvénytelenítésével tudjuk reparálni, nem látszik hát in-

dokoltnak a 28. §. /2/ bekezdésének a Ptk-ból való kiiktatása.

Mindezek mellett figyelembe kell még venni a gazdasági birság ilyen esetekre történő alkalmazhatóságának vizsgálátánál azt is, hogy a gazdasági birság alkalmazására a jogalkotói elképzelés szerint csak akkor kerülhet sor, ha egy olyan tevékenységsorozatot fejt ki a gazdálkodó szerv, amely a népgazdaságra káros.

Belátható tehát, hogy nem helyes, ha egy népgazdasági szempontból káros szerződés megkötése és teljesítése után még arra várunk, hogy a vállalat kössön legalább még egy-két hasonló szerződést, hogy ezután majd a gazdasági birságot alkalmazni tudjuk.

Az természetesen helyes törekvés, hogy a vállalatokat vissza kell tartani az ilyen jellegű ügyletek megkötésétől, de a jelenlegi polgári jogi szabályozás erre is lehetőséget biztosít.

A Ptk. 200. §. /2/ bekezdése a bíróságok számára is kötelező erővel előírja, hogy "Semmis az a szerződés, amely jogszabályba ütközik, vagy amelyet a jogszabály megkerülésével kötöttek.... semmis a szerződés akkor is, ha nyilvánvalóan a dolgozó nép érdekeibe, vagy a szocialista együttélés követelményeibe ütközik."

Ennek a törvényhelynek az alkalmazásával lehetőség nyílik az érdeksérelmek reparálására, tehát az általános és a speciális reparációra egyaránt.

A Ptk. 237. §. /1/ bekezdése a reparáción felül biztosítja a prevenció lehetőségét is, amikor kimondja, hogy "a bíróság.... az ügyész indítványára az állam javára ítélteti meg az olyan szolgáltatást, amely a tiltott, a dolgozó nép érdekeibe, vagy a szocialista együttélés követelményeibe ütköző szerződést kötő, a megtévesztő,..... továbbá az egyébként csalárd módon eljáró félnek járna vissza."

Másrészt már említettük, hogy amennyiben a vitás ügylet a bíróság elé kerül, a bíróságnak szükségképpen alkalmaznia kell a Ptk. 200. §-át. /Függetlenül attól, hogy a felek a szerződés megkötésével milyen jogágba tartozó jogszabályt sértettek meg./

Nem vezethetjük be a Sárközy Tamás által előadott javas-

latot azért sem, mivel ezzel át kellene alakítanunk a Ptk-nak a jogszabályba ütköző, illetve a jogszabály megkerülésével kötött szerződésekkel kapcsolatosan már jól bevált szabályozását.

Ebből következően tehát, mivel mindenképpen alkalmaznunk kell az érvénytelenség szankcióját az "ultra vires" szerződésekre, nem látom értelmét továbbra sem annak, hogy a jelenlegi szabályozás konstrukcióján változtassunk.

A Miskolci Megyei Bíróság Polgári Kollégiumának kisebbségi véleménye alapvetően helyesli a Ptk. 28. §. /2/ bekezdésének további fenntartását, azonban azt javasolja, hogy hagyjuk ki belőle a szocialista együttműködésre való utalást, mivel "az állami, társadalmi, gazdasági szervezetek belső természetéből és szerepéből következik, hogy egymással együttműködni kötelesek, ezért ennek külön kimondása felesleges."

Az idézett véleménnyel egyetértek. Valóban szükségtelennek látszik, hogy külön utaljunk a szocialista együttműködés elvére a Ptk. 28. §. /2/ bekezdésében, hiszen ez nem más, mint a polgári jog egyik alapelvének az említett szabályba való foglalása.

Kétségtelenül követelmény az, hogy az alapelvek az egyes szabályokban is kifejezésre jussanak, azonban ezt az alapelveket már a Ptk. 4. §. /2/ bekezdése is normatív erővel ruházta fel amikor leszögezte, hogy:

"A polgári jogi viszonyokban kölcsönösen együttműködve és a szocialista együttélés követelményei szerint kell eljárni."

Emellett még az egyes nevesített szerződésekben is külön szabályozva van az együttműködési kötelezettség.

Pl. a mezőgazdasági termékértékesítési szerződés esetén ennek a célnak az érdekében van jogszabályba foglalva a tájékoztatási kötelezettség.

Feleslegessé teszi az említett fordultnak a további fenntartását a Ptk. 28. §. /2/ bekezdésében a "betöltött rendeltetés által meghatározott kör" és a szocialista együttműködés között fennálló konjunktivitás is.

Ugyanis amennyiben az adott jogi személy nem a Magyar Népköztársaságban betöltött rendeltetése szerint jár el, úgy már alkalmazható a Ptk. 28. §. /2/ bekezdéséhez fűződő érvény-

telenségi szankció, tehát felesleges vizsgálni, hogy az együttműködési kötelezettséget megsértette-e az adott jogi személy, vagy sem.

Véleményem szerint a helyes megoldás a következő:

1. A Ptk. 28. §. /2/ bekezdését a következő szövegezéssel hagyjuk hatályban:

"A jogi személy a Magyar Népköztársaságban betöltött rendeltetése által meghatározott körben jogképes."

2. Az, hogy a jogi személynek mi a társadalmi rendeltetése az alapító okiratban, működési szabályzatban nyerjen meghatározást. Követelmény legyen az alapító okiratok, működési szabályzatok megszövegezésénél az, hogy az adott jogi személy társadalmi rendeltetését egyértelműen és világosan határozzák meg.

A bírói gyakorlatot egységessé kell tenni abban a tekintetben, hogy a vitás esetekben vizsgálják azt, hogy a szerződés megkötésével a felek nem lépték-e túl a társadalmi rendeltetésüket.

A Legfőbb Ügyész fokozottan ellenőrizze azt, hogy az ügyészek megteszik-e az indítványukat az állam javára marasztalásra minden olyan esetben, amikor ezt a Ptk. 237. §-a lehetővé teszi. Vezessenek a megyei tanácsok igazgatási osztályán és a megyei bíróságokon egy mindenki részéről megtekinthető nyilvántartást, amelyben pontosan meg van határozva a gazdálkodó jogi személyek feladata, így az érdekelték könnyen meggyőződhetnek - még a szerződés megkötése előtt - arról, hogy jogosult-e a szerződő partnerük a szerződés megkötésére.

Irodalomjegyzék

Eörsi Gyula: A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról. /Bp. 1968./

Sárközy Tamás: Vállalati önállóság, vállalatirányítás, társulások. /Bp. 1972./

Dr. Simalcsik Miklós - Dr. Soós László: A vállalati és szövetkezeti gazdálkodás új szabályai /Bp. 1969./

Dr. Ficzer Lajos: Az állami vállalat a gazdaságirányítás új rendszerében /Bp. 1970./

Törő Károly: Polgári jogunk szabályozási rendszerének néhány elméleti és gyakorlati kérdése. /Jogtudományi Közlöny 1971. évf. 11.sz./

Dr. Wilczek Jenő: Vállalati tervezés a gazdaságirányítás új rendszerében /Bp. 1967./

Bokor János: A vállalatok nyereségérdekeltsége, a vállalati alapok /Bp. 1969./

Dr. Fürész István - Dr. Katócs Albert: A termékforgalmazás új rendje. /Bp. 1967./

Dr. Kovács Géza: Gazdaságpolitikai célok és a mechanizmus /Bp. 1968./

Stipta István

A TÖRVÉNYHATÓSÁGOK EGYSÉGESÍTÉSÉRE IRÁNYULÓ REFORM-
MUNKÁLATOK 1873-1874-ben^x

A dualizmus-kori közigazgatási beosztás és a Szapáry-
féle javaslat

A közigazgatás racionalizálása elképzelhetetlen volt a területi szabályozás nélkül. Egy pillantás elég a korabeli térképre, hogy megállapíthassuk; területi beosztásunk - különösen az erdélyi részekben - alkalmatlan volt a célszerű közigazgatás megteremtésére. Az előbb vázolt okoknál fogva a háziadó tervezett bevezetése is sürgette a vármegyék területe és népessége közötti aránytalanságok megszüntetését. "A megyék kikerekítésének... eszméje átment a magyar belpolitika kátéjába, meggyökeresedett a köztudatban és akceptálva van minden párt által", írta a Kelet Népe 1876. május 28-án.

Mielőtt a területi beosztásunk hiányosságait részleteznénk, feltétlenül kiemeljük, hogy a területi reform feladata volt a vármegyétől különböző igazgatási egységek vármegyévé alakítása is. A székek, kerületek, vidékek beolvasztásának folyamata a köztörvényhatóságokról szóló 1870:XLII. tc.-vel kezdődött, amely az említett privilégiális területeket a vármegyével egyenlő "belszerkezetűvé" tette, és törvényhatósági bizottságait is újra választotta. Koránt sem vált azonban ezen területek minden szerve a vármegyéhez hasonlóvá. A Hajdu kerület élén pl. továbbra is a főkapitány állt, aki - ellentétben a vármegye főispánjával - nemcsak az állami akaratot közvetítette, hanem a történelmi vidékek helyi érdekeit is reprezentálta.

Az 1870-es években meglévő 153 törvényhatóság közül 14 szék, 5 vidék, 4 kerület, 47 szabadkirályi város és 25 törvény-

hatósági joggal felruházott város volt és csak 58 törvényhatóságnak volt vármegyei szervezete.

Amikor tehát területi beosztás egyes megvalósult megoldásait bíráljuk, a szabályozás feltétlen érdeméül kell tekintenünk, hogy 1876 után lényegében egytipusu középfoku igazgatási egységeket hozott létre.

A Bach-rendszer bukásával visszaállt az 1848. előtti területi beosztás. A gyűlölt politikai rendszerrel együtt bukott az általa létrehozott közigazgatási területfelosztás is, függetlenül attól, hogy - Erdélytől eltekintve - racionálisabb volt és a közigazgatási igényeknek jobban megfelelt, mint a rendi korszak beosztása. Érvényes Grünwald Béla azon megállapítása, hogy a közvélemény "az idegen elnyomás közigazgatási rendszerét csak gyűlölte, de nem figyelte meg".¹

A feudalizmusból átörökölt területi beosztás legkirívóbb hibáit a következőkben foglalhatjuk össze.²

a/ Aránytalanul sok - 153 - törvényhatóságunk volt; törvényhatóságaink területe a természetes határokhoz, a községekben és a városokban beállott változásokhoz és az állam területeinek egyéb változásaihoz a legtöbb esetben nem alkalmazkodott.

b/ Törvényhatóságaink között terület, népesség és adóképeség szempontjából óriási eltérések voltak.

c/ A törvényhatóságok albeosztásainál, a járások felosztásánál számos esetben épp úgy nem érvényesültek a tervszerűen átgondolt és a fejlődést nyomon követő elvek, mint a megyei törvényhatóságok területeinek kialakításánál.

A polgári állam szükségletei új racionális beosztást követeltek.

Az Andrássy kormány látta ezt, az 1870-es köztörvényhatóságokról szóló törvényben mégsem szabályozta a törvényhatóságok területét. Indoka "azon kegyeletnél fogva, mellyel a törvényhatóságok az ősi területhez és az ősi hagyományokhoz folyvást ragaszkodnak és azon beláthatatlan nehézség miatt, mellyel a rögtönzött felosztás összekötve van a javaslat érintetlenül hagyja a törvényhatóságokat és ezeknek történeti határait".³

Az ország pénzügyei ezidőtájt egyre siralmasabbak lettek; 1873-ban pl. 6.000.000 forint hiánnyal zárult az államháztartás.⁴ A háziadó bevezetése ezen a helyzeten enyhített volna valamit, így a politikusok egyre jobban sürgették a területi beosztási reformterv készítést.

A kor politikusai a közigazgatási reformtól elsősorban az államegység megteremtését várták. "Állami létünk szempontjából nem szabad megengednünk azt, hogy legyenek hazánk határain belül oly külön területek, melyek bármely szempontból bizonyos kiváltságokat követeljenek maguknak, bármely külön terület fenntartása régi kiváltsága alapján, vagy annak új joggal való felruházása az állam egységével egyáltalán össze nem egyeztethető."⁵ Konkrétabban fejezi ki ezt Grünwald Béla: "A magyar állam egyes részei centrifugális irányt követnek, negálják az államot, erős gépezetre van tehát szükségünk, mely összetartja az államot, alávesse a részeket az egésznek."⁶ A nemzetiségi területek újra szabályozása, a nemzetiségek érdekeit alapvetően érintette, erről később még szólnunk.

A vármegyék területei és népessége között lévő feltűnő aránytalanságot szemlélteti a mellékelt I.sz. táblázat.⁷

Korszakunkban jelentős probléma volt a vármegyei székhely kérdése. István idejében a megye székhely a vár volt, az akkori gazdasági, hadi, közlekedési szempontok szerint megfelelő helyre építve. A viszonyok azóta alaposan megváltoztak; a stratégiai és kereskedelmi utak, kivált a vasutvonalak kiépítése folytán sok régi megyeszékhely elvesztette korábbi jelentőségét /pl. Lőcse/ és más városok etekintetben kiemelkedtek. /Pl. Szolnok, Debrecen/

Jogilag az 1723: LXXII.tc. rendelte el, hogy a megyéknek állandó székhelye legyen, a területi bizonytalanság nagyrészt ebből is ered, s ahol biztos volt a központ, ott is "a beosztás székhelye folytán a székhellyel szomszédos falu már más megyéhez, annak messze lévő székhelyéhez tartozott".⁸ Lényeges hiba volt az is, hogy ott ahol a megyeszékhely törvényhatósági város volt, ennek területe nem tartozott az illető megye közigazgatásához. "Ilyen esetben a megye valósággal fejnélküli törzs, az illető törvényhatósági város pedig törzs nélküli fej".⁹

A történelmi folytonosság által "létrehozott" vármegyei székhely megállapítását egyesek szerint nem szabad a törvényhozássá tárgyává tenni. Mocsáry Lajos pl. ebben "csak azon bizalmatlanság kifejezését" látja, mellyel a törvényhozás "a nép iránt, a nép belátása és óhajításai iránt viseltetik".¹⁰

A racionális területi beosztás katonai szempontból is felmérhetetlen jelentőségű volt, ezt tükrözi Szende Béla hadügyminiszter főispánokhoz kelt leirata is.

A hadi cselekmények a mozgósítás feltétele "... mindenekelőtt a törvényhatóságok és közegeiknek gondos és erélyes közreműködése, s a mozgósítás végrehajtására utalt minden polgári és katonai hatóságnak és közegnek egységes összeműködése".¹¹

Szükségképpen ellentéteket szült továbbá az állami köz-kormányzat különböző ágainak tíz-féle, egymástól eltérő területi beosztása is. Országos szinten nem volt meg a kellő kapcsolat a politikai, választói, törvénykezési, pénzügyi, közoktatási, postai, távirda, közmunka, közös hadsereg és honvédségi területek között. A Kelet Népe szerint az országban nem egy olyan község van, "melynek megyei és árvahatósága az egyik, járásbíróháza a másik, törvényszéke a harmadik, szolgabírája a negyedik, adóhivatal az ötödik helyen van, és még ezen felül a közös hadsereget illetően hetedik helyhez tartozik. Egyszerű ember félévi jóvedelmét rákölti míg valamennyi hatóságát bejárja".¹²

A megyék szintjén is egyre nagyobb igény volt arra vonatkozóan, hogy a különböző hatóságok egy központba tartozzanak, tehát a kellő koordináció megvalósuljon.

A közlekedési viszonyok is új követelményeket támasztottak a régi beosztással szemben: egyes részek között a vasut eltűntette a távolságot, máshol - különösen az erdélyi részekben - a közigazgatás egyik legnagyobb problémája a lehetetlen utviszonyokból adódott.

Gróf Szapáry Gyula által vezetett minisztérium második /vármegyei/ ügyosztálya a területi rendezést alapos, átgondolt elvek alapján igyekezett megoldani. Általános, az ország egész területére kiterjedő reformot tervezett. A munkálatokat Nehrebeczky Sándor belügyminiszteri tanácsos irányította.

Az elkészült javaslat két részből állt, egyszersmind a közigazgatás két legégetőbb problémáját igyekezett megoldani. Egyrészt a "törvényhatóságok területének szabályozásáról és új beosztásáról", másrészt "a közigazgatási járások számának és székhelyeinek meghatározásáról" intézkedett. A területi problémák megoldását elsősorban az életképtelen törvényhatóságok megszüntetésében látták: 81 vármegyei jellegű törvényhatóság helyébe 51-et és 72 városi helyett 25-öt kívánt szervezni, ezzel a 153 törvényhatóság 76-ra csökkent volna.

A tul népes vármegyéket /Heves-Külső-Szolnok, Torontól/ kettéválasztotta, de szabályozásának alapelve volt, hogy azok a megyék, melyeknél a "terület, a népesség, az államadó és topográfiai fekvés miatt változtatást tenni nem szükséges, jelenlegi határaikkal fenntartandók". Így érintetlenül hagyta pl. a szász Királyföldet is. A közigazgatási költségek fedezésére képtelen törvényhatóságokat össze kívánta vonni. A szorosán vett magyarországi területen 4 megyét akart megszüntetni és 9 megyévé akart egyesíteni 19 törvényhatóságot.

A terület szabályozásnak természetesen voltak hibái is.¹³ Pl. A Hajdu kerületet Szabolcs vármegyéhez akarta csatolni, és egymástól földrajzilag különálló területekből kívánta megszervezni Kun vármegyét Karcag központtal. Ezeken a területeken az 1876: XXXIII. tc. alapján létrejött területi beosztás szerencsésebbnek tekinthető.

Erdélyben 26 régi helyett 8 új törvényhatóságot tervezett.

A tervezett határkiigazítás folytán be- és kikebelezett községek száma igen nagy volt, az összes községnek majdnem egy-negyede változtatott volna törvényhatóságot.

Tekintettel volt Saapáry a kisebb közigazgatási egységek, a járások számának és székhelyének meghatározására is. Itt is tervbe vette a népességi és területi aránytalanságok kiküszöbölését és annak a visszas, és a lakosság szempontjából rendkívül hátrányos helyzetnek a megszüntetését, hogy a közigazgatási járások, járásbíróságok, adó- és egyéb hivatalok területi beosztása nem egyezett. Kimondta, hogy a járás hivatala a járásbíróság és az adóhivatal egy községben állíttassék fel.

A járások számát 509-ről 370-re kívánta leszállítani. Érdekess,

hogy a mai Magyarország területére 129 járás szervezését irányozta elő, ami jelzi, hogy ez a javaslat erősen megközelítette az 1949-ben végrehajtott reform keretében alkalmazott megoldásokat.¹⁴

Megállapította a járási székhelyeket is, ezt később Tisza Kálmán mellőzte, így a középfoku igazgatás érdeke a később változott okoknál fogva, háttérbe szorult a helyi érdekekkel szemben.

A Szapáry-féle javaslatból nem lett törvény. A municipalitások és a vármegye érdekeit szem előtt tartók heves ellenállásba ütközött. Nem fogadták el azt a javaslatot, amely Ghyczy Kálmán szavaival élve "eleve halva született", mert esetleges megvalósulása esetén "alkotmányunk évszázados védbástyáiból, a régi törvényhatóságokból kő kövön nem maradt volna".¹⁵

Ha ez a javaslat megvalósult volna Magyarországon az alsó- és középfoku közigazgatás területi beosztása a költségek jelentékeny csökkenésével a közigazgatás és a közönség javára igen kedvezően alakult volna.¹⁶

A területbeosztásra vonatkozó helyi elképzelések

Gr. Szapáry Gyula Belügyminisztériuma az ország területi beosztására vonatkozó javaslatát az érintett törvényhatóságok megkérdezése nélkül, lehetőleg ezekről az érdekektől függetlenül készítette el. Tervezete hosszantartó, alapos munka eredménye volt, amely figyelembe vette a közigazgatási beosztás szempontjából jelentős tényezőket. Dokumentumok tanúsítják,¹⁷ hogy a tervezet készítői a helyi viszonyokról alaposan tájékozódtak és helyesen törekedtek az állami, lakossági szempontokat figyelembe venni. Mocsáry Lajos szerint a szabályozás alapelve az volt, hogy "... tabula rását csinált az országból, kezébe vette az ország földabrosztát, kezébe vette a cirkalmat, és tetszése szerint feldarabolta, és kénye-kedve szerint összerakta ismét az ország részeit".¹⁸ Megjegyezzük, hogy ez az igaztalanul "szellemes" ellenzéki megjegyzés inkább - a vármegyéhez húzó és a változtatást szükségletlennek tartó - Mocsáryt, sem mint Szapáryt bírálja.

A kormány radikális javaslata jelentős egyéni érdekeket érintett. A vármegyei hivatalokban egzisztenciájukat féltő tisztviselők, a politikai befolyású helyi vezetők komoly ellenállást tanúsítottak az európai színvonalu tervezettel szemben. Miután az 1873. december 21-én beterjesztett törvényjavaslatot elutasították, az országgyűlés "államháztartás rendezése tárgyában" kiküldött 21-es bizottsága már nem bízta a területi rendezésnél figyelembe veendő elvek kidolgozását a minisztériumra. A bizottság 9-es számú albizottsága érszletesen meghatározta a területi rendezés során nyomon követendő elveket. Ezek az elvek a következők voltak¹⁹:

a/ A területi rendezés folytán se az államra, se a polgároknak új kiadások ne háruljanak. Többen vélekedtek ugyanis úgy, hogy a területi beosztás - a demostica révén - csak új adófélelemelést leplez.²⁰

b/ Olyan közigazgatási területek alakittassanak, amelyek képesek legyenek saját közigazgatási költségeiket fedezni. A bizottság azt tervezte, hogy a közigazgatási költségek fedezésére a törvényhatóság az általa befizetett egyenes államadójának 10

%-át kapná vissza, és a törvényhatóság ezen felül még - háziadó címén - beszedhet a lakosságtól ugyanennyi összeget. Azokat a törvényhatóságokat pedig, amelyek az egyenes államadó 10 %-ából nem képesek fedezni közigazgatási költségeiket össze kell vonni, vagy be kell olvasztani más területbe. Lényegesen csökkentette a tervezett szabályozás hatékonyságát az, hogy ezeket a beolvasztásokat és egyesítéseket, csak a másik törvényhatóság beleegyezésével lehetett végrehajtani, nehogy a "kikerekítés folytán a szomszéd megye törvényhatósági tevékenységében megzsibbasztassék".

c/ A területi beosztásnál valamennyi érdekelt törvényhatóságot meg kell hallgatni és véleményét figyelembe kell venni. Esztergom vármegye szerint az előző Szapáry-terv éppen azért volt "ujtítási ábránd",²¹ mert a törvényhatóságok véleményét nem kérte ki. A jogi alapot - igen merész analógiával - onnan származtatták, hogy a községi törvény, az 1871: XVIII. tc. szerint ha egy községtől pusztát, vagy pusztarészt csatolnak el, ebben az esetben a község meghallgatása szükséges.

d/ A magyar haza nemzeti érdeke a szabályozás által sehol se veszélyeztessék. A nemzetiségi szempont döntő szerepet játszott a tervezet és a megvalósult törvényjavaslat készítése során. Erre a későbbiekben részletesen kitérünk.

e/ Az egyes megyék területek, vagy vidékek hosszú időn át összeforrt érdeke méltányoltassék. Első pillanatban nyilvánvaló, hogy a célszerű közigazgatás szempontjai a régi territóriumok felszámolását, területi és szervezeti arányosítását követelték. Ez az elv csupán a Hajdu kerület vonatkozásában érvényesült, egyébként Erdélyben nemzetiségi szempontokat figyelembe véve, nem is érvényesülhetett.

f/ A megyei területre a közigazgatás minden ága teljesen beosztható legyen. A megbukott Szapáry-féle javaslat után készített tervezetek figyelemmel voltak a törvényhatósági albeosztás racionális átszervezésére, de a végül megvalósult Tisza-féle javaslat, ezt a szempontot figyelmen kívül hagyta.

g/ A megyeszékhely a központban legyen.

h/ A kisebb városi törvényhatóságok a megyékkel egyesíttetsek.

A Belügyminisztérium feladata a továbbiakban ezeknek az elveknek a realizálása volt. Első látásra nyilvánvaló, hogy radikális területbeosztást, ezen elvek alapján megvalósítani nem lehetett. Önmagában is természetes, hogy a vármegyék ragaszkodtak régi területükhöz, ez a ragaszkodás azonban épp azáltal vált még nagyobbá, hogy minden terület átcsatolás csökkentette volna a törvényhatóság adóalapját, és így azt az összeget is, amelyet közigazgatási költségeinek fedezésére fordíthatott. Legmesszebb ezen a téren Heves-Külső-Szolnok vármegye ment el, aki hajlandó volt 10 községet átengedni "más megyék kényelmesebb rendezhetése végett", igaz ugyan, hogy rekompenzációként 21 községet kért cserébe.²²

Látjuk majd a részleteknél, hogy a nemzetiségi vidékeken döntően az állami érdeket vették figyelembe és a megkérdezés sok esetben csak formális volt. Így történt pl. Zaránd esetében is.

A beolvasztás vagy átcsatolás veszélye azokat a törvényhatóságokat fenyegette, akik az előbb említett 20 %-os határt túllépték. A törvényhatóság által küldött kimutatások összeállításánál arra törekedtek, hogy a közigazgatási költség minél kevesebb összegre rugjon. Zaránd pl. minimális tisztviselői fizetést irányzott elő, és irreálisra csökkentette a tisztviselői létszámot. /A 20 csendlegény helyett 8-at irányzott elő.²³ A cél érdekében Naszód vidék továbbment, tisztviselői - a terület fennmaradása érdekében - hivatalukat fizetés nélkül is vállalták volna.²⁴

A Belügyminisztérium 1874. augusztus 3-6 között valamennyi, az előző terv által érintett törvényhatóságnak az előbbi elveket feltüntető, és a szabályozásra konkrét tervet ajánló rendeletére szeptember 15-ig várta a választ. Szapáry az új tervezetet ugyanis az országgyűlés őszi ülészsaka elé kívánta terjeszteni.²⁵

A nagymennyiségű felirati anyag lehetőséget ad arra, hogy a törvényhatóságok területi beosztásra vonatkozó helyi elképzeléseit megismerhessük. A feliratok általános tartalmára már egy-két megjegyzést tettünk. Témánk szempontjából elég lenne talán a főbb tendenciákat vázolni, hogy még sem ezt tesszük, ennek az az oka, hogy a területi rendezés minden egyes vidéken felszínre hozta azokat a problémákat, amelyek egyébként rejtve maradtak.

Adalékul szolgálhat az anyag a korabeli közigazgatás

birálatához, láttatja az egyéni érdekek harcát az általános fejlődéssel, és kicsit tükre a korabeli vármegyei reakciónak is.

A dualizmus kezdeti időszakáról általában azt tartják, hogy a nemzetiségek elnyomása, az erőszakos magyarosítás még nem vett határozott irányt. A feliratok olvasása közben nem egy esetben láthatjuk ennek ellenkezőjét, és figyelmesen megvizsgálva észrevehetjük, hogy a "beolvasztás" a területi szabályozás során nemcsak vezérlő elv volt, hanem a kivitel során ténylegesen érvényesülő, átgondolt, tudatos tevékenység is.

Hasznos áttekinteni részletesen az ország közigazgatási területi beosztását azért is, hogy a Tisza Kálmán által kezdeményezett 1876: XXXVII. tc.-et összehasonlíthassuk az igényekkel. Ez az összehasonlítás egyébként egyben az utóbbi törvény igen éles kritikáját is nyújtja.

Az ország térképén nyugatról kelet felé haladva az 1874-ben fennálló törvényhatóságokat egyenként sorra véve ismertetjük a helyi elképzeléseket.

A feliratokon túl, felhasználtuk még a korabeli sajtó cikkei és hasznos forrásnak bizonyult a képviselőházi vita anyaga is.

A Duna mentén Győr, Moson, Esztergom és Komárom vármegyék az ország legkisebb területű törvényhatóságai közé tartoztak. A négy törvényhatóság együttes területe sem érte el pl. Bács-Bodrog területét. Közigazgatási költségeik az államadók 17-22 %-át tették ki,²⁶ tehát a szabályozási alapelvek szerint összevonásuk lett volna indokolt. A minisztérium Győrt Mosonnal, Esztergomot Komárossal ajánlotta egyesíteni. Székhelyül Mosont és Komáromot javasolta.

Győr vármegye a székhelyet Győrben vélte alkalmasabbnak, mert "... a megye tisztán magyar ajku lakossága szeretve őrzött nemzeti nyelvét félti".²⁷ Bár az egyesülést nem pártolta, Gyapay Dániel alispán "tisztességes" alkut kínált: a Duna által levágott 6 községet felajánlotta a "bakonyalji 13 magyar községért". Ezeket a helységeket ezáltal "megmentené a szláv és germán"²⁸ nyomástól.

Moson vármegye arról az alapról kívánta megvédeni törvényhatósági önállóságát, amelyről Győr alispánja támadta a javasolt egyesülést. Moson vármegye lakosságának és bizottsági tagjainak 9/10-ed része német és horvát ajku volt, amelyek szerintük "példaszerű békés testvéri egyetértésben"²⁹ élnek a magyar lakos-

sággal. Győr és Moson vármegye "egészen más műveltségű vagyoni fokon álló, más nemzetiségű s egymással eddig semmi összeköttetésben nem volt lakossága" között viszont az egyesüléssel felbomlana a jó viszony.

Esztergom területe mindössze 19,09 □ mérföld volt, és államadójából 20 %-ot használt fel közigazgatási kiadásainak fedezésére. Területi beosztásának hiányossága volt, hogy a vármegye területén Lábatlan és Piszka Komárom megyei községek szigeteket képeztek, továbbá, hogy a megye székhelyétől a Duna elválasztotta területének több, mint felét. A tervezett egyesülést nem tartotta jónak, és indokolás nélkül csak azt állapította meg, hogy Szapáry a javaslatot "a tényleges viszonyok kellő figyelembe vétele nélkül"³⁰ készítette el. A vármegye területén elmaradt reformot kérte számon a Budapesti Napilap 1876. június 13-i száma, amikor megállapította, hogy Esztergomhoz kellett volna csatolni a Duna által Pest-Pilis-Solttól elhatárolt pilisi járást.

Komárom vármegye is elzárkózott a tervbe vett egyesüléstől, annak ellenére, hogy a közös törvényhatóság székhelyül Komáromot jelölte ki.³¹ Döntését azzal indokolta, hogy a lényegesen kisebb egyenesadót kivető Esztergom átcsatolása esetén erre a törvényhatóságra nehezedne "a nagyobb adó" fizetésének terhe.

A fentebbi törvényhatóságok érvei később meggyőzték Tisza Kálmánt is, aki 1876-ban nem látta szükségesnek ezen a területen a megyék reformját, annak ellenére, hogy az pénzügyileg és közigazgatási szempontból is indokolt lett volna.

Nyitra vármegye közel 100 □ mérföld kiterjedésű területe feltűnően szabálytalan volt. Az észak-keleti irányba kiszögellő rajmóczi járásának 34 községe saját székhelyénél mind a három, öt határoló vármegye székhelyéhez sokkal közelebb volt. A járásból a vármegyei központ felé vezető egyetlen ut jelentős része Bars vármegyén keresztül haladt. Az adóhivatali határ - a terület természetes fekvését véve alapul - sem követte a törvényhatóság határát.

A célszerű és gyors közigazgatás megteremtése érdekében feltétlenül szükséges lett volna ezt a területrészt elcsatolni Nyitrától. Ez, a közigazgatási szempontból képtelen állapot fenntartása azonban a vármegyének "létszükségét"³² képezett.

A terület visszatartását igényelte "mindenek előtt a magyar nemzetiség legfőbb érdekei iránti tekintet", hiszen a "tótajku" többsége ellenére a vármegyében a "pánszláv irányu mozgalmak még el nem hatalmasodtak", és ez a "magát minden alkalommal sikeresen érvényesíteni képes ... magyar elem befolyásának köszönhető". "Elszakitani területünkötől e derék községeket annyi lenne, mint szándékosan lehetetlenné tenni azt, hogy Nyitra megye területén a magyar nemzetiség fája tekintélyes lombkoronát nyerhessen valaha!"

Minden esetre az 1876: XXXIII. tc. a fennálló beosztást nem változtatta meg.

Zólyom vármegye törvényhatósági bizottságának véleményét Grünwald Béla alispán terjesztette fel. A minisztériumi tervezet Turóc vármegyével akarta egyesíteni. Zólyomot, amelynek 19 %-os volt az adórátája. A pénzügyi helyzet javítására az alispán két utat látott; egyrészt vagy leszámoltják a tisztviselői létszámot, ami szerint lehetetlen, vagy újabb jelentős összegű adóval sújtják a népet, ami ugyan "nem feltétlenül lehetetlen",³³ de "nehezen kivitelezhető". Véleménye szerint a szervezett egyesülés azért nem jó megoldás, mert "ennek eredménye az lenne, hogy 7 %-kal kellene az eddigi adót emelni". Egyedül helyes megoldásnak azt találta, hogy a megye területén, ill. határához közel fekvő 7 szabadkirályi várost³⁴ olvasszák be a vármegyébe.

A vármegyékhez hasonlóan azonban a törvényhatósági jogú városok sem váltak meg szívesen önállóságuktól. Az indok is sokban azonos volt, így pl. Korpona város "a legújabb időkben védbástyául szolgál az alsó vidéknek a százannyira veszélyes csirákat vető és terjedő pánszláv elemekkel szemben, és ezt egyedül csak a "városi törvényhatóság önállósága folytán tett erélyes intézkedései"³⁵ tették lehetővé.

Turóc vármegye még a 20 □ mérföldet se érte el, és az egy jókora várost kitevő lakossága által befizetett államadó negyed-része kellett az adminisztráció fedezésére. Pénzügyi tekintetben minden számbajöhető területbeosztási elképzelés csak javított volna a helyzeten. Így pl. a minisztérium által javasolt - előbb ismertetett - terv szerint 7 %-kal kevesebb adót kellett volna fizetni a lakosságnak. Turóc vezetői az egyesüléssel azonban nem akartak

"tühleyet képezni a külön érdekek viszályainak".³⁶ Politikai tekintetben a minisztérium figyelmébe ajánlotta, hogy Turócszszentmártonban a Slovenska Matica és több más szlovák egyesület létezik, és a megyeszékhely így a "tót agitáció fészke". "A tapasztalás mutatja, hogy ezen agitáció a megyei hatóság többnyire Turócszszentmártonban lakó tisztviselői által, nem különben az ott székelő királyi törvényszék által paralyssalva van". A tervezett egyesüléssel e törvényhatóság elvesztené hivatalit és ezáltal "több és szabadabb tér engedtetnék a további izgatásokhoz".

Bars vármegye-Zólyomhoz hasonlóan - nem a Honttal való egyesülésben látta a kivezető utat, hanem azt kérte, hogy Körmöcsbánya és Ujbánya szabadkirályi városokat is tegyék a törvényhatóság részévé.

A vármegye változatlan területen történő fenntartása "különösen nemzetiségi szempontból"³⁷ indokolt, mondta a szűkszavu jelentés. Bővebben beszél erről feliratában Léva város egy, az esetleg egyesített két törvényhatóság székhelyéül ajánlotta magát.

"Városunk - irták - magyar nemzetiségénél fogva hivatva van a magyarság védbástyájául szolgálni." A város ezáltal a "közhaza javára működik", hiszen "a magyar nemzetiségünk megszilárdítása, minden eshetőség elleni megóvása soha nem válik a haza kárára".³⁸

Hont vármegye is megkívánta tartani önállóságát, sőt határozottan kijelentette, hogy "mivel a célbavett szabályozás által a megyei adóalap csökkenne, a megfelelő kárpótlás nélkül semminemű területátengedésbe bele nem egyezünk".³⁹

Liptó vármegyét a Belügyminisztérium - a hasonlóan kisterületű és adóképeségű - Árva vármegyével kívánta egyesíteni. Az összevonást egyik törvényhatóság sem tartotta megfelelőnek. Liptó alispánja feltette a kérdést: "... Lehet-e ott két megye egyesítését tervezésbe hozni, hol a nemzetellenes érzületek hullámmzását kellő határok közé szorítani csak az adminisztracionális központ van hivatva, s a tervezett egyesítés által a jelzett hullámok elsodorhatják ... azokat, akik a magyar érdekében ténykednek".⁴⁰

Árva vármegye évi egyenes államadójának 1/3-át költötte közigazgatására. Mégis talált a pénzügyi közigazgatási szempontok felett álló indokot önállóságának védelmére. A vármegye hatékonyan támogatta a magyar állam érdekeit, ezen a területen még nemzetiségi

probléma nem volt. De a törvényhatóság aggódva "kiséri figyelemmel a népnevelés országszerte megindult fejlődését," melynek "egyes kinövésai, vagy tévesztett iránya ... hatalmas fegyverré válik az ellenség kezében", és a tömegek "tervszerűen üzött megmételtyezésében". Közelebbről ha a "pánszlávisztikus elvek, továbbá a tót ujságokba alattomosan beszótt communistikus csábítások"⁴¹ a néprétegbe átszivárognak, ezen a törvényhatóság az államnak további jó szolgálatokat tehet.

Ugy tűnik, hogy az állam igényt tartott erre a szolgálatra azzal együtt is, hogy a siralmas gazdasági helyzeten,⁴² közigazgatási viszonyai következtében, fennmaradása érdekében jelentős állami támogatásra szorult.

A Belügyminisztérium törvényelőkészítő munkája során Liptó-Turóc-Árva vármegye megalakítását tervezte. A tervbevett törvényhatóság nemcsak területileg, hanem nemzetiségi szempontból is megfelelt volna az akkori elképzeléseknek, magyar többségű lett volna és az állami akarat közvetítésére alkalmas nemzetiségek szerinti összetételű törvényhatósági bizottsága rendelkezett volna. A később közölt melléklet szerint a 443 fős bizottságból a 275 magyar bizottsági tag, a 74 német és 94 szlovák nemzetiségű bizottsági taggal szemben szabadon érvényesíthette volna akaratát.

Torna vármegye a szorosan vett Magyarország legkisebb területű törvényhatósága volt. A 23.176 lakos 1873-ban 73.531 forint államadót fizetett be. Közigazgatási költsége 20.181 forint volt, tehát az államadó közel 30 %-a. Ez azt jelenti, - ha a háziadót bevezetik, a lakosságra még 20 %-os pótagót kellett volna kivetni. Életképtelensége annyira nyilvánvaló volt, hogy valamennyi átfogó területi rendezés Abauj vármegyéhez csatolta át.⁴³

A minisztérium ugyanezt tervezte, de Torna megye "közönségétől" feliratu - valójában csak a törvényhatósági tisztviselők érdekét tükröző vélemény szerint a "csatlakozás nem könnyebbség, nem előny nem jótétemény lenne ránk nézve, hanem megsemmisülés". Jogállását védve neki sem volt sokkal több indoka, mint a többi hasonlóan egyesíteni tervezett törvényhatóságnak. "Magyarország létele ellen megátalkodott, konok harcot folytat a sajtóban, szószéken... a szász, az oláh és a rác rajongóknak egész serege" és egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a "1848/49-ben nevetségesig törpe

pánszláv agitáció az ország észak-nyugati részében megdöbbenő mérvű terjedelmet vett." "Ne romboljuk le a legmagyarabb törvényhatóságok egyikét"⁴⁴ - fejeződik be az érvelésük.

Abauj vármegye miképpen Zólyom, azzal támadta az összevonást, hogy így saját adófizetői kerülnek rosszabb helyzetbe.

Tisza Kálmán 1876-ban sem szabályozta ezt a vidéket. Hogy látta ezt a kirívó szabálytalanságot, bizonyítja az is, hogy Torna vármegye főispánjának nem irányzott elő fizetést, és arra számított, hogy a háziadó bevezetésével a vármegye önként csatlakozik majd Abauj törvényhatóságához.⁴⁵

Ugocsa vármegyét⁴⁶ az 1876-os szabályozás fenntartotta. A vármegye területe 20.69 □ mérföld, lakóinak száma 65.036, 1873-as évi egyenes államadója 153.275 forint, közigazgatási költsége 1874-ben 32.500 forint, vagyis az egyenes államadó 20.4 %-a volt. A törvényhatóság felé az állami akaratot a Bereggel közös főispán közvetítette.

Közigazgatásilag két járásra oszlott, melyet a Tisza választott el egymástól. A vármegye székhelye Nagyszöllös, adófelügyeleti és illetékkiszabási központja Beregszász volt. Pénzügyigazgatósági központja Munkácson és Nagyszöllösön, tankerületi központja Szatmárban volt. Ezen belül növelte a feszültséget, hogy a halmi járás községei törvényszéki és telekkönyvi ügyeit Szatmáron volt kénytelen intézni, a Nagyszöllösi járás pedig törvényszékieleg Beregszászhoz tartozott.

A vármegye ügyiratforgalma minimális volt, 1873-ban 2.772 közigazgatási és 1779 árvaszéki ügyet intéztek el. A számok tanúsítják, hogy a törvényhatóság fenntartása közigazgatásilag, földrajzilag, pénzügyileg egyaránt indokolatlan volt. 1874-ben tartott népgyűlés is a vármegye "feloszlatása iránt fejezte ki óhaját".⁴⁷

Ennek ellenére Ugocsa vármegye lakossága még sokáig adott néhány tisztviselőjének biztos egzisztenciát.

A Jász-Kun kerület területi beosztásának reformja a Duna-Tisza közén fekvő törvényhatóságok területi rendelkezésének középpontjában állt. Területi viszonyai sürgetően követelték a reformot.

A kerület 215.000 lakója összesen 8.217 □ mérföld területen, más törvényhatóságok területén szétszórta helyezkedett el. A fennálló sajátosságokra tekintettel a vizsgált időpontban számos helyi elképzelés született a kerület jövőjéről. Valamennyi elképzelés egyben közös volt; a törvényhatósági önállóságot részben, vagy egészben fenn akarta tartani. A Kis-Kunság törvényhatósági bizottsága szerint "... tudjuk, érezzük, hogy törvényhatóságunk mai alapjában többé nem tartható fenn".⁴⁸ A belügyminisztérium a Kis-Kunság felső községeit Pest, alsót pedig Csongrád vármegyéhez tervezte csatolni. A törvényhatósági bizottság a 75.000 kiskun nevében azonban "Pest és Csongrád megyéknek kerületünkbe beszögellő, részben benne és közte fekvő részének egybecsatolásával" egy önálló törvényhatóság megteremtését kérte. Ennek érdekében szükségesnek látta, hogy "Csongrád megye Tiszán inneni járása a Tiszán-tulitól elszakíttassék" és az egész Kis-Kun kerület, valamint a közbeeső pesti területek és jászi pusztarészek olvasztassanak egybe. A javaslat készítői megelégedtek volna a Kis-Kun-Csongrád névvel is.

Indokolásul felhozták, hogy a kiskun községek mint jogi személyek 388.000 hold földdel rendelkeznek, és a tervezett új vármegye művelődési⁴⁹ szempontból kedvező helyzetben lenne, hiszen "a községi lakosok közel 50 %-a tud olvasni". A kettészakítás ellen azért tiltakoztak, mert a "sajátságos jászkun fejlemények miatt az új idegen törvényhatósággal ellentétbe kerülnének", és féltő, hogy sajátos viszonyaik "sem eléggé felfogva, sem kellőleg méltányolva... nem lesznek". "Nem csupán a politikai, vagy közjogi féltékenység, s netán a kiváltságokhoz ragaszkodás" miatt kívánja önállóságát fenntartani a Kis-Kun kerület, hanem - mondja mégis ellenkezőjét a felirat - "szerzett jogok s mindenekelőtt a jászkun magánjog sajátos vonásai" indokolják a fennmaradást. A belügyminisztérium ezt a helyi kezdeményezést elfogadta, és elkészült javaslatában Szeged székhellyel tervezte megalakítani Kis-Kun vármegyét.

A Jászság szabályozása összefüggött Heves-Külső-Szolnok területreformjával, bár az utóbbi nem akart "területi szabályozást, csak a beszögelléseket kívánta megszüntetni".⁵⁰ De ha "külső okból, ha kormányzati tekinteteből, más megyék kényelmesebb rendez-

hetése végett" szükséges, beleegyeznek a területi rendezésbe, ha az elszakítani tervezett tiszántúli községekért cserébe megkapja a Borsod vármegyéhez tartozó, de teljeseñ Heveshez gravitáló községeket. Ezek a községek /pl. Tárkány, Felnémet/ Miskolcra, a megyeszékhelyre csak Eger városán keresztül tudtak eljutni. Kézzenfővő volt tehát, hogy ezen községek érdeke a Heveshez való csatolást kívánta. A borsodi főispán szerint azonban "Borsod vármegye határa elég szabályos, igazságtalanság lenne megcsonkítani". Nem lenne szabad folytatja a főispán ezzel a területi reformmal "erős jobboldali megyét elkedvetleníteni".⁵¹

Szolnok várost is ehhez a vármegyéhez kívánta csatolni, ami ellen az tiltakozott, mondván, hogy "mi megelégszünk azzal, hogy magyarok vagyunk, nem óhajtunk még ezen felül jászok is lenni".⁵² Felvetette viszont a város emlékirata, hogy Jászságot és Nagy-Kunságot is magában foglaló Külső Szolnok megye központjául Szolnok lenne alkalmas. Szapáry még nem, de Tisza Kálmán megvalósította ezt az elképzelést.

A Belügyminisztérium a Nagy-Kunságból Heves-Külső-Szolnok vármegye tiszafüredi járásának hozzácsatolásával Karcag központtu vármegyét tervezett. Heves-Külső-Szolnok vármegye viszont "a Tiszát választó vonalnak nem tekintette", annak ellenére, hogy az említett járás községeivel - mivel a Tiszán Tiszafüredtől Szolnokig nem volt hid, - igen nehezen érintkezett.⁵³

Bács-Bodrogh vármegye nagy területe és lakóinak nagy száma a "könnyű és gyors közigazgatás akadályául szolgált".⁵⁴ A belügyminisztérium ennek érdekében kettéválasztását tartotta célszerűnek. A törvényhatóság viszont előre figyelmeztette a javaslat készítőit: "ha Bács-Bodroghot felosztadják, akkor a magyar törvényhozók egy nagy és legnépesebb, legtöbb adót fizető magyar érzelmű megyét Magyarország térképéről letörölne".⁵⁵

Figyelembe véve a vármegye törvényhatósági bizottságának nemzetiségek szerinti összetételét, a megyét "kedvezően" kettéválasztani nem volt egyszerű dolog. Az 593 bizottsági tagból 252 magyar, 184 német és 146 szerb ajku volt. A tervezett kialakítás szerint Bács megyében 105 magyar, 92 német, 26 szerb és 6 egyéb, Bodroghban 147 magyar, 92 német és 124 szerb, valamint 5 egyéb nemzetiségű bizottsági tag jutott. Nehezen hihető, hogy a megyét

kettéválasztó képzeletbeli határt a közigazgatási, közlekedési, földrajzi szempontok figyelembevételével húzták meg.

Nagy-Kikindai szerb kerületet Torontál vármegyével kívánták egyesíteni. A döntően szerb ajku 65.889 lakost a területi bizottságban 11 szerb, 10 német, 2 magyar és 1 román bizottsági tag képviselte. A kerületi alkapitány szerint, ha a két törvényhatóságot egyesítenék "... a kerület majdnem tiszta szerb ajku lakosainak nemzeti létele kitörölné, s a nemzeti egyenjogúság tárgyában alkotott törvény, legalább a szerb ajku honpolgárok irányában csak a Maros vidéki szerbek felé mutató, hogy kérdőjellel változtatnák át".⁵⁶ A kerület fenntartása "még a kerület határain kívül lakó összes hazabeli szerb testvéreinek köznyugalma szempontjából is kívánatos".⁵⁷ A törvényhatóság beolvasztása esetén "anyagi romlás következne be" mivel a kerület lakosságának megélhetése a területén lévő 123.000 hold, úgynevezett überlandiális földnek és kisebb királyi haszonvételeknek megváltásától, valamint egyéb magánvagyonának egységes kezelésétől feltételeztetik."⁵⁸

A kerület a megváltási kérdésekben követendő "módus procedit" meghatározó szabályrendeletet is megalkotta, ami iránt bizonyos, hogy az új megye bizottsága közömbös lesz.

Torontál vármegye főügyésze terjedelmes emlékiratában óvta a belügyminisztert, a tervezett egyesítéstől. "Nem maradna Torontál megye épségben, mert a megyei bizottságban tulsulyra vergődne a magyar haza és nemzet irányában ellenszenvvel viseltető elem". Pedig "Torontál megye, mint Belgrád szomszédja, a magyar nemzetiség, a haza és alkotmányos szabadság védbástyája"⁵⁹ kell, hogy legyen. A Belügyminisztérium is hasonlóképp vélekedhetett, mert azt kérdezte Temes vármegye főispánjától, hogy "... a magyar nemzetiségi arálynak kedvezőbbé tétele céljából"⁶⁰ nem lenne-e hasznos az alibunári járást Temeshez csatolni. A főispán válaszában kifejtette, hogy a nemzetiségi terület átcsatolása Torontálnak ugyan hasznos, de Temesnek "végtelenül káros"⁶¹ lenne.

Erdély tervezett szabályozásával kapcsolatban tennünk kell néhány, általános megjegyzést.⁶² Az ország területi rendezésére számos elképzelés született, és eltérőek voltak azok az elvek is, amelyeket a kor tudósai, politikusai, gyakorlati szakemberei, a helyes közigazgatási beosztás alapjául jelöltek meg. Egy

tekintetben azonban nem volt vita, a magyar uralkodó osztály elképzeléseit illetően; a "magyar államegység" megteremtése valamennyi terv közös követelménye volt.

A nemzetiségek elnyomására, éppen úgy, mint a magyar nép féken tartásához, fegyveres erőn és törvényes korlátozásokon kívül "célszerűen"⁶³ berendezett közigazgatásra is szükség volt. Grünwald Béla ezt a követelményt a következőképpen fogalmazta meg: "a közigazgatási organizmus úgy legyen megalkotva, hogy képes legyen leverni minden tényezőt, meghiúsítani minden törekvést, amely a magyar nemzetiség fő érdeke, az állam fennállása ellen van".⁶⁴

Erdély területi beosztása nem felelt meg sem a közigazgatás, sem az államegység követelményeinek. Területe 8 vármegyére, 5 székely, 9 szász székre és 4 vidékre oszlott. A sajátos földrajzi, közlekedési viszonyok az apró szétszórt törvényhatóságok közigazgatását jelentősen megnehezítették.

Már az 1846. évi erdélyi országgyűlés "systhematica deputatio" név alatt egy bizottságot alakított Erdély célszerűbb felosztására, azonban a bizottság által elkészített terv az 1848 évi unió miatt papíron maradt. Az alkotmányos élet helyreállításával egyre sürgetőbb lett a célszerű felosztás igénye.

A közigazgatási beosztás egy adott területen döntő tényezője lehet a nemzetiségi politikának. A dualizmus hajnalán a nemzetiségek sorra felvetették a vármegyék nemzetiségek szerinti kikerekítésének gondolatát.

Kővárvidék pl. 1874-ben kérte, hogy "... a kormány nem törölje el a magyar térképről a nemzetiségi megyéket, hanem ... maga lépjen fel ily megyék kikerekítésével".⁶⁵ Horváth Gyula szerint: "Erdélyben a három nemzet külön, és belintézményeire teljesen eltérő kiváltságai a statutumok, szokások egész láncolatát teremtették meg, melyeknek megbolygatása az adminisztrációnak, teljes megzavarását vonná maga után".⁶⁶ A Szapáry-féle terv bukása után Erdély törvényhatóságainak képviselőiből összehívott ugynevezett erdélyi ankét megfogalmazása szerint "a különböző nemzetiségi érdekek számára, a különböző területek fenntartásának szükségét éppen maga a jó közigazgatás érdeke igazolná".⁶⁷

Felső-Fehér vármegye törvényhatósági bizottságának a fen-

ti megállapításra adott válasza ezzel ellentétes felfogást tartalmaz. A törvényhatósági bizottság véleménye az volt, hogy a területi rendezésnél az első szempont az államegység megteremtése, és "nem lehet alkudni olyan kérdésben, mely Magyarország államiságának létérdeke".⁶⁸ Ezt vallja a Nemzeti Hírlap 1876. április 19-i száma is. Cikkírója szerint az erdélyi területrendezés "végrehajtásában kizárólag a magyar államiság eszméje és érdeke által kell vezéreltetni." Torda vármegye főispánja - miután hosszasan fejtegette a "tekintélyes magyar elem üdvös befolyását", megállapította: "megvagyok győződve, hogy az erdélyi részek újabb felosztása által a magyar állam érdekeinek éppen annyit lehet használni, mint ártani". Leplezetlenül kimondta, hogy az "erdélyi részeknek a felosztása nem mérnöki, és nem számtani feladat".⁶⁹

Beksics Gusztáv szerint "közigazgatási reform nélkül az oláh kérdést megoldani nem lehet" és a "gyeplőt keményen tartó közigazgatás a legelső és legszükségesebb követelmény Erdélyben".⁷⁰ Tisza Kálmán szerint a nemzetiségi autonomiára való törekvés "tul meg a magyar állam létfeltételeinek határán".⁷¹

Szapáry 1873-as tervezete Erdélyt 8 vármegyére kívánta felosztani. Belső-Szolnokot Doboka megyével tervezte egyesíteni, Kolozs vármegyéét Torda alsó kerületével és Aranyosszékkal bővítette. Alsó-Fehér vármegye kuszált határait kiegészítette Szeben szék és Küküllő vármegyével, Zarándot Hunyad vármegyéhez kívánta csatolni. A szabályozás szerint Szeben vármegye magában foglalta volna Segesvár, Medgyes, Nagy-Sink, Ujgyház széket. Brassó vármegyéét Háromszék Brassó vidéke, Kőhalomszék, Fogaras vidék keleti része és Felső-Fehér egyes vidékei alkották volna. Maros vármegyéét tervezett Küküllő vármegyének Alsó-Fehérbe be nem osztott részéből, Udvarhely és Marosszékből. Tervezte végül Szász-Régen vármegyéét Naszód, Beszterce vidékből, Kolozs vármegyéből és Torda megye felső kerületéből.

A törvényjavaslat lényegét Gurbán Konstantin abban látta, hogy "Erdély háromszéki magyarsága hatalmas védbástyát fog képezni az oláh országból jövő ellenséges invázió ellenében, ime Fogaras többé nem szegülhet ellene a miniszteri kibocsátványoknak, ime Zaránd megye - a Hodossiuk és Borleák fészke - eltöröltetik a föld színéről, ime a magyar nemzetiségnek kedvező alkalom

nyújtatik önmagába olvasztani a többi nemzetiséget."⁷²

Tanulságos összehasonlítani az 1873-as tervezetet a törvényhatóságok kikérdezése után, véleményük figyelembe vételével készült újabb Szapári-tervvel, melynek megoldásai már sokban azonosak az 1876: XXXIII. tc. által létrehozott megyei beosztással.

Kővár vidéke a Partiumban elterülő 18,94 □ mérföld területű, 31.744 lakosu törvényhatóság volt; lakóinak többsége román nemzetiségű volt, törvényhatóságát képviselő bizottságában 80 román, 23 német és 17 magyar nemzetiségű tag foglalt helyet. Területe, adóképesége kb. Esztergom vármegyével volt azonos, a terület beosztási tervet mégis radikálisabban kezelték; Szapáry első javaslata Közép-Szolnok és Kraszna vármegyéhez, a második tervezet teljes egészében Belső-Szolnok és Doboka vármegyéhez kívánta csatolni. Az első tervet véleményező miniszteriumi mérnök helyesen mutatott rá, hogy a tervezett egyesítés "a közlekedés érdekei szempontjából"⁷³ nem célszerű. Kővár vidékén keresztül haladó valamennyi út ugyanis a Deés-Szatmár forgalmi vonalon feködt. A törvényhatóság felterjesztése szerint ha Kővárt Belső-Szolnok-Dobokához csatolják, a természetszerű határoknak és a közlekedésnek megfelelő törvényhatóság jönne létre. A szabályozást indokolná az is, hogy 1850. és 1861. között Kővár az említett módon lett csatolva Erdélyhez. Ezen túl a Belső-Szolnokkal való egyesítést indokolta az adóképeség növekedése is. A második terv ezt figyelembe véve kívánta rendezni Kővár vidékét. A Tisza Kálmán felügyelete alatt dolgozó törvényelőkészítő bizottság azonban három részre kívánta szakítani a történelmi vidéket, amelyet az "a mély fájdalom legkeserűbb érzetével"⁷⁴ fogadott. A törvényhatóság véleménye szerint a "három részre darabolás az alkotmányos halálnál is több", és a szabályozás azt sem méltányolta, hogy az itt lévő románajkuak "a vidéken kívül lakó magyar nemzetiségű testvérekkel mindig a legjobb testvéri egyetértésben éltek." Papp Sándor a vidék országgyűlési képviselője elmondta, hogy Kővár "természeti fekvése egy természeti határokkal ellátott völgykatlant képez, melyből kijutás sok nehézséggel jár, és a vidék lakossága földtanilag is egymásra van utalva".⁷⁵ Belső-Szolnokkal való egyesítést a vidék azért nem találta he-

lyesnek, mert itt "1860 óta a magyar anyagi törvények vannak érvényben, míg ellenkezőleg Belső-Szolnok megyében jelenleg is az osztrák polgári és büntetőtörvénykönyv, valamint csődeljárás van hatályban".⁷⁶ Az alkapitány, mivel a "vidék ... nemcsak hazájához lángoló szeretetében, hanem társadalmilag is egybeforrt," kérte, hogy ne darabolják fel a vidéket, hanem egyszerűen csatolják valamely törvényhatósághoz, "hogy legalább szánalmas sorsukat együtt sirathassék".

Tisza Kálmán az 1876: XXXVIII. tc.-ben ezen a területen, radikális megoldást, a vidék szétadarabolását választotta.

Doboka vármegye 1873. október 29-én a képviselőházhoz címzett feliratában az erdélyi probléma megoldására egy ankét összehívását javasolta. Nem támogatta a Belső-Szolnokkal való egyesítési tervet, csak a vármegye területébe ékelt Szék város törvényhatósági önállóságának megszüntetését és a városnak a megyével való egyesítését kívánta. A törvényhatóság önállóságának fennmaradása esetén Szamosujvár szabadkirályi város azt ajánlotta, hogy "ingyen látja el a megyét a szükséges hivatali helyiségekkel."⁷⁷ A város felirata szerint "ha az új megye nem városunkban találna székhelyét, anyagi érdekeinket, s lételünket veszélyeztetve látnánk". Igazságtalanság lenne, ha nem Szamosujvár kapná a megyeszékhelyi jogot, az a város "mely a magyar nemzetiség érdekében egy idegen ajku, s talán egy kevésbé hazafias elemektől lakott vidéken, elszigetelve hivatást teljesít".⁷⁸ A Kelet Népe szerint a Szamosujvárral versengő Deés megyeszékhelyül jelölésével Tisza Kálmán részéről "a hajdani balközépi politika deési párthiveinek némi megjutalmazása céloztatik".⁷⁹

Belső-Szolnok vármegye kérte, hogy a törvényhatóság keleti részén fekvő községeket ne szakítsák el, mert a fennálló birtokviszonyok megkívánják azok megtartását.⁸⁰ Ezen túl "helyfekvési hathatós tekintetek" is indokolták az említett községek megtartását, "ezek egy része magyarok által lakva, a román megye szomszédságának befolyása alatt már is eloláhosodásnak van kitéve, és a csatoltatás által menthetetlenül meg lennének nemzetiségükben rontva". Ugyanezen községek érdekében írta báró Bánffy Dezső a vármegye főispánja - a későbbi keménykezű miniszterelnök - "Hiszem, hogy a kormánynál fő elv a magyar elem erősítése, a Király-

hágón inneni részen." Ezen elvből kiindulva látta a kikerekítéseket is "... hogy mentől kevesebb magyar elem osztassék be olyan megyébe, ahol mint ilyen, befolyást nem gyakorolhat". A törvényjavaslat elkészítésénél közreműködő báró Kemény Gábor államtitkár, a feliratot "annak idejében figyelembe veendő"⁸¹ megjegyzéssel látta el, és a Tisza Kálmán által létrehozott szabályozás a fenti kérést valóban teljesítették.

Naszód vidéke a háziadó bevezetése esetén a minisztérium által tervezett adókulcs alapulvételével nem tudta volna fedezni közigazgatási költségeit. Államadója 1874-ben 101.157 forint volt, közigazgatási kiadásai 23.050 forintra rugtak. A főkapitány szerint a vidék "kevés takarékossgal"⁸² fedezheti közigazgatási költségeit. A miniszteri kimutatás szerint azon kevés törvényhatóság közé tartozott, amelynek bizottságában egyetlen magyar nemzetiségű bizottsági tag sem volt. A román többségű törvényhatóságnak arra kellett válaszolnia, hogy "megtartja-e önálló jogállását, vagy Beszterce vidékkel és Torda megye némely részeivel, ideértve Szászrégen városát egyesülni fog".

A nemzetiségi terület feliratában "feltételezi, hogy a kikerekítéssel az államnak nincs más célja, mint egyfelől az állam pénzviszonyainak jobb helyzetbe hozása, másfelől a közigazgatás korszerűsítése", ebben az esetben pedig a vidék fenntartása, "közigazgatási és állami szempontból is szükséges". A tervezett egyesülés esetén, mivel az új megye három nemzetiségből állna nem éretnénk el a haza különféle népeinek testvéresedése és ezáltal a haza felvirágása".

A második Szapáry-terv, és Tisza Kálmán sem vette figyelembe a törvényhatóság véleményét.

Torda vármegye hatalmas területe Erdélyt kelet-nyugat irányban szelte ketté. Keleti és nyugati községei a központtal semmiféle összeköttetésben nem voltak, tulzás nélkül mondhatjuk, hogy pl. a vármegye nyugati felén lévő Szolcsya községből könnyebben lehetett volna elérni Erdély bármely pontját, mint a megyebeli keleten fekvő Toplicát. Reformját ez a nagyfoku területi aránytalanság tette szükségessé, adóképesége alkalmassá tette volna önálló törvényhatósági létének megtartására. Az első Szapáry-féle javas-

lat és az erdélyi ankét határozata a törvényhatóság felső területét, egy új - Szászrégen központu - megyébe kívánta beolvasztani. "Az alsó kerületet, melyben a megye székhelye, Torda város is fekszik, a szomszédos megyék közt felosztva, a történelemben sem csekély szerepet játszott megyénknek még nevét is meg akarja semmisíteni!"⁸³ Az első Szapáry terv 8, az erdélyi ankét 10 megyét tervezett Erdélyben létrehozni. Torda törvényhatósága hosszasan bizonygatta, hogy "Erdélyt 12 törvényhatóságnál kevesebbre felosztani célszerűtlen lenne." Ezen belül aztán Torda megye egy része Torda székhellyel önállóságra érdemes.

A vármegye főispánja feltétlenül javasolta, hogy törvényhatóságának felső kerületéből alakítsanak egy megyét. Itt laktak ugyanis "birtokos osztályunk olyan tagjai, mint a Telekiek, a báró Kemények, a Bánffyak, és ezt a tekintélyes magyar emelet akként lehetne a magyar állam érdekében legjobb eredménnyel hasznosítani, ha egy megyét alakítanánk".⁸⁴ Nem látta helyesnek Torda megye északi részét Marosszékhez csatolni, "mert ez esetben Torda megye felső kerületében lévő vagyonos és tekintélyes magyar elem ereje el lesz vesztegetve, mert Marosszékből a magyar elem úgy magában is elég erős". Ezen túl - saját tapasztalatára hivatkozva megállapította, hogy "nem lesz irigylendő azoknak a magyar birtokosoknak sorsa, akiket Kolozs és Doboka megyéhez fognak csatoltatni, mert a leendő Beszterce megyében a Naszód vidéki, azaz tizenhárom próbás román elem oly hatalmas többségben lesz a gyűléseken és hivatalokban, hogy előbb-utóbb el fognak pusztulni".

A végül megvalósult szabályozást sokan támadták. Egyesek szerint "kierőszakolt terület, amelyet csak a magánérdek állíthat elő, és Torda-Aranyos megalkotásával csak a "tősgyökeres magyar várost Tordát akarták kárpótolni azon óriási baklövésért, és kárért, amelyet az egyesek érdekében egy tarthatatlan vidékre vitt vasuti építés által szenvedett".⁸⁵

Aranyosszék mindössze 6.03 □ mérföld területe Torda megyébe beszögellve és déli részén a Maros folyó által határolva feküdt. A törvényhatóság feliratában kifejtett okoknál fogva - főleg mert "neki a jövőben a magyar alkotmány és nemzet fenntartása érdeké-

ben missziószerű küldetése van"⁸⁶ kérte, hogy teljes egészében csatolják Torda alsó járásához.

A törvényhatóság véleményét a belügyminiszter - helyesen - figyelembe vette, és ily módon alakította ki a végleges szabályozást is.

A földrajzi körülményeken túl helyesen látták a javaslat készítői, hogy Aranyosszék gazdasági, igazságszolgáltatási és pénzügyi tekintetben egyaránt Tordához gravitált. A közvélemény is helyesnek ítéltette meg a megvalósult szabályozást, ugyanis ezen a ponton érte legkevesebb támadás a Tisza Kálmán féle törvényt.

Marosszék jövőjét az első Szapáry-féle tervezet úgy képzelte el, hogy Csik, Udvarhely és Marosszékből Küküllő megyének Alsó-Fehér megyébe be nem kebelezett részének hozzáadásával egy új megyét hoz majd létre. A törvényhatóság bizottsága válaszában először is leszögezte, hogy "Erdélyben a természeti viszonyokat kell szem előtt tartani",⁸⁷ majd a nemzetiségi kérdésre hívta fel a figyelmet. Véleménye szerint csak a helyes területi beosztás "megállapításától várhatjuk Erdély különböző nemzetiségeinek a közös haza javát szolgáló egyesítését". Tekintve, hogy a székelység /több, mint egy ezer év alatt szerzett sarkalatos, ősi kiváltságos jogait" feladta, szükséges, hogy "most a megyék kikerekítésével az itt lévő különböző nemzetiségi törekvések figyelembe ne vétessenek".

Marosszék önállóan is fenn tudna maradni, de a legcélszerűbb területi beosztás az lenne, ha Udvarhelyszék, Küküllő és Kolozs vármegyék keleti részének azon községeit csatolnák, amelyek ezt kérték." Székelyül Marosvásárhelyt ajánlotta, mert ez a város "régie idők óta a székelyföld fővárosa, egy tiszta magyar város, s mint ilyet a magyar hazának, s a magyar hongyülésnek támogatni hazafiui kötelesség."

Csikszék földrajzilag jól körülhatárolt, a "magyar állam észak-keleti véghelyét képező"⁸⁸ jó adóképeségű törvényhatósága kérte, hogy "területének és nevének épentartásával hagyják meg".

Az Udvarhely székkal történő egyesítést lehetetlennek tartotta, annál is inkább, mert "ama közvagyon, melyet az ugynevezett

revindicált havasokban állandóan és milliókban bir székünk, ... megköveteli, hogy törvényhatóságunknak állandó külön bizottsága legyen".

Küküllő vármegye 26.25 □ mérföld területű törvényhatóságában 94.895 lakos élt. A belügyminisztériumi tervezet a szomszédos törvényhatóságok valamelyikéhez való csatlakozásra szólította fel. A vármegyét keletről Udvarhely és részben Marosszék, délről Segesvár és Medgyes szék, északról Marosszék és Torda megye, nyugatról Alsó-Fehér megye határolta. A törvényhatósági bizottság szerint ezek közül Udvarhelyszék, Alsó-Fehér és Torda megyékkel való egyesülést a geográfiai fekvés teljesen kizárta. "Medgyes és Segesvár szék - mint a Királyföldhöz tartozók - egészen más politikai fejlődéssel és intézményekkel bírnak, tehát eme egyesülés javaslatba se lett volna hozható."⁸⁹

A Marosszékkal való egyesülést politikai tekintetek zárták el. "Marosszék mint székelyföld a megyétől elütő intézményekkel bir, jelesen ott a nép zöme a kiváltságok osztályosa volt, melyből ha egyéb nem, a választójog fennmaradhatott napjainkig." Ez a körülmény magyarázta, hogy Marosszék kerekén 80.000 lakója 9.787, míg Küküllő megye 93.000 alkosából 1.793 rendelkezett választójoggal. Az 1871: XL. tc. 26. §-a szerint a megye bizottság választás alá eső tagjainak száma a választókerületek által a hatóság összes választóinak arányában választandók, így a 80.000 lélekkel és a 177.655 forint egyenesadóval bíró Marosszékkal egyesülő Küküllő megye bizottságában a tagok mindössze 1/9-ét választotta volna a 244.295 forint adót fizető 93.000 lakos. Önállóságát erre hivatkozva kívánta fenntartani.

Alsó-Fehér vármegye területe 80.06 □ mérföld volt és 227.254 fős lakossága, 485.798 forint adót fizetett. Közigazgatására 1874-ben 44.224 forintot költött.

Területét eddig valamennyi területszabályozási elképzelés fenntartani kívánta. A vármegye törvényhatósága a "területi szabályozást társadalmi és politikai tekintetben egyaránt fontosnak, sőt az Erdélyi részre nézve éppen halaszthatatlannak"⁹⁰ tekintette. "Óhajtasunk nemzetiségi szempontból is azon egyensúly megállapítása, mely egy önálló törvényhatóság bevételeire, az állam

érdekében megfelelően multhatatlanul szükséges".⁹¹

Felső-Fehér vármegye területi beosztása kritikán aluli volt; 30.45 □ mérföld területe 19 darabban, más törvényhatóság közé beékelődve, vagy szigeteket képezve helyezkedett el. A vármegye helyi terület beosztási elképzelése az volt, hogy az Erzsébetváros körül fekvő területekből, Küküllő megye odacsatolásával "egy hatalmas megyét egyesítsenek", amely nemcsak a "közigazgatást ellátni képes lesz, hanem a magyar állam eszméjének a jövőben kitűnő szolgálatokat tehet".⁹²

Küküllő megye ugyan önállóságra képes, "mégis úgy véljük, hogy egy sokkal kedvezőtlenebb helyzetben lévő testvérmegye magyarságának megmentése forog szándékban". Kifejtette véleményét a törvényhatóság arról, hogy a nemzetiségeket szét kell szórni a különböző magyar községű vidékeken, mert hiszen "lenne-e ma külön szász kérdés, ha őseink politikai bölcsessége a nemzeti unióban az egyesülés szükségességének kérdését nem a három nemzet külön állásának éles kifejezésével oldotta volna meg?"⁹³

Felső-Fehér megye szabálytalan ugyan, de szükséges a tervezett vármegye létrehozása, "mert látjuk a szász politika azon irányát, hogy a szász atyafiak két nagy városuk /Szeben és Brassó/ önállóságáról lemondtak, csak hogy a megyébe beolvadva fegyverrel szász bürokráciájukkal a vidéket saját államellenes céljaikra domináltassák".

Zaránd vármegye területe 22.54 □ mérföld volt, amelyen 63.382 lakos élt. Az első és a második Szapáry-terv is Hunyad vármegyéhez kívánta csatolni. Törvényhatósági bizottságának véleménye szerint "Zaránd megye népessége az egyesüléssel mind szellemi, mind anyagi téren tönkretétetik".⁹⁴

A törvényhatóság főispánja ez ellentétes /!/ nézetten volt, "tekintve a vármegye lakosságának viszonyait alég ha a mostani Zaránd megye területén 2 szolgabírói hivatal, 2 járásbíróság, 1 telekkönyv és 1 adóhivatal marad". Zarándban ugyanis "a román tisztviselők nem mulasztottak el egy alkalmat sem, hogy a hazellenes üzelmeiket világnak bocsássák, és kibékíthetetlen eleméi a magyar államnak".

Höfslér Nándor bizalmas jelentésében továbbá azt fejtegette, hogy Hunyad-Zaránd egyesítéssel nem keletkezik román többségű

megye. Ugyanis a Déván tartandó bizottsági közgyűlésre "szegénységük miatt" 20-nál több bizottsági tag nem tud elmenni. Zaránd mostani tisztségviselői pedig "e megye hatóság megszüntetésével - egy néhányat kivéve - kénytelenek lesznek a megye területét elhagyni, mivel mindnyájan más megyebeliek lévén Zarándban semmiféle vagyonnal nem bírnak".

Végül "megnyugtató tekintetbe" kell venni azt a körülményt is, hogy Zaránd megye 64 virilistája között 44 /és ezek között 20 román/ olyan, akik csak 40 forint évi adót fizetnek. Ezek a legtöbb adót fizetők névjegyzékének már az első év végével történő összeállítás, illetve kiigazítása folytán virilistái minőségüket elvesztik, mert Hunyad és az ezzel egyesített Vajdahunyad és Hátszeg városában "kifejelettebb ipar és kereskedelem lévén" bizonyosan sok oly magyar ajkú adózó van, kik mindamellett, hogy évi 40 forintnál több adót fizettek be, eddig a virilisták közé nem jutottak be".

Zaránd törvényhatósága a megyében Hódosi alispánt kérte, hogy a tervezett egyesítés helyett Zaránd megyét Körösbánya székhellyel úgy kerekítsék ki, hogy a törvényhatóságot körülvevő és "jelenleg Arad, Hunyad, Bihar és Alsó-Fehér megyékhez tartozó azon községek, melyek egyrészt a Körös és Aranyos, másrészt a Körös és Maros által képzett vizválasztóban fekszenek, Zaránd megye jelenlegi területéhez kapcsolhatnának".⁹⁵

Hunyad vármegye egyáltalán nem örült a tervezett átcsatolásnak. Törvényhatósági bizottsága szerint a terület jelenlegi fenntartását "politikai tekintetből életkérdésnek kell tekinteni".⁹⁶ a Zaránddal való egyesítés nem kikerekítést, hanem kinyújtást eredményezne, de ezen túl "a célbavett egyesítés által Hunyad megye területe folytonos surlódások és viszályok, politikai versengések színhelyévé válna".

Királyföld, a szász nemzeti egyetem rendezése összefüggött a rendi privilégiális kiváltságok felszámolásával. Területi viszonyai egyébként önmagában is szükségessé tették volna a területi reformot.

A "Szász nemzet" főispánja azonban a területrendezésnek több közjogi jellegű akadályát látta. Felirata szerint feltétlenül meg

kell hallgatni a szász egyetemet, hogyan képzei jövőjét, továbbá még a területrendezés előtt hozzanak egy municipiális törvényt amely rendezi az egyetem zilált "belsőrendszerét", továbbá az önállóság fenntartását biztosítsák. Ez utóbbi kívánsággal kapcsolatban megjegyezte, hogy "bár ha éppen az erdélyi részekben igen nagy kiterjedésű törvényhatóság alakítását nem tartom célszerűnek, mivel azáltal egyrészt a közigazgatás igen megnehezítetté, másrészt pedig a székhely távol lenne".⁹⁷ Nem támogatta ezért, hogy az egész szász egyetemből egy törvényhatóság legyen. "Ezt főleg a szászsajku lakosság akarja, ellenben az ott lakó románok - kivéve a Brassó vidékieket - a szász nézetekkel nem barátkoznak, különösen nem akarják, hogy a megyerendezés ügyében a szász nemzeti egyetemet is meghallgassák". Az ok az volt, hogy a "Királyföld legtöbb törvényhatóságában a szász többség által látja magát uralva a román, s mivel hogy azon a birtokon és intelligencián alapuló befolyást elismerni nem hajlandó, ... minden olyan intézkedést pártol, amely alkalmas arra, hogy a jelenlegi állapotot megváltoztassák."

Az alábbi összeállítás a nemzetiségi viszonyokat százalékos arányban vázolja a Királyföldön.⁹⁸

Királyföldi th-ok.	magyar	német	román
Brassóvidék	24,19	32,11	43,57
Kőhalomszék	13,42	46,92	39,66
Medgyesszék	3,00	62,46	34,40
Nagy-Sinkszék	0,06	56,64	43,30
Besztercevidék	2,24	84,47	8,94
Szászvárosszék	7,43	6,52	86,05
Szerdahelyszék	0,10	20,45	79,45
Szászsebeszék	0,50	20,23	79,26
Segesvárszék	4,51	57,10	37,80
Szebenszék	6,04	35,69	57,80
Ujgyházaszék	0,00	42,26	57,74

Ezt követően részletes tervet közölt, amely "tekintettel van a történelmi határookra, hogy az eddig kizárólag német területen a németiség a román elem által politikailag teljesen elnyomassék", másrészt figyelembe vette a természetes határokat. A tervben kérte Szászváros, Szászsebes és Szerdahely székeket

külön fenntartani. Ha Szászsebes megyét csekély kiterjedése miatt nem lehetne megalakítani, akkor Szászsebes és Szerdahely széket Szeben megyéhez kell csatolni. A román többségű Szászváros széket pedig Hunyadhoz, "résztint a központ Szebentőli távol-sága miatt, másrészt nemzetiségi szempontból".

Beszterce vidéket ugyan kicsinek tartotta arra, hogy egy önálló megyét képezzen, de "semmiesetre se ajánlaná, hogy a legtisztább németajku vidék az éppen oly tisztán románajkúakkal népesebb Naszód vidékével egyesíttessen, mivel ezáltal megfojtatna a német elem". Határozottan tiltakozott az ellen, hogy Fogaras vidéke részben, vagy egészben a "jelenlegi Királyföldhöz kebeleztessék, s különösen, hogy Szeben város Brassóhoz kapcsolassék". Az indoka, hogy "különösen a nagyobbára miveletlen és elszegényedett oláh nemesség /az ugynevezett boerok/ tömege által... az alkotandó megyében feltétlenül elnyomná a német elem politikai életét és a szászoknak ez halálos döfést adna".

Kőhalomszék kértte, hogy tekintettel az egész Királyföld "sajátságos társadalmi és műveltségi viszonyaira, ugyszintén törvényszerűen biztosított integritására"⁹⁹ maradjon meg törvényhatósága érintetlenül. Külön is hangsúlyozta, hogy "a beszögellések kiegészítése során átkerült rész népessége csak az ujonnan alakult megye közigazgatásában venne részt, az a Királyföldön már meglévő területi vagyonba és az ezen vagyon gondozása iránti határozat hozatalába semmiesetre sem."

Segesvárszék hivatkozott az 1868: XLIII. tc. 10. és 11. §-aira, amely előírta, hogy az egyetem egészét érintő ügyeket csak valamennyi részes 11 törvényhatóság közreműködésével lehet megoldani.

A II. sz. táblázat tartalmazza a második Szapáry-terv által javasolt új beosztást, egyben mutatja azt is, hogy milyen szempontot tartottak döntőnek a "célszerű" területi beosztás megvalósításakor.¹⁰⁰ A kimutatásban döntően erdélyi vármegyék szerepelnek, tekintve, hogy a nemzetiségi probléma ezen a vidéken kért nagyobb súlyt a területi rendezés során. A kimutatás nem tartalmazza valamennyi vármegyét, de jól láttatja azt a törekvést,

hogy az egyes vidékeken alkotandó új vármegye törvényhatósági bizottságában lehetőleg magyar község legyen. Különös figyelmet érdemel az a tény, hogy a minisztérium, nem a törvényhatóságok lakosainak nemzetiségi megoszlását vizsgálták, hanem a törvényhatóságot irányító testületi szerv összetételét. Az első Szapáry-tervezet "elvont elvek által" készült, a másodikban már tükröződtek a helyi elképzelések is, így felszínre kerültek azok a problémák, és sajátos helyi megvilágítást kaptak olyan kérdések is, amelyeket a minisztérium "hivatalból" nem tudhatott. Ez a körülmény magyarázhatja a két Szapáry-terv közötti különbséget is.

I. sz. táblázat

Törvényhatóság	T e r ü l e t □ mérföld	N é p e s s é g 1870-ben
Bihar vármegye	192,56	555.337
Pest-Pilis-Solt	188,87	775.030
Máramaros	179,94	220.506
Bács-Bodrog	178,73	576.149
Torontál	119,26	413.010
Heves	114,60	332.613
Somogy	114,19	289.555
Zemplén	107,65	292.771
Hunyad	109,84	188.994
Arad	104,49	304.713
Szabolcs	103,70	265.584
Szász-Sebes szék	5,62	19.237
Szerdahely szék	3,78	19.345
Ujgyház szék	4,99	12.390
Aranyos szék	6,08	19.680
Szász város szék	7,56	22.479
Segesvár szék	9,63	27.280
Torna megye	10,74	23.176
Kóhalom szék	10,76	21.387
Nagy Sink szék	11,11	23.970
Medgyes szék	11,30	39.121
Beszterce vidéke	12,47	26.357
Hajdu kerület	16,79	62.914

II. sz. táblázat

M e g l é v ő vármegyék	Bizottsági tagok száma				Bizottsági tagok nemzetiség szerinti megoszlása.						
	vál.	virilis	összesen	magyar	német	szerb	román	horvát	tót	rutén	vonyevác
Bács-Bodrog	293	300	593	252	184	146	-	-	6	-	4
Krassó	252	261	513	125	148	18	217	-	5	-	-
Hunyad	184	184	368	262	19	-	87	-	-	-	-
Zaránd	64	64	128	29	13	-	84	-	2	-	-
Bereg	160	160	320	243	44	-	-	-	-	33	-
Ung	130	129	259	257	-	-	-	-	2	-	-
Liptó	81	79	160	120	40	-	-	-	-	-	-
Turócz	60	60	120	92	-	-	-	-	28	-	-
Árva	82	85	167	67	34	-	-	-	66	-	-
Nagy-Kikindai k.	62	62	124	2	10	111	1	-	-	-	-
Torontál	289	300	389	150	216	147	38	36	2	-	-
Temes	311	611	300	230	191	67	104	17	-	-	-
Zemplén	292	274	366	557	6	-	-	-	3	-	-
Kolozs	160	160	320	209	26	-	85	-	-	-	-
Torda	147	147	294	221	16	-	53	1 ang.	1 fr.	1	01.1
Aranyosszék	60	60	120	108	-	-	12	-	-	-	-
Alsó-Fehér	210	210	420	283	56	-	81	-	-	-	-
Küküllő	86	98	184	143	14	-	27	-	-	-	-
Háromszék	95	95	190	190	-	-	-	-	-	-	-
Brassó vidék	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Fogarás	77	79	156	8	13	-	137	-	-	-	-
Kraszna	62	62	124	83	8	-	33	-	-	-	-
Közép-Szolnok	105	108	213	124	31	-	58	-	-	-	-

M e g l é v ő vármegyék	Bizottsági tagok száma..				Bizottsági tagok nemzetiség szerinti megoszlása.						
	vál.	virilis	összesen	magyar	német	szerb	román	horvát	tót	rutén	vonyevác
Belső-Szolnok	133	133	266	176	29	-	59	-	2	-	-
Doboka	102	103	205	133	19	-	52	-	1	-	-
Kővárvidék	60	60	120	17	23	-	80	-	-	-	-
Beszterce v.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Naszód	56	50	116	3	20	-	102	-	-	1	-
Máramaros	209	221	430	187	64	-	95	-	-	83	1

T e r v e z e t t vármegye	Bizottsági tagok száma			Bizottsági tagok nemzetiség szerinti megoszlása.							
	vál.	virilis	összesen	magyar	német	szerb	román	horvát	tót	rutén	honyevác
Bács	144	81	225	105	92	22	-	-	2	1	3
Bodrog	149	219	368	147	92	124	-	-	4	1	-
Krassó	169	210	379	95	115	16	148	-	5	-	-
Hunyad	248	248	496	291	32	-	171	-	2	-	-
Ung-Bereg	296	303	599	525	44	-	-	-	2	28	-
Liptó-Turócz-Árva	220	223	443	275	74	-	-	-	94	-	-
Torontál	214	254	468	87	169	172	20	20	-	-	-
Temes	274	281	555	224	182	44	88	17	-	-	-
Zemplén	257	261	518	511	6	-	-	-	1	-	-
Kolozs	273	279	552	413	46	-	72	- ang.	1 fr.	1	01.
Küküllő	295	275	570	403	63	-	104	-	-	-	-
Brassó	187	176	363	244	11	-	106	-	-	-	2
Kraszna	186	188	374	232	42	-	100	-	-	-	-
Szolnok-Doboka	270	260	530	287	61	-	180	-	2	-	-
Torda	150	149	299	113	29	-	156	-	1	-	-
Máramaros	238	262	500	233	72	-	95	-	-	99	1

Jegyzetek

- x E tanulmány részlet Az 1876: XXXIII. tc. létrejötte és Hajdu vármegye megszervezése c., a Jogtörténeti Diákkörben készült nagyobb terjedelmű /152 l + 2 térképmelléklet/ szakdolgozatból.
- 1 Grünwald Béla: Közigazgatásunk és a szabadság /Bp., 1876/ 73 l.
  - 2 Hencz Aurél: Területrendezési törekvések Magyarországon /Bp., 1973/ 21. l.
  - 3 Hencz Aurél: im. 22. l.
  - 4 Balla Antal: A magyar országgyűlés története 1867-től 1927-ig. /Bp., 1927/
  - 5 Az 1872. évi szeptember hó 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai /=KI. 1872-75/ X.k. /Bp., 1872/ 76. l. /536.sz./
  - 6 Grünwald Béla: Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség /Bp., 1876/ 77 l.
  - 7 Törvényhatóságok területeinek szabályozásáról és új beosztásáról /Bp., 1874/ /=Szapáry-javaslat/
  - 8 KI. 1872-75. X. k. 73. l.
  - 9 Dr. Eszláry Károly: A közigazgatási területi reformjai. Különlenyomat a Városi Szemle XXXIII. évfolyamából.
  - 10 Az 1875. évi augusztus 28-ra hirdetett országgyűlés képviselőházi naplója /=KN. 1875-78/ VII. k. 394.l.
  - 11 Hajdu-Bihar megyei Levéltár. Főispáni iratok. 1876. IV.B.901/C. A főispánhoz kelt 4555/HNE. sz. hadügyminiszteri leirat.
  - 12 Kelet Népe 1876. május 18.
  - 13 Némethy Artur: Reformtörekvések államigazgatási terület beosztásunk rendezésére. AI. 1955. évfolyam 67,233,287. l.
  - 14 Dr. Takács Imre: A járási tanácsok feladatai./Bp.,1963/ 32. l.
  - 15 Ereky István: A magyar helyhatósági önkormányzat. I./Bp.,1908/ 100.l.
  - 16 Hencz Aurél: i.m. 127.l.
  - 17 Ezt nem csak elkészült törvényjavaslat bizonyítja, hanem hogy pl. Nehrebeczky Sándor miniszteri tanácsos "A birodalmi tanácsban képviselt országok és tartományok közigazgatási és törvénykezési felosztásáról" szerkesztett kimutatást felhasználta /OL.Bm.46422/,

továbbá a belügyminiszter 36463/73. számú rendeletével a megyei főmérnököket e tárgyban értekezletre hívta össze. Megtörtént a tárcák közötti egyeztetés is, így pl. mielőtt a javaslatot a Minisztertanács elé terjesztették volna, a Belügyminisztérium a Pénzügyminisztériummal e tárgyban közös értekezletet tartott.

18 KN. 1875-78 VII.k. 392.l.

19 Országos Levéltár Belügyminisztériumi Levéltár, általános iratok II. 1.878 /=OL.Bm./ 29736/1876.

20 KN. 1875-78 VIII. 21. l. Borlea Zsigmond felszólalása.

21 Esztergom vármegye felirata OL.Bm. 4833/74.

22 OL.Bm. 38894/74.

23 OL. Bm. 52351/74.

24 OL.Bm. 40730/74.

25 A következőkben a felirati anyag alapján ezeket a válaszokat vizsgáljuk. Meg kell jegyezni, hogy ez az idő nem volt elég arra, hogy a törvényhatóság vezető testületének véleményét minden esetben kikérjék. A szükséges statisztikai adatok beszerzésére, a bizottság összehívására a Belügyminiszter által megszabott idő kevés volt.

26 A felhasznált adatokat a vármegyék jelentéseiből irtuk ki. Az egyes törvényhatóságok ezeket a számokat jelentéseikben feltüntették, a Minisztérium az egyes feliratokat magában foglaló előadói ivén ezeket a számokat kívül szerepeltette. A felirati anyagot a Minisztérium II. kutfő l. ügyosztály 511. számhoz iktatta, ez minden ügyiratnál közös, tehát ezen túl célszerű lesz csak az adott irat jelzetére hivatkoznunk. 38891/74.

27 OL Bm. 2470/74.

28 Az irat szerint "Sokat hányt-vetett hazánkban egy seb tátong, mely ugyan csak rövid évtizedek előtt támadt, azonban máris - főképp az utóbbi években - oly veszélyes mérvet öltött, hogy minden erőnk és minden igyekezetünk oda fordítandó, hogy elfolyt-sék; e fekély a nemzetiségek kérdése."

29 OL Bm. 46017/73.

30 OL Bm. 4833/74.

31 OL. Bm. 36975/74.

32 OL.Bm. 45337/74.

- 33 OL.Bm. 32552/74. Heves vármegye a reformkortól kezdve ellen-
zékinek számított.
- 34 Ezek a városok lettek volna: Besztercebánya, Breznóbánya,
Libetbánya, Zólyom, Selmeczbánya, Dévaványa, Körmöczbánya.
- 35 OL. Bm. 653/75.
- 36 OL. Bm. 32551/74.
- 37 OL. Bm. 32555/74.
- 38 OL. Bm. 49000/74.
- 39 OL. Bm. 41393/74.
- 40 OL. Bm. 51756/74.
- 41 OL. Bm. 44648/73.
- 42 Erre hivatkozva megszüntetését kéri Árva megye című könyvében
/Budapest. 1891/ ifj. Kubinyi Miklós.
- 43 Igy II. József és Bach is.
- 44 OL. Bm. 551/74.
- 45 Nemzeti Hírlap 1876. október 12.
- 46 Borsod és Heves megyével kapcsolatos problémákról a Jászkunság;
Ung, Szabolcs, Szatmár és Bihar megyei területi viszonyokat a
Hajdu-kerületi részeknél ismertetjük.
- 47 Nemzeti Hírlap 1876. szeptember 16.
- 48 OL. Bm. 39782/74.
- 49 Félégyháza, Halas, Majsa, Dorozsma, Fülöpszállás, Szabadszállás,
Iaczháza, Szank.
- 50 OL. Bm. 38894/74.
- 51 OL. Bm. 511/74.
- 52 OL. Bm. 38894/74.
- 53 Uo.
- 54 Szapáry-javaslat 53,54. l.
- 55 OL. Bm. 1898/74.
- 56 OL. Bm. 38751/74.
- 57 OL. Bm. 3218/75.
- 58 OL. Bm. 38751/74.
- 59 OL. Bm. 6719/74.
- 60 OL. Bm. 45172/74.
- 61 OL. Bm. 51092/74.
- 62 Azok az általános problémák, amelyek Erdélyben tárgyunkkal
kapcsolatban jelentkeztek a partiumi részekre is jellemzőek.

Külön választásukat ezért szükségtelennek tartjuk.

- 63 Magyarország története az abszolutizmus és dualizmus korában /Egyetemi jegyzet/, Irták: Pach Zsigmond Pál, Hanák Péter Bp. 1966. 42. l.
- 64 Grünwald Béla: Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség /Bp., 1876/ 55. l.
- 65 OL. Bn. 55589/73.
- 66 Ellenőr. 1875. november 4.
- 67 OL. Bn. 6435/74.
- 68 Uo.
- 69 OL. Bn. 29694/76.
- 70 Beksics Gusztáv: A dualizmus története, közjogi értelme és nemzetiségi törekvéseink /Bp., 1892/ 306. l.
- 71 KN. 1875-78. VII. 22. i. Tisza Kálmán felszólalása.
- 72 KN. 1875-78. VII., 4. l. Gurbán Konstantin felszólalása.
- 73 OL. Bn. 40691/73.
- 74 OL. Bn. 19873/76.
- 75 KN. 1875-78. VIII. 63. l. Papp Sándor felszólalása.
- 76 Uo. 68. l.
- 77 OL. Bn. 39492/74.
- 78 OL. Bn. 978/76.
- 79 Kelet Népe 1876. május 23.
- 80 OL. Bn. 38765/74.
- 81 OL. Bn. 13929/76.
- 82 OL. Bn. 40730/74.
- 83 OL. Bn. 37786/74.
- 84 OL. Bn. 29694/76.
- 85 Nemzeti Hírlap 1876. május 3.
- 86 OL. Bn. 39453/74.
- 87 OL. Bn. 38760/74.
- 88 OL. Bn. 32681/74. Udvarhelyszék véleményét a felirati anyag nem tartalmazza.
- 89 OL. Bn. 37208/74.
- 90 OL. Bn. 38893/74.
- 91 OL. Bn. 18431/76.
- 92 OL. Bn. 37205/74.
- 93 OL. Bn. 6435/74.

- 94 OL. Bn. 38342/74.
- 95 OL. Bn. 17574/76.
- 96 OL. Bn. 38116/74.
- 97 OL. Bn. 47358/74.
- 98 Közli Jakab Elek: a Királyföldi viszonyok ismertetése.
/Bp., 1876/ 191. l.
- 99 OL. Bn. 39278/74.
- 100 A kimutatás számnélkül található a 483-as csomóban. A javaslatból egy egész sor törvény született, felhasználta Tisza Kálmán, Széll Kálmán és Hieroni Károly a következő törvényekhez: 1874: XXXIX. tc., 1875: XXXV. tc., 1876: XXII. tc., 1876: XX. tc., 1876: XXXIII. tc., 1877: I. tc., 1877: III. tc., 1880: LV. tc., 1881: LXIII. tc., 1881: XLIV. tc., 1884: VII. tc., 1901: XX. tc., 1902: III. tc., 1904: X. tc.

Szilágyi István

NEMZETKÖZI JOGI FELELŐSSÉG A VILÁGÜRKUTATÁSBAN

E dolgozat tárgya a nemzetközi jogi felelősség alakulása a világürkutatás terén. A tulajdonképpeni fő cél az ürobjektumok által okozott károkért való nemzetközi jogi felelősség részletes kifejtése az e tárgyban készült egyezmény alapján, de ezzel összefüggésben a dolgozat kitér az ürtevékenységek - mint szélesebb kör - által okozott károk jogi konzekvenciáira is. A világűrjogi kártérítési felelősség bemutatása az ENSZ Világűr Bizottsága Jogi Albizottságának munkájára alapul; ahol eredetileg három tervezetet nyújtottak be és vitattak meg, s ezek mellett külön figyelmet szentelünk e témakör legnevesebb szerzőinek munkásságára. A tervezetek előzetes tanulmányozása, a viták bemutatása és értékelése - mint travaux préparatoires - a már kész egyezmény minél helyesebb értelmezésére engednek következtetni.

A FOKOZOTT FELELŐSSÉG A NEMZETKÖZI JOGBAN, A VILÁGÜRJOGI FELELŐSSÉG PROBLÉMÁJA

Számos nemzetközi jogi szerző azon a véleményen volt és ez főleg a 60-as évektől visszamenőleg jellemző, hogy a fokozott veszéllyel járó tevékenységekért való felelősség elve bizonyos belső jogi rendszerekben általánosan elfogadott, de a nemzetközi jogban ez nem alkalmazható. Ma már nem az a kérdés, hogy a fokozott felelősség elvét elismerjük-e vagy sem a nemzetközi jogban, hanem az, hogy annak alkalmazása milyen mértékben terjedjen ki. Csak bizonyos speciális esetek speciális szabályozásáról van-e szó vagy ennél sokkal általánosabb elvvel állunk szemben? /1/

Az előző alternatívát kell elfogadnunk, miszerint a nemzetközi jogi felelősségben a vétkességi teória az uralkodó, ez az általános, de a technikai fejlődés következtében bizonyos területeken szükségessé vált a speciális szabályozás a hatékonyabb jogvédelem érdekében. A jelenkori nemzetközi jogban a fokozott felelősség általános elvnek tekinthető, mindezt jogi megoldások és egyezmények illusztrálják, de a nemzetközi jogi felelősség tanán belül nem élvez általánosságot, csak néhány különleges esetben.

Széleskörben elismert, hogy a nemzetközi jogban a felelősség megállapításánál szükséges bizonyos vétkességi, szubjektív akarati elemek bizonyítása. Mégis a mai nemzetközi jogban két olyan terület található, amelyeknél azok fokozott veszélyessége miatt az előbbi felelősségi megoldás nem alkalmazható. Nevezetesen a nukleáris energia használata és a világűr tevékenysége a kívülálló harmadik felekre nézve reális és komoly veszélyt jelentenek, továbbá károkozás esetén a vétkességi elmélet olyan jogi nehézségek elé állítaná őket, amely leküzdhetetlen hátrányt jelentene számukra. Az esetleges károkozó és károsult feleket a jog oly módon teszi egyenlő helyzetűvé, hogy a fokozott felelősség alkalmazásával az utóbbinak a bizonyítási kötelezettségét a minimálisra csökkenti.

Jóllehet a nemzetközi jog e két területe között mind veszélyességi, mind felelősségi szempontból számos hasonlóság és azonosság merül fel, mégis e dolgozat céljánál fogva a nukleáris energia használata által okozott károkért való nemzetközi jogi felelősségre csak utalni fog, míg a világűrjogi felelősség valamennyi jelentősebb kérdését részletesen tárgyalni fogja.

1. Az Egyezmény szükségessége.

Korunk, az atomkorszak egyik leglátványosabban fejlődő tudománya, az űrkutatás kétségkívül az egész emberiség javára tessz elévülhetetlen szolgálatokat, ennek el-
lenére a technika fejlődésével mind nagyobb veszélyeket rejt magában, hiszen egyes esetleges baleset esetén katasztró-
fális károk keletkezhetnek. Talán jól emlékezteti mindent az az adat, hogy a nagyjából lehetséges veszély nem is a
földkörüli pályáról a földfelszínre lezuhando ürobjektum
károkozásában van, hanem magában a felbocsátásban, hiszen
ha az űrhajó 80-160 km-en belül lezuhanna, akkor az űzem-
anyag kb 75%-a nem használódna fel és ez roppant nagy rob-
bantást és tüzet eredményezne. /2/ Napjainkig 14 olyan eset
történt, ahol csak a szerencsének volt tulajdonítható,
hogy sem emberéletben, sem anyagtáskában nem jelentkezett
kár. 1959-ben egy Cape Canaveral-ról felbocsátott rakéta
a braziliai dzsungelbe zuhant le, 1960-ban egy amerikai
kísérleti űrhajó darabjai egy Dél-afrikai farma szórd-
tak, ugyanebben az évben egy amerikai rakéta darabjai a
kubai Oriente tartomány lakatlan területére estek le Halg-
vin város közelében, majd 1962. február 20-án az amerikai
Atlas rakéta, amely John Glennt küldte földkörüli pályára,
szétmállott a légkörben és darabjai a Dél-Afrikai Köztar-
saság területére hullottak. /3/ A 14 esetből megemlíttet
néhány példát is azt bizonyítja, hogy a felbocsátást egyez-
mény megalkotása gyakorlati szempontból is sürgető volt,
hiszen így kevesebb kellett elkerülni azt a helyzetet, hogy
ürtékekenységbe kerül szórmaszó káresetek következzének be és
ne legyen egyezmény, ami alapján megnyugtatóan rendezni
lehessen a felmerülő igényeket.

A jogi Albizottság a felbocsátást egyezmény elkeszt-
tésének a vége felé jár, amikor még mindig fordultak elő
incidensek, sőt 1969. június 5-én - mint később a japán
delegátus bejelentette - egy japán hajórakományban, amely
a szibériai part mentén hajózott lefelé, egy a villámba

felbocsátott szerkezet darabjai kárt okoztak és öt tengerész megsérült. /4/ Ez volt az első eset, amikor személyi sérülések és tényleges kár is felmerült.

Kérdésként vethető fel, hogy miért nem lehet rendezni a kártérítési igényeket vagy a belső jogszabályok útján, vagy a jelenlegi nemzetközi jogszabályok segítségével?

A válasz viszonylag egyszerű és rövid. Nem alkalmazhatók a belső jogok, mert még hasonló társadalmi berendezkedésű államokon belül is a jogi megoldásokat illetően komoly különbségek találhatók. Beresford írta le sokat idézett 1961-es munkájában, - Liability for Ground Damage Caused by Spacecraft - hogy a még olyan többé-kevésbé azonos jogi gondolkodási országokban, mint az Egyesült Államok, Kanada, Egyesült Királyság és Ausztrália, a károkozással kapcsolatos szabályok jelentős eltérést mutatnak./5/ A nemzetközi jog felelősségi kérdései, amint azt fentebb tárgyaltuk, csak néhány főleg a nukleáris energiával kapcsolatos területen nyertek kodifikációt. Az általános felelősségi szabályok tartalmát illetően egyenlőre nincs egyhangúság, a bírói gyakorlat is bizonytalanságot tükröz. A nemzetközi jognak ez a nem éppen kielégítő helyzete erőteljesen alátámasztotta azt az igényt, hogy az űrobjektumok által okozott károkért való felelősségről szóló egyezményt minél előbb realizálják. Szükséges volt az egyezmény többek között azért is, mert így a közösen megállapított elvekre, szabályokra és egyértelműen megalkotott meghatározásokra való hivatkozás mintegy "leföldeli" /kiemelés Goldie-tól/ az esetleges káreseményből adódó nemzetközi feszültséget.

Ami a szokásjogot illeti, az a legfontosabb kérdésekben szintén nem alkalmas a világűrtevékenységek szabályo-

zására, mert annak fejlődése nem tud lépést tartani az úrkutatás technológiájának soha nem tapasztalt gyors haladásával.

Óvatosan kell kezelnünk azonban ezt a megállapítást, mert a szokásjogi normák kialakítását illetően a jelenlegi nemzetközi jogi gyakorlatból új következtetések vonhatók le. Korovin szovjet nemzetközi jogász egyik tanulmányában kijelenti, hogy "a nemzetközi szokásjog kialakításának előfeltétele a huzamos gyakorlat és az alkalmazás általánossága" /6/ További általánosan elismert tétel volt még a szokásjogi norma keletkezését illetően, hogy ezt a folyamatot két elem alkotja; a gyakorlat és az opinio juris sive necessitatis elve, amely az államnak azt a magatartását jelenti, hogy tudatában van annak, hogy a kérdéses gyakorlatot kötelező szabályként folytatja. /7/

Mindkét álláspontot kritizálnunk kell.

Korovin álláspontjával azért nem lehet egyetérteni, mert egyrészt éppen a technika rohamos fejlődése vezetett oda, hogy egyes kérdésekben kifejezetten rövid idő alatt alakultak ki nemzetközi szokásjogi normák. Kialakulásuk nincs időtartamhoz kötve. Másrészt az alkalmazás általánossága elmélettel sem lehet egyetérteni, mert szokásjogi normák bilaterális alapon is létrejöhetnek.

Az opinio juris sive necessitatis elve pedig természet jogias jellege miatt kritizálható, mert azt a látszatot kelti, hogy a jogszabályok az állami akaratától függetlenül, már eleve léteznek és ezt kell felismernie az államnak és gyakorlata részévé tennie.

A szokásjogi normák kialakulását illetően két problémakör vizsgálata látszik célszerűnek. Az egyik probléma-

kör az időtényező, a másik a területi hatály. /8/

Ami az időtényezőt illeti, előre kell bocsátanunk, hogy a nemzetközi szokásjogi szabályok alakulásának folyamatában nem az időtartam, hanem az az időpont bír jelentőséggel, amelytől kezdve egyértelműen megállapítható, hogy az állam gyakorlata bizonyos téren megegyezik más állammal, vagy államok hasonló jellegű gyakorlatával. Az időtartam csak annyiban tekinthető lényeges tényezőnek, hogy az adott idő lefolyása alatt meg tudjuk állapítani, hogy az állam szándéka milyen tartalmu szokásjogi norma gyakorlására terjed ki. Éppen a nukleáris energia használata és a világűr kutatás gyakorlata voltak azok, amelyeken terén az addigiaktól eltérően igen gyorsan alakultak ki szokásjogi - mégpedig univerzális jellegű - szabályok.

Ami a területi hatály kérdését illeti, ott a régebbi elméletekkel szemben az a legnyilvánvalóbb eltérés állapítható meg, hogy a szokásjogi normák bilaterális alapon is kialakulhatnak azzal a megkötéssel, hogy az aktív magatartást feltételez, mert ebben az esetben a hallgatás értelemszerűen nem jelenthet beleegyezést. Sokkal komolyabb nehézségek jelentkeznek az univerzális jellegű szokásjogi normák viszonylatában. Tul. azon, hogy a nemzetközi életnek csak egy kis szférájában lehetséges az, hogy a különböző társadalmi berendezkedésű államok azonos tartalmu szokásjogi gyakorlatot alakítsanak ki, igen nagy problémát jelent az, hogy meg tudjuk állapítani azt az időpontot, amelytől kezdve egy univerzális szokásjogi normát létezőnek tekinthetünk. Ezt a nehézséget az okozza, hogy univerzális szokásjogi norma kialakulásának folyamatában a passzív magatartás az adott szabály elismerését jelenti.

A nemzetközi szokásjogi normák kialakulásának megváltozott folyamatában a végső kérdés a szokásjogi szabályok

és a cogens jellegű normák összefüggéséből fogalmazódik meg. A szerződéses jog egyik hátránya, hogy univerzális szerződést ezideig még nem sikerült létrehozni, márpedig az univerzalitás a cogens jellegű normák egyik kritériuma. /9/ Ezek szerint megállapítható, hogy univerzális jellegű cogens norma jelenleg csak oly módon létezhet, hogy szokásjogi uton jön létre. Ennek két formája lehetséges. Az egyikre az ENSZ Alapokmánya adja a példát, miszerint a nemzetközi jog számos univerzális és imperatív jellegű szabálya azáltal jött létre, hogy azok kötelező erejét az ENSZ-en kívülálló államok is elismerik. A másik mód pedig az, amikor tisztán szokásjogi uton jön létre az adott univerzális cogens norma. Ez utóbbi igazolására hozható fel az a gyorsan kialakult gyakorlat, miszerint az űrobjektumok fel- és leszálló pályájára nézve a felbocsátó államok nem kértek átrepülési engedélyt az érintett államoktól, de azok sem tiltakoztak. Hasonló módon tekinthető kialakultnak a légi tér és a világűr elhatárolásának gyakorlata.

A fentiekben elmondottak ellenére a szerződéses jog fölénye nem vitatható. Előnye a szokásjogi szabályokkal szemben, hogy az utóbbi sajátos elveinek kialakítása és azok tartalmának pontos meghatározása komoly nehézségekbe ütközhet. Éppen ezért az elmondottak alapján is a világűrtevékenységek szerződéses szabályozására kell törekedni.

Nem véletlen, hogy éppen a nukleáris és a világűrjogi felelősségi egyezmények azok, amelyek először kerültek megalkotásra. Megkönnyítette ezt egyrészt az a sürgető igény, ami ezen tevékenységek veszélyes volta mögött huzódik meg, másrészt a majd ismertetésre kerülő súlyos és hosszadalmas vita ellenére nézetünk szerint sokkal könnyebb egy a fokozott felelősségi elméletet tartalmazó

nemzetközi egyezményt megalkotni, mint egy a vétkességi alapon álló nemzetközi jogi felelősségi szerződést létrehozni. Ennek az az egyszerű indoka, hogy sokkal könnyebb egy olyan tényállásban itélkezni, ahol nem kell a nehezen körülhatárolható vétkességi elemeket vizsgálni. Ez természetesen kihatással van a jogalkotás nehézségeire is.

A Jogi Albizottság is kezdettől fogva belátta, hogy a világűr tevékenységeket csakis többoldalú nemzetközi szerződésekkel lehet és érdemes szabályozni. A felelősségi egyezmény előkészítése főleg a három, eredetileg egyezménytervezet előterjesztőjeként jelentkező ország javaslatai alapján történt, majd még két ország nyújtott be javaslatot. Az Egyesült Államok javaslatát 1962. június 4-én terjesztették elő, következőként Belgium nyújtotta be tervezetét 1963. április 30-án, majd pedig hazánk, Magyarország juttatta el képviselői útján tervezetét a Jogi Albizottságba 1964. március 16-án. /10/ A magyar egyezménytervezet készítője a Magyar Jogász Szövetség Világűrjogi Bizottsága volt. A három alaptervezetet /11/ a Jogi Albizottság 1968-as és 1969-es, hetedik és nyolcadik ülésén Genfben további két javaslat követte, Olaszország és India részéről. /12/ A részletesség kedvéért megemlíthető, hogy a tervezetet benyújtott államok az évek folyamán vagy álláspontjuk megváltozása miatt, vagy kompromisszum következtében változtatásokat eszközöltek tervezeteiken és újakat terjesztettek elő. Az Egyesült Államok 1964. március 9-én, majd a Világűr Szerződés aláírása után, nyilván annak hatására, 1967. június 21-én jelentkezett a Jogi Albizottságban új, módosított tervezettel, majd ezek után Magyarország is benyújtott egy módosításokat tartalmazó egyezménytervezetet. /13/ Az alábbiakban bemutatásra fognak kerülni a vitás és kevésbé vitatott kérdések, amelyek során

átfogó kép tárul elénk arról, hogy miképpen sikerült létrehozni ezt a nagy jelentőségű és az ENSZ Közgyűlése által is többször sürgetett egyezményt, amelynek megkötése valóban szükségszerű volt, hiszen Korovin professzor szavaival élve: "...ma a fő és fontos kérdés a jogi szabályozás fejlesztése, hogy a világűr hasznosítását kizárólag békés célokra biztosítsuk, amelyhez alig észrevehetően az általános és teljes leszerelés kötődik." /14/

2. Miért fokozott a felelősség ?

Általánosan ismert és elismert tény, hogy a felelősség fokozása a kimentési lehetőségek szűkítésével valósul meg és mindez független a vétkességtől, mint szubjektív akarati elemtől, amelyet a károsult félnek nem kell bizonyítani, csupán a kár és az azt eredményező magatartás közötti összefüggést és a kár nagyságát, ami nem állítja különösebb nehézség elé a felperest. Az ürtevékenységek által okozott károkért való felelősség azért fokozott, mert az abban rejlő kockázat minden eddigi fokozott veszéllyel járó tevékenységet felülmul. Ez a megállapítás a teljes igazsággal lesz egyenlő, amikor a nem távoli jövőben az űrhajókban atomreaktorokat helyeznek el vagy az atomenergiát használják fel üzemanyagként. Amint Zsukov szovjet űrjogász is megjegyzi, az atomenergia ilyen módon történő alkalmazása sokkal nagyobb veszéllyel jár, mint ha azt a Föld felszínén használnák és történetesen rádióaktív sugárzás következtében környezet szennyeződés állna elő./15/ A fokozott veszéllyel járó tevékenységek körét a technika állandó fejlődése miatt taxative nem lehet megállapítani, bár sokan kíváncsiak tartják. Az azonban vitathatatlan, hogy az ürtevékenységek ebben a sorban veszélyességi voltak miatt az első helyre kerülnek, különösen ha ez a veszélyességi elem kombinálódni fog a jelenleg még kockázatosabb nukleáris energiával.

Felvetődik a kérdés, hogy mi által és milyen területeken jelentkezik az ürtevékenységek rendkívülien veszélyes volta? A teljesség igénye nélkül a következő veszélyforrásokat jelölhetjük meg, amelyek jelentős, olykor katasztrófális káreseményekhez vezethetnek:

- a/ ürobjektum lezuhanhat;
- b/ ürobjektumok egymásközt akár a légi térben, akár a világűrben összeütközhetnek vagy ürobjektum légijárművel ütközhet a légi térben;
- c/ a rádióhullámok interferenciája rendkívül sok bal esetet idézhet elő közvetett uton;
- d/ az ürtevékenységek keretén belül az időjárás ellenőrzése és módosítása körében komoly károk idézhetők elő;
- e/ környezeti szennyeződés következhet be ürtevékenységek eredményeképpen.

ad.a./ Az ürrepülésben a rakéta játsza a főszerepet, s mint ilyen a legerőteljesebb és legveszélyesebb gép, amit valaha is alkotott az ember. Amint Saleh Tewfik Saleh kiváló munkájából megtudhatjuk, "a rakétatechnika a kémiai energiától a mozgási energiáig mindent magában foglal. A kockázat egyik forrása az a magas meghajtási energia, amely a gravitáció leküzdéséhez szükséges". Majd megismerhetjük azt a rendkívül hatásos és az abszolút felelősség mellett érvelő adatot, hogy "egy másik - sokkal kockázatosabb - ígéretes módszer a nukleáris energia használata lesz. A nukleáris megvasadás 10 milliószor /!/ nagyobb energiát tud produkálni, mint a legjobb kémiai meghajtóerők." /16/ Ilyen adatok mellett aligha akad ember, aki elvitatná az űrhajózás veszélyességét. Hogy milyen mérvű károk következhetnek be a Föld felszínén, az több tényezőtől függhet, például a hordozó rakéta nagyságától, a felbocsátás után, amely a legveszélyesebb időszak, mennyi idő múlva és milyen magasságon belül következik be a lezuhanás, az üzemanyag fajtájától, visszatérő űrhajó esetén

többek között, amely veszélytelenebb a hordozó rakétánál, milyen hőmérsékletűre hevül fel a védőpajzs stb. Szinte nem található olyan világűrjogi munka, amely ne idézne Beresford angol légi és űrjogász neves, viszonylag korai /1961/ tanulmányából. /Liability for Ground Damage Caused by Spacecraft/ Beresford rámutat, hogy "az űrhajó becsapódásának ereje utjából elsöpörhet egy házat vagy bármely más objektumot. Forrósága tüzet okozhat és széles területen gyúlékony anyagok fognának lángot. Az eredményezett kár egy meteor maga mögött hagyott pusztításához volna hasonlítható." /17/ Az itt felsoroltak egyértelműen a fokozott felelősség elfogadása mellett szólnak, s hogy miért az nem lehet kérdéses, annak egyszerű, bizonyosfokig jogpolitikai válasza van. Szükségszerű a fokozott felelősség alkalmazása, mert űrtevékenységből kifolyó baleset esetén az egyik fél - éspedig a károsult - messzemenően hátrányosabb helyzetben van mint akár az űrtevékenységet, akár a nukleáris energiával kapcsolatos tevékenységet állandó jelleggel folytató fél. Ezt a helyzeti különbséget kell kiegyenlíteni azzal, hogy könnyítsünk a károsult perbeli nehézségein, ha kártérítési eljárásra kerül sor.

ad.b./ Amennyiben űrobjektumok akár a légi térben, akár a világűrben ütköznek össze, abban az esetben az előbb elmondottak érvényüket veszítik, aminek az az eredménye, hogy a fokozott felelősség elve itt alkalmazhatatlanná válik és a hagyományos vétkességi alapon álló szubjektív felelősség lesz az irányadó. Ennek az a magyarázata, hogy az előbbiekkel ellentétben itt a két fél azonos pozícióban van és feltételezhető, hogy vállalták a világűrtevékenységekkel járó kockázatot. Ami a repülőgép és űrhajó összeütközését illeti, szintén az ad.a./ alatt elmondottak az irányadók, miszerint ebben az esetben is a repülőgép és utasainak helyzeti hátrányából és az űrtevékenységből való kivülállásukból következik a fokozott felelősség alkalmazásának a szükséglete.

ad.c./ Az űrobjektumokat rádióhullámok segítségével irányítják. Már ma is fennáll a veszélye, igaz többnyire csak elhibázott tevékenység következtében, de az űrobjektumok szaporodásával a rádióhullámok interferenciája fordulhat elő. Ilyen esetben ez közvetlen és közvetett károkozó is lehet. Közvetlen, mert űrobjektumok ütközhetnek össze és közvetett, mert téves információk károkat idézhetnek elő, vagy a hullámok interferenciája navigációs problémát okozhat mind a légi térben, mind a tengeren, ami adott esetben szintén súlyos baleseti károkhoz vezethet. Az ezzel kapcsolatos károk vonatkozásában annak ellenére, hogy az irodalomban nem található rá utalás, véleményünk szerint szintén a szerint alakul a felelősség a' apja, hogy hol történt a károkozás és milyen felek között. Tehát a Föld felszínén és a légi térben a rádióhullámok interferenciájának eredményeképpen bekövetkezett károkért a fokozott felelősség elmélete alkalmazható, míg a légi térben és a világűrben űrobjektumok egymásközi károkozásánál a vétkeségi felelősség az irányadó.

o

Álláspontunk szerint de lege ferenda a rádióhullámok interferenciája által okozott közvetett károk körét valahol meg kellene vonni, mert ellenkező esetben valóban csődbejuttató igények özönét támaszthatnák az űrobjektumok üzemtartóival szemben. Többek között ez is egy indoka annak, hogy a felelősségi kérdések e látszólag periférikus vonatkozásait egy önálló egyezményben rendezzék.

ad.d./ A nemzetközi világűrmeteorológiának szintén nagy jövője van, de a meteorológiai műholdak segítségével már évekkel ezelőtt is pusztító hurrikánokat tudtak előre jelezni, amelynek következtében mind emberéletben, mind anyagi értékben jelentősen csökkenteni sikerült a veszteségeket. Az űrtevékenységek bekapcsolódása a meteorológia tudományába forradalmasította azt és mind gazdasági, mind humanitárius előnyei rendkívül figyelemreméltóak.

Az időjárás ellenőrzés és az időjárás módosítására irányuló tevékenységek a károknak több fajtáját vonhatják maguk után. Amint Goldie írja, azok többek között nem várt viharokat eredményezhetnek vagy adott fél megvalósíthat más olyan időjárás tevékenységet is, amely a szomszédos országokban pusztításokhoz vezethet, mert például az egyik országban ha a csapadék szintjét megváltoztatják, az egész nemzetet érintő károkat okozhat a mezőgazdasági berendezkedésű másik országban. /18./

Goldie felteszi a kérdést, hogy vajon az ilyen károk a nemzetközi jog jogorvoslati keretein belül megoldhatók-e?

Véleményünk szerint a válasz igenlő lehet, mivel közismert nemzetközi jogi elv, hogy egyik állam sem használhatja úgy területét, hogy azzal más államoknak kárt okozzon, vagy azáltal hátrányos helyzetbe hozza azokat. Viszont felvetődik a kérdés, hogy az állam területén történik-e ez a magatartás, amely kárt eredményez. Ha légkörben elvégzett kísérletek eredményeképpen következik be a károkozás, akkor az állam területén történt az a magatartás, ami a káresemény bekövetkeztéhez vezetett. Viszont ennek felvetésével eljutunk az állam felfelé terjedő szuverenitásának a kérdéséhez, amelynek bonyolultságára és vitatott voltára jellemző, hogy van olyan szerző, aki hatvanöt lehetséges demarkációs vonalat sorol fel a légi tér és a világűr elhatárolásakor. Ismeretes egy olyan elképzelés is, amely 45 km-től a végtelenig 18 elkülönített magasságot állapít meg. /19/ Minderre nincs szükség, mert az állam szuverenitása a kialakult állami gyakorlat szerint 90 km körül tekinthető megvontnak. Ha figyelembe vesszük, hogy meteorológiai szempontból leginkább csak a 60 km-ig terjedő légréteg tart érdeklődésre számot és hogy a mesterséges bolygók perigeuma általában 100-150 km között mozog, úgy azt kell mondanunk, hogy az ürtevékenységek által történő meteorológiai beavatkozások következtében előidézett károkat az állam területén kívüli tevékenységekkel okozzák. Ebben az esetben viszont

valóban a nemzetközi jog előbb említett elve nem lenne alkalmazható, hanem egy olyan felelősségi egyezmény kellene, amely erre a területre is kiterjedne. Az 1972-es Felelősségi Egyezmény az ily módon okozott károkra nem alkalmazható, mert az kifejezetten az űrobjektumok által - például lezuhanással vagy összeütközéssel - okozott károkért való felelősséget szabályozza.

Az időjárás ellenőrzése és módosítása következtében bekövetkezett károkat illetően a fokozott felelősséget kívánatos alkalmazni. Ez a véleménye Goldienak is, aki az Egyesült Államokban előfordult bírósági ügyek és az erre vonatkozó nemzetközi irodalomban felhozott, már bekövetkezett, súlyos károkat okozó példák következtében a szigorú felelősséget, mint az angol-amerikai jogrendszer fokozott felelősségi elméletének egyik fajtáját ajánlja alkalmazni./20/

ad.e./ A környezetszennyeződés nemzetközi problémája a nemzetközi jognak még a világűrjognál is fiatalabb részterülete. Mindez nem jelenti azt, hogy esetleg lebecsülendő témakörrel állnánk szembe, ellenkezőleg nagyon is létfontosságú kérdések egész sorával kell szembenézni, mind a természettudományos, mind a jogi szakembereknek.

A világűrtevékenységekkel az űrtechnológia robbanásszerű fejlődése következtében, a legsúlyosabb, bizonyos esetekben - nevezetesen az ún. "back contamination" esetén - még előre nem látható katasztrófális jellegű környezetszennyeződés idézhető elő. A világűr szintén beszennyezhető, de annak végtelen terjedelme és a földi viszonyok ismerete mellett az emberi természeti környezet védelme elsőbbségű feladatunk. Mint említettük és később részletesebben tárgyaljuk, a környezetszennyeződés rendkívüli károkat okozhat, éppen ezért, továbbá az űrhajózás mint fokozott veszéllyel

járó tevékenység és a Földön lévő emberiség mint kívül-álló oldal közötti helyzeti különbség a fokozott felelősség alkalmazását teszi szükségsszerűvé. Ezzel a kártípus-sal kapcsolatosan is azt a megállapítást kell tennünk, hogy a jelenlegi Egyezmény nem alkalmazható minden olyan elképzelhető esetre, amely környezetszennyeződést idéz elő, következésképpen ezzel kapcsolatosan is speciális felelősségi egyezményre volna szükség.

A fentiekben ismertetett ürtevékenységi veszélyforrások után visszatérhetünk a fokozott felelősség elméleti fejtegetéséhez. Megállapíthatjuk, hogy bizonyos törvényileg meghatározott kivételektől eltekintve, aki fokozott veszéllyel járó tevékenységet folytat, az ebből keletkezett kár megtérítésére köteles. Mádl Ferencre hivatkozva kimondhatjuk, hogy "nem elég a veszélyes üzem hagyományos keretű tárgyi felelőssége sem, ... a felelősség szigorát az abszolút felelősség szintjére kell emelni." /21/ Mádl ennek a felelősség legszigorubb használatának az okát a következő két indokban látja:

1. "Hol van az a bíró, aki megnyugtatóan állíthatná, hogy egy konkrét esetben elháríthatatlan külső ok volt-e a káresemény kiváltója, hogy a kárban az űrhajó felbocsátójának nem volt lényeges szerepe? Ki tudná az ellenkezőjét egzakt módon bebizonyítani?"
2. "Viselheti-e a károsult annak a körülménynek a következményeit, hogy az űrhajózás egyszer-másszor valamilyen természeti jelenlenség kapcsán vezet károsodásra?" /22/

A feltétlen felelősség elfogadására készítenek bennünket ezek a kérdések, amely az elkészült Egyezmény megoldása

is lett, mivel:

"A felbocsátó állam teljes mértékben felelős, hogy kártalanítást fizessen azokért a károkért, amelyeket az űrobjektum a Föld felszínén vagy repülésben levő légi járműben okozott." /II.cikk/

Az egyezmény II. cikke kapcsán meg kell említenünk, hogy a hivatalos magyar fordítás kritizálható. Az említett cikk ugyanis úgy rendelkezik, hogy "a felbocsátó állam teljes mértékben felelős", amely úgy fordítási, mint magyar jogi terminológiai szempontból kifogásolható. Az egyezmény II. cikkének angol szövege az "absolutely liable", a francia szövege az "absolument responsable" kifejezést alkalmazza, amelyet magyarra "abszolút" vagy "feltétlen" szavakra kellett volna fordítani, mivel az objektív felelősség gyűjtőfogalmán belül a magyar polgári jog a fokozott és a feltétlen felelősség kategóriáját különbözteti meg. Helyesnek tekinthetjük Herczeg István megállapítását, /Magyar Jog 1973/7./ miszerint a "teljes mértékben" felelős kifejezés inkább a kártérítés mértékéhez fűződik, mint a felelősségi rendszer valamely típusához.

3. A kár természete.

A/ A kár definíciója.

A kár meghatározásának kérdése alapvető jelentőséggel bír, hiszen nélkül vagy bizonytalan terminológiákkal egy felelősségi egyezmény értelmét vesztené. Tehát elsődleges probléma volt e definíció megadása. A károkkal kapcsolatosan több kérdés is felmerülhet, például nem világos az, hogy bármely elképzelhető vagy észlelhető kártípusért jár-e kártérítés? Hogyan mérjék fel azt a kárt, amelyet mérgező üzemanyag vagy sugárzás okozott az atmoszféra beszennyezésével? Megtéríthetők-e a műholdak elektronikus hullámainak

a kommunikációs hullámokkal való interferenciája következtében keletkezett károk, és ha igen, hogyan értékelhető az ilyen interferencia kiterjedése pénzügyi terminusokkal./23/ Ezekre a kérdésekre már választ adtunk az előző pontban, miszerint a szennyeződés és a hullámok interferenciája által okozott károk közvetett károk és külön felelősségi egyezmény tárgyai lehetnek. Mindezt alátámasztja az, hogy Magyarország, USA és az Egyesült Királyság a Jogi Albizottságban arra az álláspontra helyezkedett, hogy ennek az Egyezménynek szükségtelen a közvetett károkkal foglalkoznia, mert az csak különféle nehézségeket és konfliktusokat okozna.

A "kár" meghatározására vonatkozóan a Jogi Albizottságban két alternatíva volt előterjesztve. Az egyik, amelyet Belgium javaslatának 2. cikke ajánlott, egy igen széles verzió, miszerint a "kárt" a károkozás helyszíne szerinti belső jog határozza meg. Véleményünk szerint ez azért nem helyes, mint ahogy a Jogi Albizottság sem fogadta el, mert bizonytalanságot és a jogi rendszerek különbözősége miatt sokszor komoly nézeteltéréseket, s ezáltal feszültséget teremthet. A magyar és az USA tervezet a "kár" definíciójának a megadása mellett volt. Mindkét javaslat az élet elvesztését és a testi sérülést, valamint a tulajdon elvesztését és károsodását mint fogalmi elemet felvette. A magyar tervezet bővebb volt annyiban, hogy "az egészség más károsodását" definíciójába belefogalmazta, amely az elkészült Egyezménybe is belekerült. /Magyar Tervezet I. cikk 1.pont/

Mind minden kártérítési felelősségi megoldásban, úgy itt is felmerül az erkölcsi kár, mint nem-anyagi kár kérdése. Nagyon érdekesen alakult ennek a jogintézménynek a sorsa. Mint Zsukov említette az 1964-es Tokyo-i memorandumában a különböző országok jogi rendszerei az erkölcsi kár kérdését más és más módon oldják meg.

A szocialista országokban, s így Magyarországon is, nem ismerik el az erkölcsi károkat. Ennek ellenére benyújtott egyezménytervezetünkben a II. cikk 2. pontjában azt ajánljuk, hogy az elmaradt hasznót, ami felől nem is volt különösebb vita és magától érthetődő, és az erkölcsi kárt meg kell téríteni olyan esetben, amikor azt az ilyen károkért felelős állam joga előírja. Miután a végleges Egyezményben nincs szó az erkölcsi kárról, így az nyilván kompromisszumként maradt ki, mivel ezzel a javaslattal úgy nézett volna ki a helyzet esetleges olyan károkozásnál, amely erkölcsi kárt is magában foglal, hogy történetesen szocialista ürhajó károkozása esetén a felelős állam jogából kifolyólag nem fizetnék ki az erkölcsi kárra vonatkozó igényeket, míg fordított helyzetben joggal volna igényelhető az azt elismerő felelős államtól. Ez így valóban elég egyoldalunak tűnik, továbbá nem is hátrányos, hogy az Egyezmény nem rendelkezik róla, mert csak bizonytalanságot, zürzavart és különféle jogrendszerek elvi alapjait érintő kilátástalan vitákat eredményezne.

Összegezve tehát megállapíthatjuk, amint azt már Mádl Ferenc is javasolta 1963-ban és ez lett a végleges megoldás is, hogy az ürobjektumok által okozott károkra vonatkozó kártérítési kötelezettség a polgári jogi értelemben vett teljes kárra - damnum emergens és lucrum cessans - terjed ki. /24/

B/ A nukleáris kár kérdése.

Szinte valamennyi szerző azon a véleményen volt, hogy a felelősségi Egyezményben rendezni kell a nukleáris kár problémáit is. Azálláspontokat illetően két csoport alakult ki a Jogi Albizottságban. A szocialista országok ragaszkodtak ahhoz, hogy a nukleáris kár ne képezze az Egyezmény tárgyát. A magyar tervezet I. cikke úgy rendel-

kezik, hogy ezen Egyezményt "nem fogják alkalmazni az űr-objektumok nukleáris reaktora által okozott nukleáris károokra." A magyar és szocialista képviselők e témakört egy külön egyezményben kívánják rendezni. Ezen álláspont helyessége egyből beigazolódik, ha arra gondolunk, hogy mennyire komplexebbé és további vitákra okotadóbbá vált volna az Egyezmény a nukleáris kár felvételével és hogy a szocialista országok által javasolt 1963-as bécsi Nukleáris Kárról szóló Egyezmény az űrtevékenységek viszonylatában alkalmazhatatlannak bizonyult. A belga és az USA tervezet a nukleáris kárról rendelkezik. Kétségtelenül felmerül egy olyan igény, hogy egy definíció megadásakor a teljességre kell törekedni a biztos és egyértelmű jogalkalmazás érdekében. Mégsem mondható hiányosnak ez a meghatározás, mert jelenleg a nukleáris energia, mint meghajtó erő még nem funkcionál. Ezzel szemben ellenérvként hozható fel, hogy a technika gyors fejlődése ezt a kijelentést és az egész Egyezményt tárgytalanná teheti. Ez valóban meggyőző válasz lehet, de legalább ilyen értékű az az igény, hogy ezt a kérdést rendkívüli különlegessége miatt egy önálló egyezményben kell rendezni. Ezt látszik alátámasztani az a jogi részletkérdés is, hogy ellentétet eredményezne az a körülmény, hogy a nukleáris kárért való felelősségről szóló egyezményekben kivétel nélkül elfogadott a felelősség összecszerű korlátozásának az elve, míg az űrkutatás terén folytatott tevékenységek vonatkozásában ez az elv nem érvényesül. A nyugati szerzők közül számos tanulmányozott irodalom ellenére csak Wilfred Jenks az, aki annak a nézetének ad kifejezést, hogy a nukleáris hajók üzembentartóinak felelősségéről szóló 1962-es brüsszeli Egyezmény legalább részben prototípusa lehetne az olyan egyezményeknek, amelyek nukleáris energiával ellátott repülőgépek és űrhajók viszonylatában rendelkeznek. /25/ Ami a végső megoldást illeti, elmondható, hogy a szocialista álláspont jutott érvényre.

C/ Az alkalmazható jog kérdése.

Az eljárási problémákkal együtt ez bizonyult a legvitatottabb pontnak. Az alkalmazandó jog kérdése minden olyan esetben felmerül, amikor egy károkozási tényállás nemzetközi elemet tartalmaz és nincs arra vonatkozóan megfelelő nemzetközi jogszabály. Ezzel kapcsolatosan két elv érvényesül, egyik a károkozás helye szerinti jogot, míg a másik a felelős állam jogát véli alkalmazhatónak. Az indiai tervezet nem érintette ezt a témát. Az amerikai majd az olasz javaslat is úgy rendelkezett, hogy a kártérítést a "nemzetközi jog alapelveivel összefüggésben" kell meghatározni, "igazságosan és méltányosan", az ügy egyedi természetének megfelelően. /IV. cikk/ A magyar és más szocialista országok küldöttei nem készültek fel egy ilyen megoldás elfogadására. A peres eljárásokkal kapcsolatosan kritizálták a nemzetközi jog bonyolultságát és bizonytalanságát. A magyar tervezet azt javasolta, hogy a felbocsátó, azaz a felelős állam jogát alkalmazzák. /II. cikk/ Hailbronner szerint ez a megoldás nem megfelelő, - s igazat is kell neki adnunk - mivel az az állam, amely az ürtevékenységekkel elkötelezte magát, egyoldalúan elrendelheti az általa okozott károk különleges szabályozását, s ezáltal korlátozná a felelősséget. /26/

A belga javaslat a lex loci delicti commissi elvet ajánlotta azzal, hogy azt a jogot tartja alkalmazandónak, ahol a káresemény bekövetkezett. /3. cikk/ A károsult szempontjából ez valóban több előnnyel jelentkezik, de nem alkalmazhatók a res omnium communis usus jellegű területeken bekövetkezett károk viszonylatában.

A New Delhi-i konzultációk után India tervezetének VI. cikkében kompromisszumot javasolt. Ezek szerint az

igénylő és a felelős állam az alkalmazandó jog tárgyában megegyezést köthet, ha ez nem történik meg, akkor a nemzetközi jog szerint járnak el, figyelembe véve az igénylő állam jogát és ahol ez helyén való, a felelős állam jogát is. Konfliktus esetén a nemzetközi jog fog érvényesülni. /27/ Sajnálatos módon a nyugati államok és Románia, a felelős államra való utalás miatt nem fogadták el ezt a kompromisszumot.

Ami a végleges megoldást illeti, azt csak helyeselhetjük és teljesen logikusnak is tűnik, miszerint az ürtevékenységek által okozott károkért való nemzetközi felelősséget éppen rendkívüli veszélyességéből kifolyólag is, a nemzetközi jog alkalmazásával kell megoldani. A kártérítési szabályokra nézve a nemzetközi jogban szokásjogi normák állnak rendelkezésünkre, ami ebben az esetben bizonyos problémákat von maga után. Ez abban mutatkozik meg, hogy a kártérítési szabályok viszonylatában nem alakultak ki egységes felfogásu, univerzális jellegű szokásjogi normák, márpedig a jelen univerzális jellegre igényt tartó Egyezmény ebben az esetben könnyen különféle kárigény érvényesítési nehézségekhez vezethetne. Ezzel együtt indokoltnak tartjuk az Egyezmény probléma megoldását, mert a nemzeti jogok ilyen vagy olyan módon történő alkalmazása nem biztosítaná minden esetben az azonos igazságszolgáltatást, különösen nem több felelős vagy több károsult állam esetében. Az aláírt Egyezmény XII. cikke így szól:

"A kártalanítást, amelynek fizetésére a felbocsátó állam az Egyezményben meghatározott kárért köteles, a nemzetközi jognak, valamint az igazságosság és méltányosság elveinek megfelelően kell meghatározni ..."

D/ Az Egyezmény alkalmazásának hatálya.

A több felmerülő kérdés közül csupán két problémával foglalkozunk.

a/ Területi hatály.

Ezzel kapcsolatosan szintén figyelemreméltó vita alakult ki. A 6. ülészakon egyes államok, nevezetesen Ausztria és USA olyan igénnyel állottak elő, hogy az egyszerűség és gyorsaság kedvéért egy korlátozott szerződést - limited agreement - hozzanak létre, amely csak a Föld felszínén bekövetkezett károkért való felelősség esetét szabályozta volna és erre nézve önálló tervezetnyújtottak be. /28/ Azonban az államok többsége helyesen azon az állásponton volt, hogy az Egyezmény területi hatályának, amint azt a magyar javaslat eredetileg is indítványozta I. cikk 1. pontjában, ki kell terjednie a világűrben, a légi térben vagy a Földön okozott károkra egyaránt.

b/ Személyi hatály.

Egy felelősségi egyezmény szempontjából ez a kérdés is alapvető jelentőséggel bír. A Jogi Albizottságban az az általánosan elfogadott nézet nyert elismerést, hogy az Egyezmény szerint felelőssé tehető állam állampolgáira nézve nem lehet alkalmazni annak rendelkezéseit. A belga tervezet túllépett ezen a körön, mert I. cikk a/ pontja értelmében kizárja a felbocsátó állam területén tartózkodó idegenek igényeit is. Ennek az álláspontnak a helytelenségét nem nehéz indokolni, amikor teljes mértékben igazat adva Sushma Maliknak megállapítjuk, hogy általában az állampolgár és az állam közötti kapcsolatokat a belső jog rendezi, viszont az idegenek védelmének a joga mindig is a nemzetközi jog elfogadott részterülete volt. Ennek

megfelelően nem volna helyes elfogadni a felbocsátó állam területén tartózkodó idegenek Egyezmény alóli mentességét. /29/

Ezzel kapcsolatosan az indiai javaslat tűnt a leghelyesebbnek, amelyet az Egyezmény is magáévá tett. Véleményük szerint az Egyezmény rendelkezései nem alkalmazhatók a felbocsátó állam állampolgáraitra és azokra a külföldi állampolgárokat, akik a felbocsátó állam meghívására a felbocsátási vagy tervezett visszatérési körzetben tartózkodnak. /30/ Ez a megoldás nagyon reálisnak tűnik és az Egyezmény VII. cikke is hasonlóan rendelkezik.

4. A felelősség alanyai.

A nukleáris kárért való felelősségi egyezmények általánosan elfogadott megoldási formája, hogy a felelősséget csakis egyszemélyre "csatornázzák", nevezetesen az üzemtartótartóra. Ennek a szigorúnak a magyarázata a fokozott veszéllyeljáró tevékenységekért való felelősség lényegében található. Természetszerűleg azonnal felvetődik a kérdés, hogy kit vagy mit nevezünk üzemtartónak. "A fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség azt terheli, aki ezt a tevékenységet állandó jelleggel folytatja..." /31/ Az ürtévékenységekkel kapcsolatosan az űrhajó üzemtartási minőségének megállapítása különleges problémákat vet fel. Korábban vitatott volt, de ma már tény és elfogadott, hogy üzemtartói minőségben nem csak az állami, hanem az űrkutatási tevékenységekkel elkötelezett nemzetközi szervezet is jelentkezhet. De arra is található példa, hogy adott államon belül magán társaság foglalkozzon ürtévékenységgel. Nevezetesen az Egyesült Államokban egy 1962-es törvény értelmében egy a világszerte információkat szolgáltató távközlő műhold rendszer irányítását

a Comsaco /Communication Satellite Corporation/ magán vállalatra. /32/ Nem vitás, hogy az ilyen szervek üzem-bentartói tevékenységeiért az állam nemzetközi jogilag teljes mértékben felelős.

A/ A felbocsátó állam meghatározása.

Ennek a kérdésnek az eldöntése a felelősség szempontjából szintén kiemelkedő jelentőséggel bír. Az 1963-as Jogi Elvek Nyilatkozata és az 1967-es Világűr Szerződés is foglalkozik a felbocsátó állam terminusával 8. pontjában, illetve VII. cikkében, mely utóbbi így rendelkezik:

"A szerződésben részes minden olyan állam, amely valamely objektumot a világűrbe, így a Holdra és más égitestekre felbocsát vagy felbocsáttat, és minden olyan részes állam, amelynek területéről vagy berendezéséről valamely objektumot felbocsátanak..." /33/

Az aláírt felelősség Egyezményt illetően bizonyos fókig meglepő, hogy ennél többet ott sem találhatunk, bár az alábbiakban észlelhető nehézségek miatt talán ez meg is érthető.

Amíg a felbocsátásban csak egy állam vesz részt, a tervek kidolgozásától az adott űrprogram teljes végrehajtásáig, addig különösebb nehézségek nem merülnek fel a "felbocsátó állam" meghatározásában. Erre mintegy példálódzó felsorolást adhatunk, miszerint azt tekinthetjük felbocsátó államnak:

a/ amely ténylegesen egyedül hajtja végre a felbocsátást

- b/ a felbocsátott objektum tulajdonosa
- c/ saját területét és berendezéseit használta
- d/ tényleges ellenőrzést gyakorolt az űrobjektum keringése és röppályája fölött. /34/

Ezek a feltételek adott esetben több állam között megosztást nyerhetnek és ilyenkor beszélhetünk közös vállalkozásról. Ma már többnyire tendenciának tekinthető az államok közötti ilyen irányú "munkamegosztás", különösen a kisebb gazdasági lehetőségekkel rendelkező államok viszonylatában mint a Szovjetunió és az USA.

Ami a javaslatokhoz illati, ott meglehetősen eltérő álláspontok alakultak ki, igaz, ezek nem annyira áthidalhatatlan és alapvető jellegűek. Valamennyi tervezet elismeri a felbocsátó állam felelősségét, abban is teljes nézetazonosság volt, hogy a "felbocsátás" kifejezés magában foglalja annak kísérletét is. Csak a magyar és az amerikai tervezetek alkalmazzák a "berendezés" kifejezést. A magyar javaslat használja egyedül az űrjármű vagy űrobjektum tulajdonosa vagy birtokosa fogalmat, míg az USA által előterjesztett egyezménytervezet az egyedüli, amely felvette az űrobjektum keringése és röppályája feletti ellenőrzés gyakorlás kritériumát. /magyar: VI. cikk; belga: 2. cikk; USA: I. cikk c./ pont/ Előfordultak bizonytalan kifejezések is, így például a magyar tervezet "közös vállalkozás" terminusa könnyen vitára adhat okot és túl széles a belgák "részvétel" szava is.

Az eddigiek alapján megállapíthatjuk, hogy rendkívül helyes az Egyezmény viszonylag "egyszerű" megoldása, mert e mögött az húzódik meg, hogy miután a felbocsátó állam vétkeességét nem vizsgálják, így a közös vállalkozásban való részvétel foka sem tart érdeklődésre számot, mert a fokozott veszéllyel járó tevékenységekért fennálló abszolút

felelősséget mindegyik államnak viselni kell, amelynél a részvétel bármely foka kimutatható. Szintén a károsultak érdekeit védi az a tény, hogy az Egyezmény alkotói a személyi hatály minél szélesebb körű kialakítására törekedtek, miszerint azért is előnyös a felbocsátó állam kifejezés fenti megoldása, mert ezáltal kizárják annak lehetőségét, hogy egy szerződő állam kivonja magát a felelősség alól azzal a kifogással, hogy jóllehet ők résztvettek az adott felbocsátásban, de a felelősség egy nem-szerződő felet terhel. Egy ilyen állapot előfordulása esetén a károsult a felelős állam belső jogához vagy a nemzetközi jog általános szabályaihoz fordulhatnak, ami a jelenlegi Egyezmény mellett kétségtelenül egy hátrányos helyzetet jelentene.

A felbocsátó állam meghatározásához szorosan kapcsolódik az ürobjektumok kötelező regisztrációjának a kérdése, amelyek jelentősége miatt az alábbiakban egy külön pontban fogunk tárgyalni.

B/ Nemzetközi szervezetek státuszának kérdése.

Talán a legnagyobb vitát ez a kérdés váltotta ki, ami többek között abból eredet, hogy a nemzetközi szervezetek jogi státuszát illetően régóta bizonyos elméleti különbségek vannak a szocialista és a polgári nemzetközi jogi irodalomban. Azon az ellentétes nézetten már túl vagyunk, hogy nem is olyan régi szocialista nemzetközi jogban nem ismerték el a nemzetközi szervezetek jogalanyiságát. A többségi szocialista álláspont az, hogy mivel "a nemzetközi jog nem tartalmaz olyan általános szabályt, amely a nemzetközi szervezetek feltétlen jogalanyiságát elismerné, de a szervezetek nemzetközi jogalanyisággal való felruházását sem tiltja, annak a kérdésnek a megválaszolása, vajon egy adott nemzetközi szervezet a nemzetközi jog alanyának tekinthető-e vagy sem, csak az illető nemzetközi szervezet

konkrét megvizsgálása alapján történhetik." /35/ Kétségtelen, hogy fokozatosan növekvőben van azon nemzetközi szervezetek száma, amelyek jelentőségüknél fogva jogalanyiságra tarthatnak igényt. Az egyik legközismertebb ürtévékenységeket folytató nemzetközi szervezet az ELDO alapító okmányában /20. cikk/ ezt olvashatjuk:

"A szervezetnek jogi személyisége lesz. Annak főként szerződéskötési képessége lesz, ingó és ingatlan vagyonokat megszerezhet és azzal szabadon rendelkezhet és jogi eljárásokat indíthat." /36/

Kétségtelen e rendelkezés tartalma, de ez csak az ELDO tagállamok vonatkozásában állhat fenn és amennyiben a szervezet más államokkal is jogalanyiságot igénylő jogi kapcsolatot kíván teremteni, úgy ezt meg kell egy bizonyos aktusnak előznie. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a nemzetközi szervezetek jogalanyisége nem függhet a nem tagállamok elismerésétől, az önmagában ténykérdés. Viszont az adott nemzetközi szervezet cselekvőképességét illetően szükséges a nem tagállamok elismerése, mert enélkül nemzetközi szerződéses kapcsolat nem rálizálható. Ezek szerint e nemzetközi jogi irodalomban is vitatott kérdésben úgy foglalnunk állást, hogy az államok elismeréséhez hasonlóan a nemzetközi szervezetek jogalanyiségének elismerése deklarativ hatályu, míg cselekvőképessége tekintetében az elismerés konstitutiv hatályu. /37/ A két nemzetközi jogalany elismerésének hasonló hatálya ellenére továbbra is érvényes az a tétel, hogy a nemzetközi szervezetek jogalanyisége származékos és korlátozott.

A Jogi Albizottságban szintén a státusz kérdése volt vitás és nem a felelősségé, hiszen az államok egyetértettek az 1963-as Jogi Elvek Deklarációjában, és az 1967-es Világűr Szerződésben foglaltakkal. Az egészen leszűkített

problémakör az volt, hogy hogyan alakulnak azoknak a tag-államoknak a jogaik és kötelezettségeik, amelyek nem részesei a felelősségi Egyezménynek, viszont az adott nemzetközi szervezet részvevője ennek a nagy jelentőségű nemzetközi szerződésnek.

A magyar tervezet álláspontját sok kritika érte, miszerint VI. és VII. cikkében a nemzetközi szervezetet részvevő államaival együttes és egyetemleges felelősséggel terheli, "anélkül, hogy jogot adományozna neki". /38/ Ezzel vitatkozni lehetne, mert a tervezetből nem derül ki, hogy Magyarország miként vélekedik a jogalanyiságról - ha csak nem a viták anyagát rögzítő ENSZ dokumentumokból, amelyek sajnos nem álltak rendelkezésünkre - jöllehet nyitva hagyott olyan alapvető kérdést, hogy hogyan alakul a felelősség abban az esetben, amikor a nemzetközi szervezet tagja nem részese az Egyezménynek, a szervezet viszont igen. Továbbá nem tárgyalta a nemzetközi szervezet Egyezményhez való csatlakozásának eszközét sem.

A belga javaslat 5. és 6. cikkében helytelen álláspontot képvisel, amelyet az általános nemzetközi jog nem ismer el, hivatkozva a Nemzetközi Biróság tanácsadó véleményére az ENSZ szolgálatában elszenvedett károk megtérítése ügyében /ICJ Rep. 1949. p. 174 and p. 179/ nevezetesen az Egyezményhez való csatlakozás kérdésében a nemzetközi szervezeteket ugyanarra az alapra helyezte, mint az államokat és általában ugyanazokat a jogokat és kötelezettségeket kívánja adni, ami érthető is, hiszen "a szervezet jog- és szerződésképesége sohasem lehet azonos az államéval, hanem mindig szűkebb annál. Az a szervezet, amelyre tagjai teljes jog- és szerződésképeségüket átruháznák: már nem minősülne nemzetközi szervezetnek, hanem

föderatív államnak...". /39/ A belga tervezetben a felelősségi kérdést illetően úgy rendelkeztek a 6. cikkben, hogy a szervezet tagállamainak mindegyike felelősséggel tartozik a teljes kárért, tekintet nélkül arra, hogy azok részesei az Egyezménynek vagy sem. Ezmegint nem helyes megoldás és nem is értettek vele egyet, mert a nemzetközi jog egyik általános szabálya szerint az államot és általában a jogalanyokat beleegyezésük nélkül nem lehet kötelezettségekkel terhelni. Továbbá igaza van Maliknak, hogy az Egyezményben nem részes államok nem tarthatják lehetségesnek azt, hogy az Egyezmény szerinti kötelezettségeket vállaltanak magukra ugyanazon az okból, amiért talán éppen kívül maradtak eme nemzetközi jogszabályból. /40/

Ebben a témakörben az Egyesült Államok tervezete tűnt a legpraktikusabbnak, amely megpróbálta áthidalni az államok és nemzetközi szervezetek státuszának a különbözőségeiből adódó nehézségeket. Ami az ürtevékenységeket folytató nemzetközi szervezetek Egyezményhez való csatlakozását illeti, azt a megoldást választották, hogy az adott organizáció az ENSZ Főtitkárának juttasson el egy nyilatkozatot, hogy elfogadja az Egyezmény valamennyi rendelkezését és abban az esetben azokat ugyanugy fogják alkalmazni a nemzetközi szervezetekre nézve is, mint az államok relációjában. /III. cikk 1. pont/ Az aláírt Egyezmény is hasonlóan rendelkezik azokkal a korrekтивumokkal, hogy nem nevezi meg, hogy hova kell eljuttatni a kijelentést, vagy egyáltalán el kell-e juttatni valahová vagy csak elég egy deklaráció hagyományos kommunikációs közzététele, továbbá mintegy előfeltételeként ennek a kijelentésnek, az Egyezmény megkívánja, hogy az adott szervezet tagállamainak többsége részese legyen a felelősségi Egyezménynek, illetőleg az 1967-es Világűr Szerződésnek. /XXII. cikk 1. pont/ Ami a felelősség

kérdését illeti, ott szintén az USA javaslat jutott érvényre, mely szerint a nemzetközi szervezetet elsődleges felelősség terheli, azaz tőle igényelhető először a kártérítés és sikertelenség esetén - Egyezményben 6 hónap - a vele együttesen és egyetemlegesen felelős azok a tag-államok tartoznak rekompenzációval, amelyek részesei az Egyezménynek. /USA jav. III. cikk 3. pont, Egyezmény XXII. cikk 3. pont a./ b./

E komoly nehézségeket okozó kérdés ilyen formán történő megoldása helyeselhető, mert Jerzy Sztucki szavaival élve: "gyakorlati okokból az tűnik tanácsosnak, hogy ezt a problémát inkább célszerűségi szempontok figyelembevételével oldják meg, mintsem abban a formában, amely magában foglal egy külön álláspontot arról az ellentétes problémáról, hogy vajon a nemzetközi szervezetek alanyai-e a nemzetközi jognak vagy sem - e státusz összes következményeivel." /41/

5. A felelősséget megalapozó magatartások jellege.

A/ A felelősség alapja.

Ez az a kérdés, amelynek megválaszolása nélkülözhetetlen bármely felelősségi rendszer megalkotásakor. Lényegi problémát jelent, mivel a felelősség alapja adja meg a választ arra, hogy milyen magatartásokra kell alapítani a felelősséget. Ezek szerint nem véletlen, hogy mind a Jogi Albizottságban, mind a nemzetközi világűrjogi irodalomban komoly figyelmet szenteltek a témának. Talán a legkorábbi felelősségi problémákkal kapcsolatos megállapításokat Vladimir Mandl tette 1932-ben. Azt javasolta, - amikor az ürrepülés tényleg illúzió volt - hogy az űrjárművek tulajdonosai és üzemeltetői feltétlen felelősséggel fognak tartozni valamennyi személyi sérülés és tulajdon

károsodás tekintetében, mégpedig korlátozás nélkül. Mandl még a harmadik fél /"utas"/ közreható magatartásáról is említést tesz, azzal a mai megoldástól való eltéréssel, hogy ő ilyen esetben az üzembentartó felelősségét vétkességi alapra helyezné és a teljes kártérítést korlátozná olyan mértékben, amennyire arra az igénylő fél okot adott./42/ Kezdetről fogva az volt a fő kérdés, hogy az ürobjektumok által okozott károkért való felelősség vétkességi alapon álló szubjektív vagy ettől független objektív felelősség legyen-e. A válasz kapcsolódik egy az alábbiakban tárgyalandó ponthoz, nevezetesen ahhoz, hogy a sérelem helyszíne milyen befolyással van a felelősség alapjára. Mint látni fogjuk - és itt előrebocsátva elmondjuk - a károkozás helye jelentős hatással van a felelősség jellegére. Már a 60-as évek legelején általánosan megegyeztek a vélemények abban, hogy a Föld felszínén harmadik félnek okozott károkért való felelősség a vétkességtől független objektív felelősség lesz, s amint említettük és az ürtevékenységek fokozott veszéllyel járó mivoltával indokoltuk, nem egyszerű tárgyi felelősségről van szó, hanem annak egy fokozottabb változatát, az abszolút felelősséget kell bevezetnünk. Hasonlóan alakul e kérdés a légi térben űrhajó által ütközés következtében repülésben levő légijárműben okozott károk tekintetében. Ezzel kapcsolatosan már nem voltak egyöntetű vélemények, de az Egyezmény a fenti megoldást tette magáévá. Abban az esetben, ha egy felbocsátó állam ürobjektuma másutt, mint a Föld felszínén egy másik állam ürobjektumában, illetve a fedélzetén levő személyzetben vagy javakban okoz összeütközés következtében kárt, akkor az előző állam csak akkor terhelhető felelősséggel, ha a vétkesség, mint szubjektív akarati elem kimutatható.

Tehát így alakul a felelősség alapja az Egyezményben, amit a Jogi Albizottság a különböző javaslatok és nézetek ellenére véleményünk szerint a realitásoknak megfelelően helyesen oldott meg. Külön értékelhető az Egyez-

ményben az, hogy a nukleáris energiáért való felelősség tárgyában megkötött egyezmények után tovább erősítette az abszolút felelősség nemzetközi jogba való recipiálását, ami kétségtelenül a károsultak hatékonyabb védelmét szolgálja.

B/ Felelősség közös vállalkozás esetén.

A felbocsátó állam meghatározásánál láthattuk, hogy milyen komoly nehézségeket jelent annak megállapítása, hogy mi az a tevékenység, amit már részvételnek nevezhetünk. Ez a probléma még nagyobb jelentőséget kap a közös vállalkozások felelősségét illetően. Az Egyezmény egy a belső jogokból ismert jogintézménnyel ismételten a károsultak érdekeit szem előtt tartva úgy oldotta meg ezt a kérdést, hogy az igénylő államnak ne kelljen a részvétel bizonytalan terminusából adódható kilátástalan vitába belebocsátkoznia, hanem azt a vállalkozásban részes felek egymásközt döntik el. Ebből már következtethető, hogy ez a jogintézmény az együttes és egyetemleges felelősség.

A Jogi Albizottságban megvitatásra került három egyezménytervezet egyaránt az együttes és egyetemleges felelősség alkalmazását rendelte el közös vállalkozás esetén okozott károkért. Ezek szerint az igénylő állam a közös felbocsátóknak minősülő államok bármelyikétől vagy valamennyiüktől követelheti teljes kárának megtérítését. Mint említettük, komoly problémát okozott a részvétel kérdése, úgyhogy, csak az Egyezmény elkészítésének legvégén egyeztek meg abban és jelentőségénél fogva külön pontban deklarálták, hogy

"Azt az államot, amelynek területéről vagy berende-

zéseiivel ürobjektumot bocsátottak fel, a közös felbocsátás részvevőjének kell tekinteni." /V. cikk 3. pont/

Nyitvamaradt a részvétel vonatkozásában az, hogy milven további teévkenységek minősithetők ugy, hogy az közös vállalkozásnak legyen tekinthető. Az Egyezmény nagyon helyesen nem vezette be az elsődlegesés másodlagos stb. felelőség elvét és az igénylő államnak nem kell bizonyítani a részvétel tényét sem, azt a közös felbocsátók a kár megtérítésének egymásközti febsztásánál eldönthetik maguk, hogy ki milyen fokban működött közre. Az Egyezmény külön hangsulyozza, hogy a közös felbocsátás részvevői énzügyi kötelezettségeik vonatkozásában, annak megosztási módjában megállapodásokat köthetnek. Ezek szerint igaza lett Gál Gyulának, aki szintén azon a véleményen volt, hogy a felelősségi Egyezménynek nem kell rendelkezni az együttesen és egyetemlegesen felelős államok közötti kártérítési megosztást, mert Ők azt enélkül is önállóan elrendezik. Mindezt egy korai példával is illusztrálta, nevezetesen, hogy az EIDO keretén belül az Egyesült Királyság és Ausztrália között egy ideiglenes megállapodás jött létre az utóbbi államban található felbocsátó állások használatával kapcsolatosan. /43/

Véleményünk szerint az Egyezmény rendelkezései ebben a vonatkozásban nem gátolják a közös-vállalkozások gyarapodását és a jelek szerint az ürtevékenységek ilyen módja komoly lendületet vett.

C/ Mentesség a felelősség alól.

A belső jogokban a fokozott veszéllyel járó tevékenységekért való felelősség alól a törvényben meghatározott esetekben mentesülni lehet. Hasonlóan a nemzetközi jogban is találkozhatunk ilyen megoldással. Példa lehet erre az 1960-as Párizsi Nukleáris Egyezmény, mely szerint ha az üzembentartó bizonyítani tudja, hogy a nukleáris baleset fegyveres konfliktusnak, invázióknak, polgárháborúnak, lázadásnak vagy kivételesen súlyos jellegű természeti katasztrófának tudható be, akkor mentesül a felelősség alól. Viszont az 1962-es Brüsszeli Egyezmény már nem rendelkezik a természeti katasztrófáról. /44/

A világűrjogi kárfelelősséggel kapcsolatosan a kimentés kérdésében sem alakult ki egységes álláspont. Abban teljes egyetértés uralkodott, hogy a károsult bizonyos közreható magatartása esetén egészben vagy részben a felelős állam mentesülhet a felelősség alól. A belga tervezet a "helytelen magatartás" - misconduct - /I. cikk c./ pont/, az amerikai "szándékos vagy hanyag tevékenység vagy mulasztás" /II. cikk 2. pont/, a magyar javaslat "szándékos tevékenység és nagyfoku gondatlanság"/III. cikk/ kifejezést alkalmazza, amelyek a látszólagos különbségek ellenére hasonló alap gondolatot tartalmaznak. Viszont igen komoly vita alakult ki amiatt, hogy a magyar tervezet a természeti katasztrófát kimentési okként felvette III. cikkébe. Ez valóban nem volt helyes álláspont, amit később képviselőink is beláttak és törölték a szövegből, mert igen méltánytalan lenne a kívülálló harmadik felekkel szemben természeti katasztrófára vagy akármilyen force majeure-re hivatkozni. Az igazi abszolút felelősség úgy valósul meg, ha a kimentési lehetőségeket a minimálisra szűkítjük. Az Egyezmény végülis csak a súlyos gondatlanság és a károkozási szándékkal elkövetett cselekményt

vagy mulasztást rendelte el kimentési okként. Ez egyébként helyes megoldás, mert újfent igazolja az Egyezmény károsult-központuságát.

Kezdetben csak a magyar, majd az indiai tervezet konkrétebb formában azt a véglegesen elfogadott rendelkezést javasolta, hogy amennyiben a kár a nemzetközi joggal, különösen az ENSZ Alapokmányával, valamint az 1967-es Világűr Szerződéssel ellentétes tevékenységből ered, semmiképpen sem mentesülhet a felbocsátó állam a felelősség alól. Kay Hailbronner szerint ez a megoldás "figyelemreméltó nehézségeket idézhet elő a jövőben. Ugyanis nem világos, hogy mely cselekmények nem férnek össze a nemzetközi joggal, különösen ha valaki megvizsgálja az 1967-es Világűr Szerződés 'békés célok' kifejezéséről folytatott vitát." /119/ Álláspontunk szerint ez az aggodalom fölösleges, mert az, hogy milyen magatartás ütközik a nemzetközi jogba, az a meglevő nemzetközi jogszabályok és általánosan elismert tartalmu elvek miatt konkrétak. A "békés céokról" folytatott valóban jogos vita nem hasonlít össze egy olyan tevékenységgel, mint például nukleáris fegyverek világűrbe való juttatása, vagy a világürből történő fegyveres intervenció.

Megállapíthatjuk, hogy a kimentés kérdését illetően az Egyezmény az abszolút felelősség elméletét a világűrtevékenységek helyes értelmezésével alkalmazta, fokozottan szem előtt tartva a károsultak hatékony védelmét.

D/ A felelősség korlátozásának kérdése.

Az abszolút felelősség elméletének egyik általánosan elfogadott tétele a kártérítés mértékének korlátozása. Ez bizonyos tekintetben érthető is, hiszen az abszolút

felelősséget általában olyan fokozott veszéllyel járó tevékenységek körében szokták alkalmazni, amely adott esetben óriási károkat okozhat és az azokért járó kártérítési összeget a veszélyes üzem működtetője nem tudná fedezni. A Jogi Albizottság vitái során szükségszerűen merült fel ez a probléma. Az amerikai tervezet volt az, amely következetesen kitartott a felelősség korlátozása mellett. /VIII. cikk./ Magyarország kezdetben szintén ezen az állásponton volt, mivel tervezetének II. cikk 1. pontjában a limitáció lehetőségéről beszélt, de 1967-ben törölték ezt a rendelkezést. Már a 60-as évek legelejétől megfigyelhetünk egy olyan jelenséget, miszerint bizonyos kivételektől eltekintve a szocialista országok világűrjogi szerzői a felelősség korlátozása ellen, a kapitalista országok szerzői pedig a kártérítési összeg maximalisa mellett vannak. Mind a Jogi Albizottság, mind a nemzetközi szakirodalomban azonos érveket sorolnak fel a korlátozás érdekében. Ezek az 1952-es Római Egyezmény, a 60-as évek nukleáris felelősségi egyezményei, az Egyesült Államok bilaterális szerződései, amelyet a "Savannah" elnevezésű nukleáris hajójuk vonatkozásában kötöttek meg. Az USA képviselője 500 millió dollárt javasolt maximális kártérítési összegnek. További érvként hozták fel többen is, hogy a teljes kárért való felelősség számos országot visszatartana az amugyis költséges ürvállalkozásoktól, mivel károkozás esetén csődbejuttató igényeket támaszthatnak a felbocsátó állam vagy nemzetközi szervezet ellen.

Többen felvetették, hogy egy speciális biztosítási rendszert kellene kialakítani, míg mások valamiféle nemzetközi pénzügyi alap létrehozását ajánlották, arra hivatkozva, hogy a világűr tevékenységeket az egész emberiség előnyére folytatják. Végül is az Egyezmény XII. cikke azt a megoldást választotta, hogy

"...a kártalanítás olyan helyzetbe hozza azt a természetes vagy jogi személyt, államot vagy nemzetközi szervezetet, amelyek érdekében az igényt előterjesztették, mintha a kár nem következett volna be."

6/ A károkozás területi problémái.

Már a felelősségi Egyezmény megalkotásának felmerülésekor többen felvetették a kérdést, hogy a kár bekövetkeztének helyszíne fog-e valamilyen befolyással birni a felelősség alapjára. Következésképpen szükséges, hogy a károkozásokat valamilyen szempont szerint osztályozzuk. Ebben a dolgozatban, figyelembevée annak tematikáját, Saleh Tewfik Saleh és Gál Gyula felosztását alkalmazzuk, a kettőt mintegy ötvözve. Saleh a Föld felszínén harmadik félnek okozott károkért, az összeütközési károkért és a szennyeződési károkért való felelősséggel foglalkozik. /45/ Ez a felosztás egyrészt a károkozás színtere, másrészt a károkozás jellege alapján történt, mely megkülönböztetés viszont Gál Gyula nevéhez fűződik.

Mi a sérelem helyszínének a felelősségalapjára történő befolyását a következő vázlat alapján fogjuk tárgyalni:

A/ A Föld felszínén harmadik feleknek okozott károkért való felelősség.

B/ Az összeütközési károkért való felelősség

a/ heterogén kollízió

b/ homogén kollízió

C/ A szennyeződési károkért való felelősség.

A/ A Föld felszínén harmadik félnek okozott károk-
ért való felelősség:

Mind a korai világűrjogi irodalomban, mind a Jogi Albizottságban általánosan elfogadott volt, hogy a Föld felszínén harmadik félnek okozott károkért a felbocsátó államot a vétkességtől független tárgyi felelősség egy szigorubb foka, az abszolút felelősség fogja terhelni. McDougel, Lasswell és Vlasic közös munkájukban arra hivatkoznak, hogy az űrtevékenységek által a Föld felszínén okozott károkért való abszolút felelősség elfogadásának az egyik fő oka az "A tény, hogy tulajdonképpen áthághatatlan akadályt jelentene a kártszenvedetteknek ha arra köteleznénk őket, hogy bizonyítsák be az üzem-bentartó vétkességének ténylegességét." /46/ Az abszolút felelősség mind a belső, mind a nemzetközi jogban elfogadottá vált, természetesen csak bizonyos fokozott veszéllyel járó tevékenységek esetén. A Föld felszínére lezuhanó és ott kártokozó űrobjektumok esete leginkább az 1952-ben a "Föld felszínén harmadik feleknek idegen repülőgép által okozott károk" tárgyában megkötött Római Egyezményben foglaltakhoz hasonlít mind jellegében, mind jogi megoldásban. A 60-as évek nukleáris felelősségi egyezményei az abszolút felelősség elméletének alkalmazását illetően szintén példaként szolgálhattak.

Összefoglalóként megállapíthatjuk, hogy egyrészt az űrhajózásnak a technika fejlődésével egyre fokozottabban veszélyes tevékenysége miatt, másrészt az űrtevékenységeken kívülálló hátrányos helyzete miatt, miszerint sem a technikai komplexitás, sem a beavatottság és ellenőrzési lehetőségek hiánya miatt nem volnának képesek hatékonyan védekezni, csakis egy jogi megoldás képzelhető el, nevezetesen az abszolút felelősség alkalmazása. Ami pedig az űrtevékenységeket folytató államokat

és nemzetközi szervezeteket illeti, a kárviselés ilyen módja a kockázatvállalás egyik formája.

B/ Az összeütközési károkért való felelősség.

Ez az a károkozási lehetőség, amely a Föld felszínén okozott károk után a legközvetlenebb veszéllyel járhat, jóllehet a jelenlegi forgalom mellett csak hibás pályairányítás vagy rádió-hullámok interferenciája következtében állhat elő. Az összeütközés helyét és jellegét tekintve előfordulhat a légtérben mind a homogén, mind heterogén formában, míg a világűrben csak homogén kollízió képzelhető el.

a. Heterogén kollízió.

Ez az összeütközési fajta az aerodinamikus meghajtási elven alapuló légijárművek és a rakéta meghajtású űrobjektumok között következhet be, kizárólag légi térben. Jóllehet a Jogi Albizottságban megegyezők voltak a vélemények ate tekintetben, hogy a repülésben levő légijárművekben űrobjektumok által okozott károkért a feltétlen felelősség elvét kell alkalmazni, a nemzetközi világűrjogi irodalomban számos neves szerző tollából más nézetek jelentek meg. Ezek a jogi viták többnyire a technikai tudományok fejlődésének bizonytalanságán alapulnak, mivel az eltérő vélemények abból a kérdésből indulnak ki, hogy vajon a ma már szuperszónikus, sokszor majdnem az űrhajók gyorsaságát is elérő repülőgépek vagy az űrobjektumok jelentenek-e nagyobb kockázatot. A nézetek egyik csoportja szerint az űrhajó előnyösebb helyzetben van mint a repülőgép, így az sokkal nagyobb veszélyt von maga után, következésképpen az egyenlőtlen helyzet miatt az abszolút felelősség elvét kell alkalmazni. /47/

Cooper, McDougel, Mádl/ A vélemények egy másik csoportja szerint a repülőgép van előnyösebb helyzetben, mivel az sokkal manőverképesebb /"highly manoeuvrable"/ és összeütközési veszély esetén nagyobb lehetőségei vannak a kollízió kikerülésére, mint a kötöttebb űrhajónak./48/ Véleményünk szerint, annak ellenére, hogy Goldie azért nevezi manőverképesebbnek a repülőgépet, mert az a közeledő veszélyről a Földről gyors figyelmeztetéseket kaphat, nem szabad a kártérítést bizonytalanná tenni azzal, hogy a nagy ügyességi és szerencseelemet tartalmazó manőverképességre alapítsuk a felelősség kérdését. Különösen nem várható el az ilyen manőverezési akció a sok ember életéért felelős óriási utasszállító gépek esetében. Goldie az 1929-es Varsói Egyezményt hozza fel analógiára alkalmas példaként, amely a légifuvarozás felelősségi jogát illetően a vélelmezett gondatlanság elvére alapszik, amely felelősségi forma sokkal szigorubb, mint a vétkeességi felelősség, de nem éri el a feltétlen felelősség szintjét. A gondatlanság vélelmének elve, amely az 1929-es Varsói Egyezményt hozza fel analógiára alkalmas példaként, amely a légifuvarozás felelősségi jogát illetően a vélelmezett gondatlanság elvére alapszik, amely felelősségi forma sokkal szigorubb, mint a vétkeességi felelősség, de nem éri el a feltétlen felelősség szintjét. A gondatlanság vélelmének elve, amely az 1929-es Varsói Egyezményben került be először nemzetközi szerződésbe az angol bíróságokon kialakult és továbbfejlesztett *res ipsa loquitur* elméletével megközelítően azonos. /49/ A *res ipsa loquitur* tulajdonképpen perjogi intézmény és ezáltal képez átmenetet a vétkeességi és feltétlen objektív felelősség között. Ezt úgy éri el, hogy mivel adott körülmények között a felperesnek szinte leküzdhetetlen nehézséget jelent a károkozó alperes vétkees magatartását bizonyítani, így ezért megfordítják a bizonyítási teher, vélelmezik az alperes

gondatlanságát és amennyiben nem sikerül neki ezt a vélelmét megdönteni, úgy felelősnek fogják minősíteni. Tehát a res ipsa loquitur "a gondatlanság bizonyításának egy speciálisan alkalmazott szabálya", amelyet ott alkalmaznak, ahol a károkozó körülmények lényegbevágóan és kizárólag az alperes vagy képviselőjének ellenőrzése vagy igazgatása alatt vannak. /50/ Ez utóbbi megállapítás tökéletesen megfelel az ürtevékenységekre is.

Az elkészült Egyezmény azt a helyes és nem komplikált megoldást választotta II. cikkében, hogy:

"A felbocsátó állam teljes mértékben felelős, hogy kártalanítást fizessen azokért a károkért, amelyeket az űrobjektum...repülésben levő légi járműben okozott."

b/ Homogén kollízió.

Ez az összeütközési fajta a világűrbe felbocsátott űrszerkezetek között jöhet létre úgy a légi térben, mint a világűrben. Amennyiben két vagy több űrobjektum összeütközése homogén kollízió, úgy két vagy több repülőgép interferenciája is ilyen formán minősíthető, következésképpen analógiát alkalmazhatunk. 1961-ben Párizsban az ICAO Jogi Albizottsága egyezménytervezetet készített el a repülőgépek összeütközése által okozott károkért való felelősség tárgyában. Ez a tervezet azt javasolja, hogy a felelősségnek kettős alapja legyen. Egyrészt az üzem-bentartók között, másrészt az üzem-bentartók és utasai viszonylatában kell vizsgálni a felelősség alapjának a kérdését. Az előbbi esetben vétkességi, az utóbbi reláció-jában az objektív alapú felelősség érvényesül.

A világűrjogi megoldás csaknem teljesen azonos lett azzal az eltéréssel, hogy itt tisztán a vétkességi alapon

álló szubjektív felelősség érvényesül, nem kell alkalmazni a gondatlanság vélelmének szigorubb eszközét, mert erre nincs is szükség, hiszen egyenlőre utazó közönség úrhajókon nem közlekedik és belátható időn belül erre nem is fog sor kerülni. A vétkes felelősség alkalmazása egyértelmű, hiszen azonos helyzetben levő ürvállalkozókról van szó, akik ismerik a kockázat nagyságát, s ilyenformán az abszolút felelősség elve itt nem alkalmazható ellentmondás nélkül.

Érdekes, hogy az amerikai tervezet általánosan az abszolút felelősség koncepcióját rendeli alkalmazni, holott olyan neves szaktekintélyek, mint Cooper és Jenks is a magyar tervezet álláspontját tartották elfogadhatónak. Az USA egyezménytervezetének III. cikk 2. pontja kimondja, hogy "ha felbocsátott objektumok a világűrben összeütköznek, nem lesz felelősség a nyilvántartó államok vagy a nemzetközi szervezetek között.."

A magyar megközelítés tűnt a legkedvezőbbnek, ezt tette magáévá az Egyezmény is. A felelősség homogén kollízió esetén minden tekintetben vétkességi alapon áll. /Egyezmény III. cikk./ Amennyiben többek közös károkozása következik be harmadik állam ürobjektumában, úgy a károkozók vétkességük arányában fognak felelni, ha ezt a mértéket nem lehet meghatározni, úgy a kártalanítás terhe egyenlő mértékben fog megoszlanı közöttük. /Egyezmény IV. cikk. 1/b. és 2. pont./ Figyelemreméltó volt Mádl Ferenc elgondolása, miszerint ő súlyos gondatlanság esetén bizonyítási nehézségek miatt kármegosztást javasol. /51/ Ez a megoldás tulajdonképpen belefér az Egyezmény fentebb ismertetett rendelkezésébe, hogy amennyiben nem tudják meghatározni a közrehatás mértékét, úgy kármegosztást alkalmaznak.

Ami a területnek és a károkozás nemének a felelősség alapjára történő befolyását illeti, a különböző irodalmi és gyakorlati nézetek kialakulása ellenére, véleményünk szerint az Egyezmény a leghelyesebb megoldást képviseli, amely elsősorban a kívülálló harmadik felek minél hatékonyabb védelmét látszik megvalósítani.

C/ A szennyeződési károkért való felelősség.

A fentiekben tárgyalt károkozási helyzetek közvetlen az űrobjektumok működése következtében álltak elő. A szennyeződési károk, mint igazi közvetett károkként fognak jelentkezni, amelyek az űrtevékenységek másodlagos termékei. A veszély fennállását idejében felisérték és ennek érdekében két bizottságot is létrehoztak, amelyek egyhanguan sürgetik egy speciális egyezmény létrehozását. A Tudományos Egyesületek Nemzetközi Tanácsának /ICSU/ az Űrkutatási Bizottsága 1958-ban létrehozta a "CETEX" rövidítésű bizottságát, /Committee on Contamination by Extra - Ferrestrial Exploration/ amely az Űrkutatás által okozott fertőzés kérdését tanulmányozza. /52/ Az Űrkutatás káros hatásaival foglalkozik egy másik nemzetközi konzultatív szerv is, az 1958-ban létesített Űrkutatási Bizottság /COSPAR/ mellett működő Consultatív Group on Potentially Harmfull Effects of Space Experiments. /53/ 1964-ben a sokat idézett COSPAR jelentés, amelyet az ENSZ Világűr Bizottságának tett, arról számol be, hogy a felbocsátott űrobjektumok hordozórakétái különösebben nem szennyezik a sztratoszférát és az ilyen kibocsátott anyagok nem kerülnek vissza a Föld alacsonyabb légrétegeibe. A Konzultatív Csoport jelentése viszont többek között nem foglalkozott olyan jelentős kérdésekkel, mint

- a nukleáris energiaforrásokkal ellátott űrszerkezetek által okozott környezet szennyeződési problémák, és

- a teljesen megsemmisült rakéták és műbolygók roncsai por és egyéb hulladékok milyen hatással jár a Föld közvetlen környezetére nézve. /54/

A "back-contamination" mellett ez a két szennyeződési forrás okozza a legkomolyabb biológiai, kémiai, radiációs és jogi problémákat, bár hasonló veszéllyel járnak az időjárás módosításával való űrmeteorológiai kísérletek is, amelyek vegyi szennyeződést idézhetnek elő.

Az un. "back contamination" kérdése az ürtevékenységek által okozott szennyeződési károk tekintetében az egyik legelsőbb és legveszélyesebb probléma. A világűrbe felbocsátott űrobjektumokat fertőtleníteni szokták abból a célból, hogy ezáltal elkerüljék, hogy földi mikroorganizmusok kerüljenek a kozmikus térségbe. Ennek többek között az a magyarázata, hogy ellenkező esetben a világűrről esetleg hamis képet kapnánk, mivel a parányi élőszervezetek más környezetbeni tulajdonságait még nem ismerik. Hasonló okból történnék a "back contamination" preventív intézkedései is, hiszen egy ismeretlen kórokozó behurcolása világméretű katasztrófához vezethetne. A visszatérési szennyezés meghatározását Phillips a következőképpen adja meg: "a földi bioszféra beszennyezése olyan élőszervezetekkel, vagy anyagokkal, amelyek a világűrből származnak és potenciálisan káros földi tevékenységekre képesek." /54/ Az Egyesült Államokban 1967-ben létrehoztak egy olyan szervezetet, amely a "back contamination" problémáival, többek között a kérdés jogi oldalaival is foglalkozik: - Interagency Committee on Back Contamination. /55/

Ami a pozitív világűrjogot illeti, nem sok konkrétum található az ürtevékenységek által okozott szennyeződésekkel kapcsolatosan. Az 1963-as részleges atomcsend

egyezmény kötelezi az aláíró államokat, hogy a világűrben atomkísérleteket ne folytassanak. Az 1967-es Világűr Szerződés IX. cikke felhívja a Szerződésben részes államokat, hogy a világűr a Hold és más égitestek kutatását úgy végezzék, hogy ezáltal elkerüljék azok beszennyezését, továbbá tegyenek megelőző intézkedéseket ártalmas, Földön kívüli anyagok behozatala ellen. Amennyiben valamely állam úgy véli, hogy előkészületben levő űrtevékenysége káros következménnyel járhat, úgy megfelelő nemzetközi konzultációt kell kezdenie.

Az űrtevékenységek által okozott szennyeződési károkért való felelősség kétségtelenül csakis abszolút felelősség lehet, aminek oka az abban rejlő nagyfokú veszélyesség. Ezen az állásponton van Sand és Saleh is, akik ezzel a kérdéssel foglalkoztak. Az Egyezményből nem tűnik ki, hogy az az olyan közvetett károkért való felelősség eseteit is szabályozná, mint például szennyeződés vagy az űrmeteorológiai kísérletek következtében előállott károkért bejelentett igények. Az Egyezmény az űrobjektumok által okozott károkért való felelősség tárgyában jött létre és nem vitás, hogy egy időjárás módosítás következtében előállott vízőzönszerű esőzés következtében jelentkező károk nem tekinthetők közvetlenül űrobjektum által okozottnak. Vannak olyan tudományos dolgozatok, amelyek az űrtevékenységek által okozott károkért való felelősség címet viselik, annak ellenére, hogy foglalkoznának az emögött rejlő sokkal szélesebb kártípusokkal. Peter Sand azt mondja, hogy a kiterjesztő értelmezést kell alkalmaznunk ahhoz, hogy az Egyezmény alapján a szennyeződési és további közvetett károk miatt bejelentett igényeknek helytadjunk. /56/ Kétségtelen, ha az Egyezmény "kár" definícióját megvizsgáljuk,

akkor a közvetett károkat előidéző ürtevékenységek ugyanúgy eredményezheti élet elvesztését, testi sérülést és az egészség más károsodását, valamint tulajdonnak elvesztését és megrongálódását. Ebben az esetben viszont felmerült a nukleáris kár kérdése is, mert kiterjesztő-értelmezés esetén az abból eredő igények is elrendezhetők lennének az Egyezmény alapján. Amint már a fentiekben kifejtettük, véleményünk szerint az ürtevékenységekből eredő nukleáris károkért való felelősség problémáját, annak komplexitása és specialitása miatt egy külön egyezményben kell szabályozni. Meggyőződésünk, hogy ez az Egyezmény nem arra készült, hogy akár a kiterjesztő értelmezés alkalmazásával is, a közvetett károkért való felelősséget is szabályozza. Nem vitás, hogy az előbbiekben ismertetett érvek alapján belema-gyarázható az Egyezménybe az is, hogy a közvetett károk kérdését is rendezik. De ilyenformán akár nem is volt szükség az Egyezményre, mert gyakorlati példák adódnak arra, - éppen a szennyeződési károkért való felelősség köréből /USA-Japán/ - hogy egyezmény megléte nélkül, a nemzetközi jog általános elvei alapján rendeztek el komoly kártérítési igényeket.

Összefoglalóként megállapíthatjuk, hogy mind a szennyeződési, mind az űrmeteorológiai és a hasonló közvetett károkért való felelősség bonyolult, szerteágazó kérdéseit külön egyezményben vagy egyezményekben kell szabályozni.

7. A regisztráció szükségessége.

Az űrobjektumok lajstromozásának kérdése a világűrjog kialakulásának kezdetétől felszínen levő probléma, amely szorosan kapcsolódik a felelősség kérdéséhez. Ez a kapcsolat nyilvánvaló, hiszen felelőssé csak a felbocsátásban résztvevő államot vagy államokat tehetjük és

ennek megállapítása csak az azonosítás útján történhet. Következésképpen olyan azonosítási jelekre van szükség, amelyekből egyértelműen és gyorsan megállapítható, hogy ki tehető felelőssé. Ez egy módszerrel oldható meg, ha az űrhajózásban is bevezetik a tengerjogban és a légi jogban már alkalmazott kötelező regisztrációt.

A következtetés csakis egy lehet, hogy az eddig megalkotott három világűrjogi egyezmény után, éppen az űrtevékenységek fokozott aktivizálódása miatt és mert e kérdés megnyugtató megoldása az űrkutatás szinte valamennyi területére ki fog hatni, halaszthatatlanul szükséges egy önálló, az űrobjektumok nyilvántartásáról szóló egyezmény létrehozása. Ennek az egyezménynek többek között elsősorban azt kell rendeznie, hogy az aláíróknak nemzetközi jogi kötelessége a lajstromozás. Ezen túl alapvető feladata az, hogy ha kell, taxative sorolja fel, hogy milyen adatokat kell bejelenteni. Az eddigiek és Mádl Ferenc javaslatai alapján /162/ a következőket tudnánk ajánlani:

- a/ a felbocsátás dátuma
- b/ a felbocsátás célja
- c/ a sorozat neve és száma
- d/ az űrobjektum műszaki leírása /mentés esetén birhat jelentőséggel/
- e/ rádióhullámainak és azonosítási jeleinek feltüntetése
- f/ a keringés /perigeum, apogeum/ és felbocsátás bizonyos adatai
- g/ a várható keringési időtartam, amely a világűr telítettségének figyelemmel kísérése és a frekvencia igények számbavétele szempontjából bir jelentőséggel.

A Világűr Bizottság Jogi Albizottsága az ENSZ Közgyűlésének legutóbbi ülásszakán terjesztette elő az ürobjektumok regisztrációjáról szóló egyezménytervezetet megvitatás és elfogadás céljából, hogy azután azt aláírásra megnyithassák.

8. A felelősségi igény érvényesítése.

Minden felelősségi egyezménynek döntő jelentőségű része a felelősségi igény érvényesítését szabályozó cikkek, hiszen ezen keresztül lehet realizálni az adott nemzetközi szerződésben megállapított elveket. E kérdést illetően el kell határolnunk egymástól az igények bejelentését és az esetlegesen abból keletkező viták elrendezését, illetve azok eljárási szabályait. Az előzőek vonatkozásában különösebb eltérés nem mutatkozott a három egyezménytervezetben. Egyaránt megegyeztek abban, hogy a kártalanítási igényt diplomáciai úton kell benyújtani a felbocsátó államhoz. Ami a kár bekövetkezésétől az igény bejelentéséig rendelkezésre álló időt illeti, ott különbség volt a javaslatok között, de ez nem volt megoldhatatlan probléma, s végül a magyar és USA tervezetek által indítványozott 1 évet fogadták el. Mivel az ürobjektumok által okozott károkért való felelősség nemzetközi, ezért az Egyezmény szerint az igény érvényesítésének nem előfeltétele a belső jogorvoslati lehetőségek kimerítése.

A komoly nézeteltérések a viták elrendezésének a kérdésénél merültek fel. Bizonyos különbségekkel abban mindhárom javaslat egyetértett, hogy a diplomáciai úton történő igények sikertelen kielégítése esetén választott bírósági eljárást alkalmaznak. Az Egyesült Államok terveze volt az, amely ebbe az eljárási folyamatba a Nemzetközi

Biróságot is belevonta. X. cikkükben azt indítványozták, hogy a bizottság elnökét és ha a felelős állam három hónapon belül nem nevezi meg részvevő tagját, akkor ezeket a Nemzetközi Biróság fogja kijelölni. Miután a Nemzetközi Biróság jurisdictióját ma még az államok jelentős része nem fogadja el, így ez az ajánlás eleve kudarcra volt ítélve. Nyilvánvaló, hogy kompromisszumra kellett törekedni. A magyar tervezet is választott birói bizottságról rendelkezik, amelyet a két állam paritásos alapon állitana fel. /XI. cikk/ Ez a megoldás messzemenően figyelembe veszi azt a szemléletet, hogy az államok szuverenitását érintő ügyekben harmadik felek nem avatkoznak bele. A vitát elrendező tárgyaló bizottság tekintetében olyannyira a magyar javaslat jutott érvényre, hogy nemis választott bíróságnak, hanem Kárigény-rendező Bizottságnak nevezik azt.

Mély ellentét volt a belga és USA, illetve a magyar javaslatok között tekintetben is, hogy a Bizottság döntése végleges és kötelező lesz-e. Az előző két javaslat a végleges és kötelező döntés mellett foglalt állást, míg a magyar tervezet az államok szabad akaratára bízta ennek is az eldöntését. Az Egyezmény nem hagyta, hogy a felek ennyire szabadon döntsének ebben a kérdésben is és ez bizonyos fókig érthető is, hiszen esetleg könnyen végeláthatatlan vita alakulna ki közöttük. Mégis a XIX. cikkely megoldása nem sokban tér el a magyar javaslattól.

"A Bizottság döntése végleges és kötelező, ha a Felek így állapotdta meg; egyébként a Bizottság végleges és ajánlásjellegű határozatot hoz."

B E F E J E Z É S

A Világűr Bizottság Jogi Albizottsága az ürobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősség

tárgyában kielégítő munkát végzett. Tisztázta a szükségszerűen felmerülő nézeteltéréseket és a vitákból rendszerint a legmegfelelőbb álláspont jutott érvényre. Az Egyezmény számos vonatkozásban újszerű megoldásokat hozott a nemzetközi jog elméletébe és gyakorlatába. Tul. azon a kiemelkedő jelentőségű tényen, hogy az egységes álláspont kialakítása szempontjából egy nehezen megközelíthető témában, az államok kárfelölőssége terén szerződéses szabályozást hoztak létre; bevezették a nemzetközi jogba a mindezideig legszigorubb felelősségi alakzatot, a nemzetközi választott bíraskodás új formáját és a nemzetközi kormányközi szervezeteknek a nemzetközi egyezményekhez történő csatlakozásuk ezideig nem ismert módját.

A Jogi Albizottságnak ezek után az a feladata, hogy a megkezdett utón továbbhaladva törekedjék a világűrjog rendszerének minél tökéletesebb kialakítására, amelyet további multilaterális egyezményekkel érhet el. Ahhoz, hogy a világűrjogot ténylegesen a nemzetközi jog, mint külső jogi normarendszer /58/ önálló jogágának tekinthessük, szükséges a világűrtevékenységek minden területére kiterjedő szabályozás, mert a jelenlegi jogszabályanyag nem elégséges, azok éppen csak a legsürgetőbb kérdéseket rendezik és ennek következménye, hogy nincs megfelelő jogági struktúra, amely nélkül nincs önálló jogág. Amennyiben a sajátos jogági struktúra kialakul, a joganyag rendezetté válik és elkülönült jogdogmatikáról beszélhetünk, akkor majd nyilvánvaló lesz, hogy a világűrjog a már akkorra differenciálódott nemzetközi jog, mint az egységes jogrendszeren belüli elkülönült nemzetközi jogi normarendszer önálló jogága lesz.

A világűrjogi viszonyok megnyugtató rendezése elengedhetetlenül szükséges a nemzetközi béke és biztonság fenntartása szempontjából.

J E G Y Z E T E K

- 1./ C.W. Jenks: "The Scope and Nature of Ultrahazardous Liability in International Law"
117 Recueil des Cours 1966 pp.105-106
- 2./ Kay Hailbronner: "Liability for Damage Caused by Spacecraft. Proposal of Belgium, USA, Hungary, India and Italy"
Zeitschrift für Ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht
1970. pp. 125-126
- 3./ Saleh Tewfik Saleh: "The Liability for Damage Caused by Space Activities" - Thèse LIM,
McGill University Montreal 1967.
p.15
- 4./ Bin Cheng: "Liability for Spacecraft"
Current Legal Problems 1970. p.217
- 5./ Gyula Gál: "Space Law" - Akadémiai Könyvkiadó 1969
p.229
- 6./ Gál Gyula: Világűrjog - KJK. 1964. 48.old.
- 7./ Bokorné Szegő Hanna: A szokásjog helye a mai nemzetközi jogban
Állam- és Jogtudomány 1971/4
627-670.old.
- 8./ Bokorné: i.m.: 634-640.old.
- 9./ Bokorné: i.m.: 639.old.
- 10./ Cheng: i.m.: pp.217-218

- 11./ Belga jav.: UN Doc.A/AC. 105/C. 2/L 7 Rev 2 - Saleh:
i.m.:pp.166-170
US. jav.: UN Doc.A/AC. 105/C. 2/L 8 Rev 3 - Saleh:
i.m.:pp.171-177
Magyar jav.: UN Doc.A/AC. 105/C. 2/L 10 Rev 1 - Saleh:
i.m.:pp.178-182
- 12./ Hailbronner: i.m.: p.128
- 13./ Cheng: i.m.: pp.217-218 lábj. 8. és 17.
- 14./ Robert Crane: "Soviet Attitude toward International
Space Law"
American Journal of International Law
1962.
- 15./ G.P.Zsukov: "Memorandum on Liability for Damage Caused
by Objects Launched into Outer Space"
ILA Report 1964. p.756
- 16./ Saleh: i.m.: p.9
- 17./ L.F.E.Goldie: "Liability for Damage and the Progressive
Development of International Law"
International and Comparative Law
Quarterly 1965. p.1193 lábj.7.
- 18./ Goldie: i.m.: pp.1262-1264 lábj.244.
- 19./ H.C.Dow: "Legal Liability Resulting from Space Activities" - California Western International
Law Journal 1970. p.1
- 20./ Goldie: i.m.: pp.1262-1264

- 21./ Mádl Ferenc: A kozmikus térség meghódítása és az anyagi felelősség egyes kérdései
Jogtudományi Közlöny 1963. 203.old.
- 22./ Mádl: i.m.: 203-204.old.
- 23./ Paul Dembling: "A Liability Convention: Next Step
in the Legal Regime for Outer Space
Activities"
in: "New Frontiers in Space Law"
ed. by E. McWhinney and M.A. Bradley
Leyden, Sijthoff 1969. p.97
- 24./ Mádl: i.m. 204.old.
- 25./ Jenks: i.m.: p.143
- 26./ Hailbronner: i.m.: p.139
- 27./ Cheng: i.m.: p.231
- 28./ Cheng: i.m.: pp.228-229
- 29./ Sushma Malik: "Liability for Damage Caused by Space
Activities" - Indian Journal of Inter-
national Law 1966.Vol.6.No.3. p.358
- 30./ Hailbronner: i.m. p.137
- 31./ Világhy-Eörsi: Magyar polgári jog I. kötet
Bp. 1965. 575.old.
- 32./ Zsukov: i.m.: p.758
- 33./ Szerződés az államok tevékenységét szabályozó elvekről
a világűr kutatása és felhasználása terén, beleértve a
Holdat és más égitesteket - 1967. évi 41. tvr.

- 34./ Malik: i.m.: p.348
- 35./ Haraszti-Herczegh-Nagy: Nemzetközi jog
Egységes jegyzet Bp.1971.13.old.
- 36./ Gyula Gál: "Space Law" p.239
- 37./ Ellentétes állásponton van Valki László: A nemzetközi szervezetek jogalanyisága és szerződéskötési joga - Jogtudományi Közlöny
1968/5 229.old.
- 38./ Saleh: i.m.: p.6.
- 39./ Valki: i.m.: 232.old.
- 40./ Malik: i.m.: p.355
- 41./ Gyula Gál: i.m.: p.238 - J.Sztucki: "Remarks on the International Status of International Organizations"
Paper to the Tenth Coll.
1967. p.9
- 42./ Dow: i.m.: p.3 - Vladimir Mandl: "Das Weltraumrecht: Ein Problem der Raumfahrt" - Berlin, Mannheim J.Bensheimer 1932.
- 43./ Gyula Gál: i.m.: pp.234-235
- 44./ Hailbronner: i.m.: p.133
- 45./ Saleh: i.m.: pp.116-120
- 46./ Malik: i.m.: p.358 - McDougel, Laswell and Vlasic: "Law and Public Order in Outer Space" p.615

- 47./ Saleh: i.m.: p.140
- 48./ Goldie: i.m.: p.1256
Jenks: i.m.: pp.152-153
- 49./ Goldie: i.m.: pp.1255-1256
- 50./ Malik: i.m.: p.340
- 51./ Mádl: i.m.: 204.old.
- 52./ Gál Gyula: Világűrjog 235.old.
- 53./ Peter Sand: "Space Programmes and International Environment Protection"
International and Comparative Law Quarterly 1972. Vol.21. p.47
- 54./ Sand: i.m.: p.49 - Phillips: "Back Contamination" -
Environmental Biology and Medicine
1971.pp.121-160
- 55./ Sand: i.m.: p.50
- 56./ Sand: i.m.: p.57
- 57./ Mádl: i.m.: 203-204.old.
- 58./ lásd erről bővebben - Nagy Károly: A nemzetközi jog
jogrendszerbeli helyének és tagozódásának néhány kérdése a
jog általános fogalmának tükrében - Jogtudományi Közlöny
1972/1-2 39-49.old.

Wagner Márton

A BÜNCSELEKMÉNYTAN EGYES KÉRDÉSEI AZ EURÓPAI SZOCIALISTA ORSZÁGOK BÜNTETŐJOGÁBAN

Bevezetés

Ujabban mind erőteljesebb fejlődésnek indult az összehasonlító jogtudomány.¹ Az ilyen tudományos kutatásokhoz képest a dolgozat korlátozott célkitűzésű: csupán bizonyos büntetőjogi jogintézményeket vet egybe az európai szocialista országok viszonylatában. Ezekre a jogrendszerekre nézve a meghatározott jogintézmények összehasonlításának az alapja, hogy ezen intézmények társadalmi funkciója hasonló.²

A dolgozat korlátozott célkitűzésű annyiban is, hogy a vonatkozó külföldi jogirodalom és bírói gyakorlat átfogó feldolgozására nem vállalkozom, bár az összehasonlított kódexek igazi megértéséhez arra is szükség lenne. Ámde egy országon belül is gyakran igen szerteágazó nézetekkel találkozunk, s ezek ismertetése meghaladja ezen dolgozat kereteit.

Ezen korlátozott célkitűzés mellett is úgy vélem azonban, hogy egy ilyen feldolgozás nem csupán a büntetőjogi látókörtágítja, hanem a jogintézmények összevetése azzal a haszonnal jár, hogy felhívják a figyelmet az elméleti és gyakorlati problémákra és ezek lehetséges megoldási módzataira. Így a mi büntetőjogunktól eltérő egyes külföldi megoldások a Btk. ujrakodifikálása során is megfontolást igényelnek.

A dolgozat egyébként általában csupán a bűncselekmény fogalmáról, egyes büntethetőséget kizáró okokról, valamint a bűncselekmény stádiumairól és elkövetőiről szóló általános részi rendelkezésekre terjeszkedik ki.

I. A bűncselekmény fogalma

1. A bűncselekmény fogalmának meghatározása a büntetőjog és a büntetőjogtudomány egyik központi kérdése. Amikor a szocialista büntetőjogtudomány arra a kérdésre keres választ, hogy mely magatartásokat szükséges bűncselekménnyé deklarálni és szankcionálni, felhasználja ugyan a burzsoa jogtudomány vonatkozó kutatásainak eredményeit is³, ugyanakkor azonban azoktól eltérve, minőségileg újat alkot. Ezen minőségileg új: a bűncselekmény társadalmi vonatkozásainak a feltárása, illetve a társadalmi - gazdasági "lényegnek" megfelelő fogalom alkotása. A szocialista büntetőjog művelői azonban még adósak egy részleteiben is egységes bűncselekmény-fogalom kialakításával, ami a jogalkotásban is érezteti hatását, az intézményekben mutatkozó eltéréseken keresztül.

A vizsgált országok⁴ büntetőjoga azonos történeti típusba tartozik, azonos társadalmi - gazdasági alap által determinált és lényegileg azonos /szocialista/ elvek alapján épül fel, mégis az eltérő fejlődési sajátosságok éreztetik hatásukat az elméletben és a tételesjogi szabályozásban egyaránt. Wiener A. Imre a Bolgár Népköztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság büntető törvényeinek összehasonlítása során az eltérések okait kutatva azt a megállapítást teszi, hogy "nem a két ország társadalmi - politikai fejlődésében, hanem az uralkodó tudományos felfogásban mutatkozó eltérés magyarázza a két kódex általános részének szerkezeti felépítésében és egyes alapvető rendelkezéseiben található elég jelentős különbségeket."⁵ Az uralkodó tudományos nézetek eltérései azonban nem foghatók fel mintegy kizárólagos végső oknak, bár szerepük kétségtelenül jelentős lehet egyes kérdések megoldásánál.

Az azonos érdekeket szolgáló, de egymástól eltérő tételesjogi szabályozás mellett találkozunk egyébként olyan esettel is, amikor a tételesjogi eltérések mögött a gyakorlatban azonosság húzódik meg. Így például a ténybeli tévedés szabályozásának hiánya nem jelenti azt, hogy az ilyen releváns tévedést az illető ország büntetőjoga ne írja az elkövető javára.⁶

A szocialista országok büntetőjogának, illetve a büntetőjog vonatkozó részeinek az összevetésénél mutatkozó eltérések természetesen mit sem változtatnak azon, hogy vizsgálódásunk tárgyát képező intézmények lényegileg azonos társadalmi viszonyokban gyökereznek, ilyen társadalmi viszonyok védelmét szolgálják.

A jelenleg uralkodónak mondható bűncselekmény-fogalom kialakulása meghatározott fejlődés és tökéletesedés eredménye⁷, amely nyomon követhető az egyes büntetőtörvénykönyvekben⁸ is. Valamennyi vizsgált hatályos büntetőködexben meghatározásra kerül a bűncselekmény fogalma, bár a lengyel btk. "a büntetőjogi felelősség alapelvei" fejezetcim alatt tárgyalja a bűncselekmény meghatározását, kimondván, hogy a büntetőjogi felelősségre csak az a személy vonható, aki olyan társadalomra veszélyes cselekményt követ el, amelyet az elkövetés idején hatályos törvény büntetés terhe alatt tilt.⁹

2. Minden szocialista büntetőködex bűncselekmény-fogalmában, mint fő ismérvet megtaláljuk a cselekmény /tevékenység, vagy mulasztás/ társadalomra veszélyességét. A német kódex azonban különbséget tesz a társadalomra veszélyesség és a társadalomellenesség között, amelyek közül az előbbi a büntettet, az utóbbi pedig a vétséget jellemzi.¹⁰

A bűncselekmény fogalom meghatározása kapcsán kerül rendszerint szabályozásra az az eset is, amikor a cselekmény a társadalomra nem, illetve jelentéktelen fokban veszélyes, és bár valamely különös részi tényállást megvalósít, nem képez bűncselekményt. Azon kódexek közül, amelyek ismerik ezen intézményt, csupán a lengyel az, amely máshol, a "büntetőjogi felelősség kizárása" fejezetcim alatt tárgyalja ezen esetet.¹¹

3. A bűncselekmény fogalmának további eleme: a bűnösség, amit a kódexek többsége a bűncselekmény legális definíciójában juttat kifejezésre.¹² Az eltéréseket illetően az, hogy a lengyel kódex a bűnösséget nem a bűncselekmény fogalmi elemei közé sorolva, hanem külön tárgyalja, inkább csak törvényszerkesztés - technikai jellegű sajátosságnak tűnik. Nyilván elvi megfontolás következménye viszont, hogy a szovjet büntetőjog a bűncselekmény meghatározását megelőzően, "a büntetőjogi felelősségre vonás alapja" című 3. cikkben /1.bek./ szól a bűnösség kritériumáról.

4. A bűncselekmény harmadik fogalmi elemét a törvény által büntetni rendeltség képezi, amely elem valamennyi büntetőtörvény-könyvben megtalálható, különböző körülírással.

Speciálisnak mondható az NDK kódexének az a megoldása, amely a vétségek tekintetében az igazságszolgáltatás valamelyik társadalmi szerve által hozott határozatot a büntetőjogi felelősségrevonas megvalósításaként kezeli.¹³ Ezen esetben a szovjet, a bolgár és a román törvénykönyvek megoldásával ellentétben¹⁴ nem a "büntetőjogi" felelősség helyettesítése történik a "nem-büntetőjogi" felelősséggel, mivel az igazságszolgáltatás társadalmi szervei által hozható nevelő intézkedések alternative alkalmazható büntetőjogi szankcióként szerepelnek az NDK btk. különös részének meghatározott rendelkezéseiben. A német szabályozás szerint a társadalmi szerv által elbírált cselekmény tehát nemcsak bűncselekmény - miként nálunk is annak minősül -, hanem a társadalmi szerv intézkedése büntetőjogi felelősséget jelent, s ez valójában a büntető igazságszolgáltatás területének kibővülése, amiben nálunk Békés Imre annak idején a büntetőjog jogiatlanítását vélte felfedezni.¹⁵ Álláspontját osztva, valóban nem szerencsés, hogy társadalmi szerv nem társadalmi, hanem büntetőjogi felelősség tekintetében dönthessen, mint ahogy az jelenleg az NDK kódexe szerint történik, amelynek értelmében a bűncselekmény fogalmi elemét képező büntetni rendeltség körébe tartoznak azok az intézkedések is, amelyeket az igazságszolgáltatás társadalmi szervei alkalmaznak.

A következőkben rátérünk a bűncselekményfogalom egyes elemeinek részletesebb vizsgálatára.

1. A társadalomra veszélyesség

A társadalomra veszélyes cselekmény lényegileg az oltalmat igénylő társadalmi viszonyokat, avagy e viszonyok oltalmát igénylő elemeit sértő, vagy veszélyeztető magatartás, s büntetőjogi terminológiával a büntetőjog által védett jogi tárgyak elleni, azokat sértő, vagy veszélyeztető támadás.¹⁶ Az, hogy a társadalomra veszélyes magatartás jogi tárgyat sért, vagy veszélyeztet, egyes kódexekben oly módon jut kifejezésre, hogy a jogalkotó a vizsgált fogalmi elem meghatározásánál magas fokon absztrahált összevont csoporttárgyakat szerepeltet.¹⁷

A cselekmény társadalomra veszélyességét a hazai Btk eredeti rendelkezései, s ugyancsak a jogirodalmunkban uralkodó felfogás szerint, objektív fogalmi elemnek tekintik, s szerintem is helytelenül azok az elgondolások, amelyek a "szubjektívizálás" felé hajlanak.¹⁸ A társadalomra veszélyesség objektív fogalmi elemként való értékelését az olyan kódexek teszik lehetővé, amelyek a veszélyességen kívül külön fogalmi elemként kezelik a bűnösséget, bár ilyen megoldás mellett is a valóságos helyzet az illető ország jogirodalmában uralkodó felfogás alapján ismerhető meg. Kifejezetten ellentétes álláspontot képvisel viszont a csehszlovák btk azáltal, hogy többek között a bűnösséget és a motivumot is a társadalomra veszélyesség körébe vonja.¹⁹ Sajátos megoldást nyújt továbbá az NDK büntetőtörvénykönyve, amely a büntettek és vétségek fogalmi meghatározásaiban a társadalomra veszélyességen, illetve a társadalomellenességen kívül külön említi a bűnösség megfelelő faját, illetőleg fajait.²⁰ Később azonban azt írja, hogy a "bűnösség nemének és súlyosságának megállapításánál a cselekmény összes objektív és szubjektív körülményeit, valamint az okait és feltételeit figyelembe kell venni, amelyek az elkövető felelőtlen magatartását meghatározták".²¹ Tehát egyrészt az objektív és szubjektív elemek elhatárolásáról is rendelkezik, másrészt ezek dialektikus kapcsolatára is felhívja a figyelmet, bár az idézett rendelkezésben a bűnösség viszonylatában. Az viszont, hogy a bűncselekmény társadalmi tartalma, a büntettekénél a társadalomra veszélyesség, a vétségekénél pedig a társadalomellenesség is függ szubjektív összetevőktől is, kiderül a két deliktumkategória tényleges elhatárolódásából is. Így ha az objektíve ugyanolyan sérelemmel, vagy veszéllyel járó cselekményt gondatlanul követik el, az csupán vétség és így csak társadalomellenes lehet, szándékos elkövetés esetén viszont már büntettnék, tehát társadalomra veszélyesnek is minősülhet, de esetleg csak akkor válik azzá, ha az elkövető például visszaeső.²² Ezen álláspont felé közelít egyébként a magyar Btk-hoz járuló novella, mikor a 2. §. /3/ bekezdésében így ír: "A bűncselekmény - társadalomra veszélyességének súlya szerint - büntett vagy vétség." A büntett és a vétség közti különbség azonban gyakorlatilag a büntetési tétel függvénye, amit vi-

szont szubjektív körülmények /bűnösség, az elkövető visszaesői minősége, stb./ is befolyásolnak. Ilyenformán a szubjektív elem bevonása a társadalomra veszélyesség fogalmi körébe azt eredményezi, hogy a Btk. eredeti rendelkezései és a novella között nincs kellő elvi összhang.

A cselekményt az objektív társadalomra veszélyességnek csak egy bizonyos szintje esetén indokolt bűncselekményként kezelni, emellett a veszélyesség változó jelenség is. Tipikusan a jogi szabályozás csak követi az életviszonyok változását, aminek az lehet a következménye, hogy egyes magatartásokat még akkor is büntetni rendelnek, amikor azokból már hiányzik a bűncselekménnyé nyilvánítás döntő eleme: a társadalomra veszélyesség, illetőleg annak elégséges foka. Az ellentmondás feloldására valamennyi kódexben történnek lépések. Ezeket az különbözteti meg egymástól, hogy míg egyesek következetesen végig viszik a bűncselekmény fogalmának materiális értelmezését, addig más kódexek, főleg a szocialista törvényességre hivatkozva, "féluton" megállnak. Többségi felfogást képvisel a szovjet kódex, amikor így ír: "Nem bűncselekmény az olyan tevékenység vagy mulasztás, amely formailag kimeríti ugyan az e törvénykönyv Különös Részében meghatározott valamely cselekmény ismérveit, csekély jelentőségére tekintettel azonban nem veszélyes a társadalomra."²³ Ezt a megoldást követi a lengyel, a bolgár, a csehszlovák és a német kódex is, az utóbbi azzal a kiegészítéssel, hogy a veszélyesség fokán belül megköveteli a tettes bűnösségének jelentéktelenségét is.²⁴ Ezen törvénykönyvek szerint a bíróság a cselekmény körülményeinek a mérlegelése alapján megállapíthatja a társadalomra veszélyesség hiányát, és kimondhatja azt, hogy nem történt bűncselekmény. Ettől eltérően a magyar és a román kódexek úgy rendelkeznek, hogy a társadalomra veszélyesség csekély foka mellett a különös részi diszpozíciót megvalósító cselekmény szükségképpen bűncselekmény /ha nincsenek büntethetőséget kizáró okok/. "Ha a bíróság valamely konkrét magatartás elbírálása során a bűncselekmény absztrakt ismérveinek a megvalósulását állapította meg, akkor ezzel szükségképpen a magatartás társadalomra veszélyességét is megállapította" írja Lázár Miklós.²⁵ Nézetem szerint viszont a bűncselekmény megvalósulásának megállapításához a bűncselekmény általános és különös részi ismérveinek együttes megvalósítása szükséges. Ha

tehát a cselekmény egyáltalán nem veszélyes a társadalomra, akkor nem is bűncselekmény, annak ellenére, hogy de lege lata a magyar és a román törvénykönyv nem ad lehetőséget a társadalomra veszélyesség csekély foka esetén a bűncselekmény meg nem alapítására.²⁶ A magyar megoldás "pozitív oldala" az, hogy lehetővé teszi a járulékos cselekményekért /felbujtás, bűnsegély/ a büntetőjogi felelősség érvényesítését, ha azok, illetőleg elkövetőik társadalomra veszélyessége a büntetés kiszabását indokoltá teszi, míg abban az esetben, ha az alapcselekmény - csekélyebb társadalomra veszélyessége miatt, nem lehet bűncselekmény - a járulékos cselekmények ilyen jellegét sem lehetne megállapítani,²⁷ illetőleg ehhez olyan külön rendelkezésre lenne szükség, amely szerint csak a cselekménynek az elkövetéskori elenyésző objektív veszélyessége zárna ki egymagában és minden elkövetőre nézve a bűncselekmény megvalósítását, míg a csekély objektív veszélyesség esetén elkövetőnként külön kellene mérlegelni a szubjektív körülményeket is annak eldöntéséhez, hogy cselekményük rájuk vonatkozólag bűncselekménynek minősül-e.

A cselekmény társadalomra veszélyességének vizsgálata kapcsán a magyar Btk. 60. §-a különbséget tesz "elkövetéskori" és "elbíráláskori" társadalomra veszélyesség között azzal, hogy büntetés kiszabása nélkül figyelmeztetés csak akkor alkalmazható, ha akár az elkövetéskor, akár az elbíráláskor az elkövető cselekményének és személyének egyaránt olyan csekély a veszélyessége, hogy a törvény szerint alkalmazható legenyhébb büntetés is szükségtelen. Véleményem szerint is külön kell vizsgálni az "elkövetéskori" és az "elbíráláskori" társadalomra veszélyességet, s mint a fentebb mondottakból is kitűnik, de lege ferenda az elkövetéskori elenyésző objektív veszélyességnek már egymagában, a csekély objektív társadalomra veszélyességnek pedig a csekély felróhatósággal együttesen kellene kizárnia a cselekmény bűncselekményi jellegét. Más a helyzet az elkövetés és az elbírálás között bekövetkezett olyan változások esetén, amelyekre a törvényhozás nem reagált. Az elbírálás idejére bekövetkezett ilyen kedvező irányú változásokról a szovjet, a csehszlovák és a német büntetőjog intézkedik,²⁸ lényegileg mint a bűncselekményi minőséget érintetlenül hagyó, büntethetőséget megszüntető okokról.²⁹

2. A bűnösség

A szocialista büntetőjog egységes abban, hogy valakit bűncselekmény címén felelősségre lehessen vonni, előfeltétele az illetőnek a bűncselekmény elkövetés időpontjában fennálló és a bűncselekmény elkövetéséhez fűződő bűnössége. A bűnösségen alapuló büntetőjogi felelősség elve kizárja a büntetés alkalmazását olyan "társadalomra veszélyesnek tekintendő személlyel szemben", aki nem bűnös egy konkrét bűncselekmény viszonylatában,³⁰ másfelelől biztosítékot jelent az objektív felelősség érvényesülésével szemben.

A bűnösségnek előfeltétele a beszámítási képesség, amely az ember három irányú képességének komplexuma: a/ képesség a cselekmény lehetséges következményeinek előrelátására /un. felismerési képesség/; b/ képesség a cselekmény társadalmi jelentőségének - társadalomra veszélyes, erkölcstelen - jellegének a felismerésére /un. értékelő képesség/ és c/ képesség a felismerésnek megfelelő akarat kialakítására s az akarat szerinti magatartás tanusítására /un. akaratí képesség/.³¹

Azáltal, hogy a szocialista kódexek a beszámítási képességet kizáró ittás /bódult/ állapotban elkövetett bűncselekmény miatt teljes felelősséget irnak elő, kriminálpolitikai megfontolásokból³² - egyetlen kivételként - a bűnösségen alapuló felelősség elvét akkor is áttörik, ha úgy vélik, hogy mintegy "az elkövetés előtt jelentkező bűnösség pótolja a tényállás megvalósítása pillanatában ténylegesen hiányzó bűnösséget."³³

A szovjet büntetőjog egyébként még a leittasodáshoz fűződő bűnösséget, azaz a leittasodás önhibából eredő, vagyis szándékos vagy gondatlan voltát sem írja elő a büntetőjogi felelősség megállapításához, ellentétben a magyar, a lengyel, a német, a csehszlovák és a román büntetőtörvénykönyvekkel.³⁴

A beszámítási képesség mellett a bűnösség másik előfeltétele, hogy az elkövető a cselekmény elkövetésekor egy bizonyos életkort betöltsön. A magyar büntetőjoggal azonosan a bolgár, a német és a román kódex a 14. évben, a csehszlovák kódex a 15. évben, a szovjet büntetőjog a 16. évben, a lengyel btk. pedig a 17. évben határozza meg a felelősséghez szükséges általános alsó korhatárt.³⁵ Meg kell jegyezni azonban, hogy ezt a határt

meghatározott súlyosabb bűncselekmények vonatkozásában a szovjet büntetőjog a 14., míg a lengyel törvénykönyv a 16. évre szállítja le.³⁶

A bűnösség fajait tekintve, a legtöbb ország kódexének általános része kimondja, hogy a gondatlan elkövetés csak a törvény különös részében meghatározott esetekben büntetendő.³⁷ Ettől a megoldástól csak a szovjet büntetőjog tér el annyiban, hogy ott csak az egyes különös részi tényállások tesznek különbséget a szándékosan és a gondatlanul elkövetett bűncselekmények között. A pönalizálás sajátos megközelítésével találkozunk a román kódexben: a/ tevékenységgel elkövetett gondatlan cselekmény csak akkor képez bűncselekményt, ha a törvény különös része azt előírja; b/ mulasztásból álló szándékos cselekmény mindig bűncselekményt képez, míg a c/ mulasztásból álló gondatlanságból elkövetett cselekmény csak akkor képez bűncselekményt, ha a törvény különös része nem csak a szándékos elkövetésre korlátozza a büntetőjogi felelősséget.³⁸

A szándékos bűncselekmény minősítő körülményét képező eredményre nézve a szovjet büntetőjog kivételével minden kódex kimondja, hogy arra elegendő a gondatlanságnak kiterjednie, sőt a csehszlovák kódex értelmében ugyanez vonatkozik az egyéb minősítő körülményekre is.³⁹ Az ilyen, legalábbis vegyes bűnösség megkövetelése a minősítő körülmény miatti objektív felelősség kizárása szempontjából jelentős.⁴⁰

Figyelemre méltó a lengyel kodifikációs munkálatok során felfedezett azon törekvés, amely szabályozni kívánta az olyan esetet is, amikor a gondatlanságban a szándékosság elemei kimutathatók, de - szemben a bűnösség előzőekben tárgyalt vegyes alakzatával, a culpa dolo exorta-val - az továbbra is gondatlannak minősül. Vagyis ha a szándékos cselekmény önmagában még nem bűncselekmény /pl. foglalkozási szabályok megszegése/, de az eredmény bekövetkeztével azzá válik, akkor - nem gondatlan eredmény által minősített szándékos, hanem - szándékos cselekmény által súlyosabban minősülő gondatlan bűncselekménnyel van dolgunk.⁴¹

Áttérve a bűnösségi alakzatok tartalmának a vizsgálatára, meg kell különböztetni a szándék tudati és érzelmi-akaratit oldalát. A szándékos bűnösség tudati oldalát a társadalomra veszélyesség tudata határozza meg. Ezen az elvi alapon áll a szovjet,

a bolgár és a csehszlovák btk., amikor a szándékosság megállapításához megköveteli, hogy az elkövető az elkövetés időpontjában felismerje cselekménye társadalomra veszélyes jellegét.⁴² A magyar kódexnek a szándékos elkövetésről szóló rendelkezésében a társadalomra veszélyesség tényleges tudatának kritériuma ugyan nem nyer kifejezett megfogalmazást, de következik ez a társadalomra veszélyességben való tévedésre vonatkozó szabályozásból: bár a tényállási elemek tudata /tények tudata/ rendszerint maga után vonja a cselekmény társadalomra veszélyességének tudatát is,⁴³ de lehetséges csupán a társadalomra veszélyességben való tévedés is.

A lengyel, a német és a román törvénykönyv viszont nem tartalmaz utalást arra nézve, hogy a szándékossághoz magának a társadalomra veszélyességnek a tudata is hozzátartoznék.⁴⁴ Ezen nézőpont egyik képviselője Lekschas, aki szerint veszedelmes filantróp álláspont volna a bűnözőtől a társadalomra veszélyesség tudatát megkivánni, mivel ez a törvény hatályon kívül helyezését, illetőleg azt eredményezné, hogy az elkövető beállítottságától tényleg függetlenül, hogy meg lehet-e büntetni az illetőt szándékos elkövetés miatt, vagy sem.⁴⁵ Az ilyen felfogás azonban tévesen közelíti meg a kérdést. Az elkövetett cselekmény társadalomra veszélyességének tudatát nem a jogsértő szubjektív értékitélete jelenti, hanem azt kell nézni, vajon tudja-e, hogy az adott cselekményt a társadalom hogyan értékeli. Ha tehát az elkövető ismeri /ténylegesen tudja/ akár a társadalom, akár a jogrend rosszalló értékitéletét a kérdéses cselekmény vonatkozásában, akkor fennáll a társadalomra veszélyesség tudata.

Ami viszont a szándékosság akarati-érzelmi oldalát illeti; itt a kódexek között lényegi eltérést nem találunk. Mindegyik törvénykönyv egymástól elhatárolja, de azonos büntetőjogi megítélés alá vonja a dolus directust és a dolus eventualis-t. A kódexek közt fogalmazásbeli eltérések vannak, általában szándékosan elkövetett a bűncselekmény, ha az elkövető magatartása következményeit kívánta /akarta stb./, illetőleg a következmények bekövetkeztét tudatosan engedte /azokkal egyetértett, azokba belenyugodott stb./.

A kódexek többsége egymáshoz hasonló módon szabályozza a gondatlanság alakzatait is. A bűncselekmény akkor tekintendő

gondatlanságból elkövetettnek, ha az elkövető előre látta cselekménye lehetséges következményeit, de könnyelműen /megfelelők nélkül, alaptalanul/ bizott azok elmaradásában /feltételezte, hogy elkerüli stb./, továbbá akkor, ha nem látta előre a bekövetkezés lehetőségét, de azt köteles és képes volt előrelátni /tudnia kellett és tudhatta volna/.⁴⁶ Ezen általános megoldástól eltér a német BtK, amely a gondatlanság három esetét különbözteti meg. Az első a már ismertetett luxuria:⁴⁷ előre látja, hogy a törvényi tényállásban megjelölt eredményt előidézheti, de könnyelműen bízik abban, hogy az eredmény nem fog bekövetkezni. A második⁴⁸ és a harmadik⁴⁹ alakzat felhasználja a törvényben meghatározott kötelességfogalmat.⁵⁰ A gondatlanság másik alakzata szerint az is gondatlanul cselekszik, aki kötelességét tudatosan megszegi és ezzel a törvényi tényállásban meghatározott eredményt idézi elő anélkül, hogy ezt előre látná, bár a tényállás felelősségteljes megvizsgálása esetén ezt előre kellett volna látnia, illetve kötelességszerű magatartás esetén ezt el is kerülhetett volna. A harmadik alakzat szerint: gondatlanul cselekszik az is, akinek a cselekmény elkövetése idején a kötelességszegésről ugyan nincs tudomása, mert felelőtlen könnyelműsége következtében azt nem tudatosíthatta, vagy mert általában felelőtlen magatartáshoz szokott s olyan, a törvényi tényállásban meghatározott eredményt idézett elő, amely a kötelességszerű magatartás esetén előrelátható és elkerülhető lett volna. A második és a harmadik alakzat összevetéséből kitűnik, hogy az elkövető az eredményt egyik esetben sem látta előre /negligencia/, de még a második esetben a kötelességszegés tudatos, addig a harmadik alakzatnál az elkövető a kötelességet sem ismerte fel gondatlansága folytán.

Egyedül a bolgár és a német kódex az, amely nemcsak értelemszerűen, hanem expressis verbis is kizáró okként szabályozza a bűnösség hiányát, a vétlenségről szóló külön rendelkezéssel.⁵¹

Az előzőekben tárgyalásra került bűnösséget és annak előfeltételeit, valamint bizonyos további mozzanatokat egyes hazai szerzők újabban felróhatóság néven foglalják össze. A felróhatóság szerkezete az egyik képviselője szerint a következő: 1. a felróhatóság általános előfeltétele a megfelelő életkor betöltése; 2. a cselekményhez tapadó felróhatósági elemek a beszámítási

képesség, a bűnösség és az elvárhatóság; 3. a cselekményhez fűződő pszichikus viszonyon tulnyomó eleme az elkövető társadalomra veszélyessége /személyisége/.⁵² A felróhatóság elemeinek egy része már tárgyalásra került az előzőekben, ezekre a következőkben már nem térünk ki.

A cselekményhez tapadó további felróhatósági elem viszont az említett irányzat szerint az elvárhatóság, /ami nem azonos a negligenciánál szerepet játszó figyelmen, körültekintés elvárhatóságával, hanem a cselekménytől való tartózkodás elvárhatóságát jelenti/, aminek elismerése mellett szól, hogy egyes büntetőjogi intézmények ennek alapján magyarázhatók a legmegfelelőbbben. A szocialista büntetőjogtudomány egyébként az elvárhatóságot általában nem vonja a bűncselekményszemélyiség fogalmába, bár többnyire a szocialista kódexek is ismernek olyan rendelkezéseket, amelyek az elvárhatóság alapján lennének értelmezhetők. Kivételt képez a szovjet büntetőjog, amely az elvárhatósággal kapcsolatba hozható rendelkezéseket lényegileg - két enyhítő körülmény kivételével - nem ismer.⁵³ Más szocialista országok büntetőjogában viszont az elvárhatóság szempontjából lenne magyarázható némely privilegizált alakzat, továbbá a büntethetőséget a különös részben kizáró több ok is. Igen érdekes példa lehet a bolgár btk. 121. cikke, amely szerint: "Az alig megszületett torz csecsemőn elkövetett emberölésért a cselekményt elkövető szülő egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő." Ha valljuk azt az elvet, hogy minden emberi élet egyforma értékű és így minden emberölés egyformán veszélyes a társadalomra, akkor ezen privilegizálás csak az elvárhatóság csökkent mértékével magyarázható.

A felróhatóság utolsó elemének, az elkövető társadalomra veszélyességének /személyiségének/ egyes külföldi szocialista országok büntetőjoga és büntetőjogtudománya a hazainál jóval nagyobb jelentőséget tulajdonít. Sőt az NDK btk. tankommentárja szerint maga "a bűnösség nem állapítható meg az elkövetői személyiség ekkorai figyelembevételével",⁵⁴ ami egyrészt kétségek nélkül a személyiség náluk meglévő fokozott büntetőjogi jelentőségét jelzi, másrészt azonban úgy vélem, hogy az elkövetett cselekményhez fűződő pszichikus viszonyt jelentő bűnösséget helytelen egybeolvasztani a személyiséggel, s ennél megfelelőbbnek tűnik az

utóbbit külön felróhatósági elemként kezelni.

3. A bűncselekmény, mint büntetendő cselekmény

A szocialista büntetőjogban ma már kivétel nélkül érvényesül a "nullum crimen sine lege" elve, amely szerint bűncselekmény csak olyan cselekmény lehet, amelyet az elkövetésének az idején hatályban lévő törvény büntetendővé nyilvánított.

A Szovjetunióban egyébként csak az 1958-as Alapelvek szüntették meg az analógia alkalmazásának lehetőségét, s átmenetileg némely népi demokratikus ország büntetőjoga is ismerte korábban az analógiát. Az 1922-es, majd az 1926-1928. közötti szovjet büntetőtörvénykönyvnek megalkotói olyan történelmi helyzetben iktatták be az analógia intézményét a tételes jogba, amikor ez még nélkülözhetetlen volt.⁵⁵ Van viszont olyan nézet is, hogy a harmincas évek vége felé már indokolt lett volna ezen intézmény megszüntetése, s ekkorra a szocialista törvényesség megszilárdításának és erősítésének akadályává vált.⁵⁶

A vizsgált kódexek egy része a büntetendő cselekmények egységes kategóriáját ismeri csak. Így jár el a szovjet, a bolgár és a román büntetőjog. Podor József a román álláspontot képviselve azzal érvel, hogy a büntetni rendelt cselekmények súly szerinti felosztása büntettekre és vétségekre egy tisztán formális ismerv - az illető bűncselekményre előírt büntetésfajta - szerint történik, és ezért helyesebb a bűncselekményt mint egységes jogi kategóriát kezelni.⁵⁷

A bűncselekményeknek büntettekre és vétségekre való felosztása mellett szállt síkra már az 1963-as lengyel btk. tervezet is, amely a bírói gyakorlatra való hivatkozással a felosztás nevelési szempontból való jelentőségét hangsúlyozta, mondván, hogy a cselekmény büntettként való elnevezése önmagában is jobban hangsúlyozza a társadalmi rosszallást, mint a vétség. Ebből kiindulva Wolter professzor a bűncselekmények felosztásának alapjául a ténylegesen kiszabott büntetést és a bűnösség formáját javasolta, nevezetesen, hogy a büntett az olyan szándékos bűncselekmény legyen, amely miatt 3 év feletti szabadságvesztést vagy halálbüntetést szab ki a bíróság. A többi szándékos bűncselekmény, valamint az összes gondatlan bűncselekmény

viszont vétségnek minősüljön.⁵⁸ Ezt az álláspontot tette magáévá Andrejew is, abból kiindulva, hogy ha fenn akarjuk tartani a kétféle elnevezést, akkor úgy kell használnunk őket, hogy mindenkor csak olyan cselekményeket vonjunk alájuk, amelyek valóban meg is felelnek elnevezésüknek, tehát a "büntett" mindenkor a súlyosabb, a "vétség" mindenkor az enyhébb rosszallást érdemlő cselekmény legyen.⁵⁹

Az azóta megalkotott lengyel kódex egyébként a büntettek és a vétségek közti elhatárolást nem a kiszabott konkrét büntetés szerint eszközölte, hanem a büntetési tétel alapján: büntett az a szándékos bűncselekmény, amelyet szankcióminimumként legalább három évi szabadságvesztéssel fenyeget a törvény, az ennél enyhébb szándékos, valamint az összes gondatlan cselekmény ellenben vétség, ha a büntetése meghaladja a három hónapi szabadságvesztést, vagy a három hónapi szabadságkorlátozást, illetve az 5.000 Zloty pénzbüntetést.⁶⁰

A német btk. szerint is gondatlan bűncselekmény csak vétség, míg a szándékos bűncselekmény büntett és vétség is lehet. A két intézmény közt úgy van meghuzva a határ, hogy a bűncselekményeknek csak mintegy 10 %-a büntett.⁶¹ E kódex szerint büntettek a jellegük alapján "a Német Demokratikus Köztársaság szuverénitása, a béke, az emberiség és az emberi jogok elleni társadalomra veszélyes támadások, a háborús büntettek, a Német Demokratikus Köztársaság elleni bűncselekmények, valamint az élet elleni szándékosan elkövetett bűncselekmények".⁶² Ezen kívül a büntetési minősítés a szándékos bűncselekmény "súlyához" fűződő következmény is lehet. Ez a helyzet azoknál a szándékos bűncselekményeknél, amelyeket szankcióminimumként legalább két évi szabadságvesztéssel fenyeget a törvény, illetőleg az egyéb szándékos bűncselekményeknél, ha miattuk két évet meghaladó szabadságvesztést szab ki a bíróság.

Meg kell jegyezni, hogy a német btk. a büntett és a vétség mellett ismeri a kihágást is, amelynél a cselekmény kihatása és a tettes bűnössége jelentéktelen, és amelyet a büntető-törvénykönyv vagy más törvény ilyenként jelöl meg. A kihágás a törvénysértések önálló csoportja a btk-ban, amely négy kihágás-

nak minősülő cselekményt ölel fel: a magánlaksértés alapesetét, 50 márka értéket meg nem haladó bizonyos vagyon elleni bűncselekményeket, a becsületsértést és a rágalmazást.⁶³

Anélkül, hogy a büntettek és vétségek közt differenciáló külföldi szocialista kódexek valamelyikének a megoldását javasolnám átvenni, annyiból mégis megfontolandók, hogy nem lenne-e indokolt de lege ferenda a büntettek körét nálunk is szűkíteni. A határvonal alacsony megvonása és méginkább a gondatlan bűncselekmények büntettként való szabályozása ugyanis szükségszerűen fonák következményekkel jár: a bűncselekmények jogkövetkezményeiről, illetőleg a rehabilitációról, avagy a visszaesésről szóló általános részi rendelkezések szempontjából jelenleg az, hogy a cselekmény büntettnek, vagy vétségnek minősül-e, jelentőségében gyakorta /teljesen indokoltan/ eltörpül ahhoz képest, hogy a bűncselekményt szándékosan avagy gondatlanul követték-e el, illetőleg hogy a bíróság szabadságvesztést szab-e ki, s ha igen, annak végrehajtását felfüggeszti-e vagy sem.

II. Egyes büntethetőséget kizáró okok

A büntethetőséget kizáró okok rendszerezése az egyes szocialista büntetőtörvénykönyvekben és a jogirodalomban változó képet mutat. Így például az NDK kódexe és vele összhangban a német jogirodalom⁶⁴ a jogellenességet kizáró okok közé sorolja a jogos védelem, a végszükség és a kötelességösszeütközés mellett az erőszakkal vagy fenyegetéssel való kényszerítést is, amely utóbbi nálunk a beszámítási képességet kizáró okok között szerepel.

Az ilyen és hasonló eltérések miatt a rendszerezési kérdésekre ezuttal nem terjeszkedem ki, hanem a következőkben a büntethetőséget kizáró okokat a nálunk uralkodónak mondható, szokásos rendszerezésben tárgyalom. Még kívánom továbbá jegyezni, hogy valamennyi kizáró ok tárgyalására nem térek ki, hanem csupán azokkal a legjelentősebbekkel foglalkozom, amelyek a törvénykönyvek általános részében vannak szabályozva.

A büntethetőséget kizáró okok jogi természetére nézve a kódexek többnyire nem utalnak kifejezetten, hanem annak tisztázá-

sát, hogy milyen okból zárják ki a büntethetőséget, jórészt a tudományra bizzák. Kivételt képeznek azonban például a bolgár btk-nak azok a rendelkezései, amelyek a jogos védelmet és a végszükséget már a maguk részéről is társadalomra veszélyességet kizáró oknak nevezik.⁶⁵

1. A jogos védelem

Valamennyi vizsgált kódex meghatározza a jogos védelem fogalmát, mint bűncselekményi jelleget, illetve büntethetőséget kizáró okot. Az erről szóló rendelkezések közt lényegbevágó különbség nincs; az eltérések közül leginkább azt indokolt mégis kiemelni, hogy a kódexek többsége /nálunk a "szükségesség" kritériumába beleértelmezett/ arányosságot expressis verbis kritériummá nyilvánítja.⁶⁶

Az egyes kódexek között a legjelentősebb eltérések a jogos védelem határai túllépésének mikénti elbírálására nézve találhatók. A bolgár, a német és a román kódex szerint a jogos védelem határainak ijedtségből, zavarodottságból, stb. való túllépése esetén el kell tekinteni a büntetőjogi felelősségrevonástól,⁶⁷ s nem is differenciálnak aszerint, hogy az ijedtség stb. a felismerési képességet kizárta-e, avagy csupán korlátozta. A lengyel kódex a túllépés esetére alternative a büntetés rendkívüli enyhítését, vagy mellőzését teszi lehetővé, a túllépés kiváltó okáról azonban hallgat, így a rendkívüli büntetésenyhítés nyilván akkor is szóba jöhet, ha a túllépésre nem ijedtség, vagy menthető felindulás miatt került sor.⁶⁸

Speciális a szovjet és a csehszlovák büntetőjog megoldása, ahol - a többi kódextól eltérően - a jogos védelem határainak túllépése csupán enyhítő körülményt képez.⁶⁹ A szovjet büntetőjog szerint egyébként a jogos védelem határainak túllépésével elkövetett szándékos emberölés - függetlenül attól, hogy a túllépést ijedtség, stb. okozta-e vagy sem - privilegizált alakzatnak minősül, s hasonló privilegizált alakzatról a bolgár btk. is intézkedik, amely szerint azonban az ijedtségből vagy zavarodottságból származó túllépés az általános rész alapján már

büntetlenségre vezet.⁷⁰ A jogos védelem túllépésével elkövetett emberölést egyébként nálunk is szerencsésebb lenne privilegizált alakzatként szabályozni, mivel - mint Bókés kimutatta - a 25. §. /3/ bekezdésének az alkalmazása az elkövetőre nézve több szempontból is hátrányosabb, mintha erős felindulásban elkövetett emberölés miatt vonnák felelősségre.⁷¹

2. A végszükség

A vizsgált kódexek vonatkozó rendelkezései alapján megállapíthatjuk, hogy valamennyi törvénykönyv arra az álláspont-ra helyezkedik, hogy csak közvetlen /jelenben fenyegető/ és más módon el nem hárítható /meg nem szüntethető/ veszély fennforgása esetén állapítható meg a végszükség.

Egyetlen külföldi szocialista kódex sem tartalmazza viszont azt a nálunk meglévő további követelményt, hogy a veszély előidézése ne legyen az elkövető terhére róható. A hazai megoldás szerint - mint tudjuk - a végszükség megállapításának feltétele, hogy a cselekmény elkövetőjét a veszély előidézésében se gondatlanság, se szándékosság ne terhelje.⁷² Az, hogy a többi kódexben ilyen ismerv kifejezetten nem szerepel, természetesen nem jelenti azt, mintha a szándékos veszélyelőidézés sem zárná ki a végszükség megállapítását, hiszen - bár a kódexek arról szintén nem szólnak - jogos védelemre sem hivatkozhatik az, aki maga provokálja ki a támadást abból a célból, hogy a támadóval leszámoljon. A gondatlan veszélyelőidézés vonatkozásában azonban a külföldi kódexek megoldása helyesebbnek mutatkozik, mint a hazai, amely utóbbi szerint ha valaki gondatlanul idéz elő olyan veszélyt, amelyből például csak szándékos rongálással menekülhet, akkor a veszélyelőidézés gondatlan volta ellenére szándékos bűncselekmény címén tartozik felelősséggel.

De lege ferenda szerintem olyan szabályozás lenne kívánatos, amely a gondatlan veszélyelőidézés eseteire legfeljebb gondatlan bűncselekmény miatti felelősségrevonást tenne lehetővé.

A kódexek az arányosság tekintetében többféle álláspontot képvisel-

selnek. A szovjet, a bolgár és a csehszlovák btk. szerint a végszükségi cselekmény által okozott sérelemnek kevésbé jelentősnek kell lennie az elhárítottnál.⁷³ A német kódex szerint az okozott és az elhárított kár viszonya az arányosság körüli, de esetcsoportonként eltérően értelmezhető ismérv.⁷⁴ A lengyel törvénykönyv szerint a feláldozott javak nem lehetnek nyilvánvalóan nagyobb értékűek, mint a megmentett javak.⁷⁵ A román megoldás szerint pedig 'a végszükség csak akkor kizárt, ha az elkövető tudta, hogy nyilvánvalóan súlyosabb következményeket okoz az elhárítottnál.⁷⁶ Meg kell jegyezni, hogy a német btk. alapján az arányosság a veszély forrásának megfelelően eltérő megítélés alá esik. A veszély kiváltójával szemben a végszükségi cselekmény által okozott sérelem hasonlóan nagy vagy nagyobb is lehet, mint aminővel a veszély fenyegetett, de nem szabad vele feltűnő aránytalanságban állnia. Máséval szemben viszont nem szabad a veszély elhárításához nagyobb, azonos vagy csak lényegtelenül kisebb kárt okozni, mint amilyen fenyeget.⁷⁷ A lengyel és a német kódex általános része a végszükség viszonylatában is külön szabályozza a túllépést és ilyen esetre lehetővé teszi a büntetés rendkívüli enyhítését, vagy mellőzését.⁷⁸

3. A speciális jogellenességet kizáró okok

Ilyen kizáró okot képez a kötelességek⁷⁹ összeütközése, amely egyedül az NDK kódexében nyer megfogalmazást, a következők szerint: "Aki az őt terhelő kötelességek teljesítése során a tényállás felelősségteljes megvizsgálása után arra határozza magát, hogy kötelességszegést fog elkövetni abból a célból, hogy más kötelességek teljesítésével a társadalmat vagy más személyeket fenyegető, nagyobb és másként el nem hárítható károk bekövetkezését megakadályozza, jogosan jár el és nem követ el bűncselekményt."⁸⁰

Igaz ugyan, hogy az egymás teljesítését kizáró kötelességek viszonylatában az egyik teljesítése lehetetlen és így a lehetetlen teljesítése vonatkozásában voltaképpen mulasztásról sem lehetne szó, mégis indokolt legalább a büntetőjogtudományban a

kötelességgösszeütközés esetére kiterjeszkedni.

Ha ugyanis a/ a kötelességgösszeütközés létrejötte az elkövetőnek felróható, továbbá b/ ha egyik kötelességét sem teljesítette, s végül c/ ha az elkövető a kevésbé jelentős kötelességét teljesíti, a kötelességgösszeütközés már nem zárja ki a büntetőjogi felelősséget.

A csehszlovák btk. a jogos fegyverhasználatra, lényegileg szintén mint a cselekmény társadalomra veszélyességét /jogellenességét/ kizáró okra is kiterjeszkedik a következők szerint: "Nem követ el bűncselekményt az, aki az illetékes törvényes előírások szerinti felhatalmazás keretei közt használ fegyvert."⁸¹

4. A beszámítási képességet kizáró okok

A legtöbb kódex csak a pszichés zavarokból fakadó beszámítási képességet kizáró okokról intézkedik és csak néhány terjeszkedik ki az egyéb kizáró okokra, így a kényszerre és a fenyegetésre is.

A pszichés defektus, általánosítva a vonatkozó szabályozásokat, a büntetőjogi felelősséget akkor zárja ki, ha az elkövető megfelelő intellektuális, illetve akaratí képeessége hiányzik.

A pszichés zavar mibenlétét az egyes kódexek különféleképpen közelítik meg. A csehszlovák törvénykönyv szerint büntetőjogi lag az nem felelős, aki cselekményének társadalomra veszélyes voltát lelki zavar miatt nem ismerte fel, illetve emiatt nem volt ura cselekményének.⁸² A szovjet büntetőjog idült elmebetegségben, a szellemi tevékenység időleges zavarában és más kóros állapotban jelöli meg a beszámíthatatlanság okát.⁸³ Hasonló a román kódex megoldása, amely szerint az elmebetegség és "más ok" az, ami relevanciával bír e vonatkozásban.⁸⁴ Mint láthatjuk, a kódexek egy része a beszámítási képességet kizáró okokat összevonva tárgyalja, illetve bizonyos bontásokat alkalmaz ugyan, de nem merev taxatív felsorolás formájában. Ezzel szemben a kódexek másik csoportja - köztük a magyar is - a beszámítási képességet kizáró okok taxatív felsorolását tartalmazza. Ezen utóbbi szabályozás nem szerencsés, mivel a felsorolásból kimaradó rokon ese-

tek megoldása problematikussá válik.

Igy például annak idején a magyar Btá. nem szólt a gyengeelméjűségről, s azt az elmebetegségre vonatkozó rendelkezés szerint bírálták el, jóllehet a gyengeelméjűség pszichiátriai értelemben nem elmebetegség. De nem old meg minden problémát a gyengeelméjűséget immár magában foglaló jelenlegi szabályozás sem. Elegendő e vonatkozásban a Legfelsőbb Biróságot is foglalkoztató pszichopátia problémájára utalni, amely mint lényegileg rendellenes személyi szerkezet, szintén nem elmebetegség, de olykor a beszámítási képességet mégis számottevően befolyásolhatja. De lege ferenda helyes lenne tehát nálunk is a szóban forgó okokat a szovjet büntetőjoghoz hasonlóan a "más kóros állapot"-tal kiegészíteni.

A korlátozott beszámítási képességet a lengyel, a német és a csehszlovák kódex szabályozza azzal, hogy az az állapot általánosan a büntetés rendkívüli enyhítését teszi lehetővé,⁸⁵ illetve ezen túl az NDK btk. - számunkra is megfontolandó - megoldása szerint nem csak a büntetés rendkívüli enyhítésére van lehetőség, hanem a bíróság a büntetőjogi felelősségrevonás helyett vagy mellett elrendelheti az elmeegógyintézetbe való beutalást is.⁸⁶

Az előzőekben tárgyalt kizáró okokon túl a magyaron kívül csak a német és a román kódex az, amely a kényszerre és a fenyegetésre is kiterjeszkedik.⁸⁷

Figyelemre méltó az a speciálisnak mondható német megoldás, amely szerint fennáll a büntetőjogi felelősség, ha a kényszerítés határait az elkövető túllépte, továbbá, amely az élet elleni bűncselekmények viszonylatában a kényszernek és a fenyegetésnek büntethetőséget kizáró hatást nem tulajdonít. A kényszerítés határainak túllépése esetén azonban, ha az elkövető a kényszerítés folytán súlyos pszichikai kényszerhelyzetbe került, a büntetés rendkívüli enyhítésére nyílik lehetőség.

5. A tévedés és a vétlenség

A szovjet és a csehszlovák büntetőjog kivételével valamennyi vizsgált törvénykönyv szabályozza a ténybeli tévedést.

Az egyébként, ami például a bolgár btk-ban akként nyer megfogalmazást, hogy a tudomás hiánya a bűncselekmény tényállásához tartozó valamely tényről kizárja a bűncselekmény vonatkozásában a szándékosságot,⁸⁸ a ténybeli tévedésről külön nem intézkedő kódexek szerint is - szándékhiány folytán - ugyanerre a következményre vezet.

A cselekmény társadalomra veszélyességében való tévedésről expressis verbis csak a bolgár btk. intézkedik.⁸⁹ Azon kódexeknél, amelyeknek a szándékosságról szóló meghatározása a társadalomra veszélyesség tudatát is felöleli, e meghatározásból külön rendelkezés hiányában is ugyanaz következik, mint a bolgár és a hazai büntetőjog vonatkozó tévedési rendelkezéséből. Uralkodó felfogás, hogy a büntetendőséget az elkövető tudatának nem kell átfognia. Ez külön is megfogalmazást nyer a román btk-ban, amely szerint a büntetőtörvény nem ismerése, illetve töves ismerete nem zárja ki a cselekmény büntetőjogi jellegét.⁹⁰ Ettől a lengyel btk. annyiban tér el, hogy szerinte a jogilag tiltottságban való elkerülhető tévedés közömbös, kimondván, hogy "A cselekmény jogellenességének nem ismerése nem zárja ki a felelősséget, ha az elkövető a tévedést elkerülhette volna." Meg kell jegyezni, hogy a bíróság ez esetben a büntetés rendkívüli enyhítését alkalmazhatja a szándékos bűncselekmény elkövetőjével szemben.⁹¹

A bolgár btk. a jogellenes szolgálati parancsot is általános érvénnyel a bűnösséget kizáró okok körébe sorolja, feltéve, ha a parancsot a megállapított rendben adták ki és nem volt nyilvánvaló, hogy bűncselekmény elkövetésére irányul.⁹²

A véttlenségre nézve a német és a román kódex tartalmaz kifejezett rendelkezést.⁹³ A német btk. sajátos megoldása szerint a bűnösség kizárására mind a szándékosan, mind a gondatlanul elkövetett cselekmény vonatkozásában sor kerülhet, amennyiben kötelességének teljesítésére akár objektív, akár szubjektív okból nem volt képes az elkövető. Ilyen szubjektívnek minősülő ok a törvény szerint: az elkövető terhére nem róható olyan személyi természeti akadályoztatás, vagy alkalmatlanság, amely miatt a cselekmény körülményeit nem tudja felfogni, illetve az adott körülmények között az őt terhelő kötelességeket felismerni képtelen.

III. A bűncselekmény stádiumai és elkövetői

1. A bűncselekmény stádiumai

Az egyes kódexekben változó képet mutat a kísérlet és az előkészület büntetethezőségének szabályozása. A kódexek többsége a kísérletet már az általános rész alapján pónalizálja, míg a román, továbbá az NDK btk. szerint csak a különös részben meghatározott esetekben büntetendő.⁹⁴ Az előkészület általános büntetendőségéről csak a szovjet, továbbá eltérő különös részi rendelkezés hiányában a csehszlovák kódex intézkedik,⁹⁵ míg a többi törvénykönyv szerint az előkészület csak akkor büntethető, ha ezt a törvény külön kimondja. A román btk. általános része viszont, a felbujtás kapcsán szabályozott felhívástól eltekintve,⁹⁶ az előkészület büntetendőségéről egyáltalán nem intézkedik.

Az előkészület a bűncselekmény külvilágba lépésének első szakasza.

A jogi tárgy vonatkozásában csupán távoli veszélyt hoz létre, és mint ilyen büntetőjogi büntetést többnyire nem érdemel,⁹⁷ Így amikor egyes kódexek az előkészületet általános érvénnyel büntetni rendelik, nem téveszthető szem elől, hogy ugyanezek a kódexek a bűncselekményfogalom kapcsán azt is előírják, hogy a csekély jelentőségű, illetve veszélyességű cselekmények nem képeznek bűncselekményt, aminek nyilvánvalóan komoly gyakorlati jelentősége van az előkészület viszonylatában.

Az egyes stádiumok büntetését illetően megállapíthatjuk, hogy főleg kísérlet, de részben az előkészület viszonylatában is a parifikációs elv érvényesül bizonyos - helyenként lényegi - módosításokkal. A román kódex kivételével -, amely a kísérlet büntetési tételét úgy állapítja meg, hogy annak alsó határa az egyébként speciális minimum fele /ami azonban a generális minimumnál enyhőbb nem lehet/, a felső határa pedig az egyébként speciális maximum fele⁹⁸ - valamennyi többi törvénykönyv a befejezett bűncselekményre megállapított büntetési keret alapján

rendeli büntetni a kísérletet.

A szovjet, a csehszlovák és a német büntetőjog ugyanezt a megoldást követi az előkészület, illetőleg a büntetendővé nyilvánított előkészület vonatkozásában is.⁹⁹

A parifikáció korrekciójaként a kódexek többsége a büntetés kiszabása vonatkozásában lehetőséget ad a jogalkalmazónak arra, hogy a kísérletet és az előkészületet enyhébben büntesse. A bolgár és a német btk. - a bűncselekmény megvalósítása fájának, illetve azon okoknak a vizsgálata alapján, amelyek miatt a bűncselekmény befejezése elmaradt - lehetővé teszi a büntetés rendkívüli enyhítését.¹⁰⁰ Az előzőekben ismertetett körülményeket a szovjet és a csehszlovák kódex szerint is figyelembe kell vennie a büntetés kiszabása során a bíróságnak,¹⁰¹ ami különösen a szovjet büntetőjog általános enyhítő rendelkezése alapján¹⁰² komoly enyhítési lehetőséget jelent.

Ami magát a kísérlet meghatározását illeti, lényeges különbségekkel a hazai jogunkhoz képest alig találkozunk. A kódexek a kísérlet fogalmát meghatározva általában arra a megállapításra jutnak, hogy az lényegileg nem más, mint pozitíve a bűncselekmény megkezdése és negatíve annak be nem fejezése. Kísérlet természetesen csak a szándékos bűncselekmények viszonylatában lehetséges. A hazai jogirodalomban is megtalálható az a nézet, hogy a kísérlet fogalmilag a védett tárgyat közvetlenül veszélyeztető cselekmény, leginkább a szovjet büntetőjogban érvényesül, amely szerint: "Kísérlet az a szándékos cselekmény, amely közvetlenül a bűncselekmény elkövetésére irányul, amennyiben a bűncselekmény befejezése az elkövető akaratától független okok miatt maradt el."¹⁰³ E rendelkezés egyébként az önkéntes visszalépés eseteit voltaképpen már kívül rekeszti a kísérlet fogalmi körén.¹⁰⁴ Megemlíthető sajátosság továbbá, hogy a bolgár btk. a teljes és a nem teljes kísérletet a törvénytövegeben egyaránt említi.¹⁰⁵

Az alkalmatlan kísérletet a hazai jogon kívül a lengyel és a román btk. szabályozza csak. A lengyel kódex szerint: "Kísérlet esete forog fenn olyankor is, amikor az elkövető nincs tudatában annak, hogy a véghezvitel lehetetlen", ilyen esetben azonban a büntetés rendkívüli enyhítésére, esetleg mellőzésére

van lehetőség.¹⁰⁶ A román megoldás szerint: ha a befejezetté válás akadályául az eszköz elégtelensége vagy fogyatékosága, illetve az szolgálta, hogy a cselekmény elkövetése idején a tárgy nem volt azon a helyen, ahol a tettes vélte, a kísérletre vonatkozó általános rendelkezések alkalmazandók, ha viszont a bűncselekmény befejezésének lehetetlensége a véghezvitel elgondolási módjának tudható be, a cselekmény nem is minősül kísérletnek.¹⁰⁷ Ebből kitűnően a román btk. álláspontja ahhoz hasonló, mint aminőt hazai jogirodalmunkban az abszolút és relatív alkalmatlanság szerint differenciáló Pintér Jenő képvisel.¹⁰⁸

Az előkészület fogalmát /a román kivételével/ valamennyi kódex meghatározza, úgy, hogy azon lényegileg a bűncselekmény elkövetéséhez szükséges /könnyítő/ feltételek szándékos megteremtését /biztosítását/ értik. Az előkészületi cselekmény formáinak példázó felsorolása azt a célt szolgálja, hogy könnyebb legyen megvonni azokat a határokat, amelyek átlépésével már a kísérlet kezdődik.¹⁰⁹ A legtöbb kódex ilyen felsorolásában megtaláljuk a bűncselekmény elkövetéséhez szükséges eszközök, szerzők beszerzését, alkalmassá tételét, előkészítését, stb. A lengyel btk. szerint előkészületi változatot képez a bűncselekmény elkövetése céljából a más személlyel való megállapodás is, de ugyanakkor lényegileg a felhívás már a részességről szóló rendelkezések körébe tartozik, amely utóbbi megoldás egyébként a román btk-ban is megtalálható.¹¹⁰ Az előkészületi alakzatok között egyébként a felhívást, az ajánlkozást és a vállalkozást egyetlen kódex sem említi külön.

Az előkészülettől, illetőleg a kísérlettől való önkéntes visszalépés esetén minden kódex szerint csupán az esetleges maradékbűncselekmény címén tartozik felelősséggel az elkövető. Ezen felelősségről egyébként csak a lengyel és az NDK btk. nem intézkedik kifejezetten.

A csehszlovák kódex 66. §-a már az általános részben büntethetőséget megszüntető okként szabályozza az e §-ban felsorolt befejezett bűncselekmények viszonylatában is a tevékeny megbánást, és pedig a káros következmények önkéntes meggátolását, vagy helyrehozatalát, továbbá a még kellő időben történt önkén-

tes feljelentést. /Van olyan felfogás is, hogy az egyébkénti visszalépési rendelkezések csak akkor alkalmazandók, ha a 66. §. nem biztosít büntetlenséget.¹¹¹/

A lengyel és a bolgár btk. viszont a részesség kapcsán is tartalmaz külön visszalépési rendelkezéseket.¹¹² Az előbbi kódex rendelkezése szerint: "Nem büntethető az a felbujtó, vagy bűnsegéd, aki önként megakadályozta a tiltott cselekmény elkövetését". Azzal a részessel szemben pedig, aki önként egykezett a tiltott cselekmény elkövetését megakadályozni, éppugy a büntetés rendkívüli enyhítése válik lehetővé, mint ha akár a tettesnek, akár a részesnek az önkéntes eredményelhárításra irányuló törekvése maradt sikertelen. Kizárt viszont a kedvezményeknek azok javára való alkalmazása, akik azért bírnak rá más személyt a tiltott cselekmény elkövetésére, hogy ellenük büntetőeljárás megindítását tegyék lehetővé /un. agent provocateur/.

2. A bűncselekmény elkövetői

A bűncselekmény elkövetőit illetően egyrészt a tettességnek, másrészt a részességnek a törvényi tényálláshoz való viszonyon alapuló elhatárolásával az összehasonlított kódexekben általában nem találkozunk. Sőt a szocialista büntetőjogban egy-égesnek mondható csoportosítás sem alakult ki a bűnelkövetők különböző kategóriáira nézve.

Igy a csehszlovák btk. -, amelynek rendszerezése e tekintetben a leginkább hasonlít a magyar büntetőjog megoldásához - a tetteseket és társtetteseket állítja szembe a részesekkel, és pedig a szervezővel, felbujtóval és bűnsegéddel.¹¹³ Lényegileg ilyen megoldást követ a lengyel btk. is, azzal az eltéréssel, hogy a tettessel és a társtetesssel együtt említi az "irányító"-t is,¹¹⁴ aki a csehszlovák btk. szerint mint szervező általában részesnek minősülne. Mindezekkel szemben az NDK btk. a felbujtón és bűnsegéden kívül részesként kezeli a társtettet is.¹¹⁵ A szovjet büntetőjog értelmében pedig a bűncselekmény elkövetésében két vagy több személy szándékos együttes részvé-

tele esetén a tettes és a szervező is bűnrészes, a felbujtón és bűnsegéden kívül.¹¹⁶ Végül a bolgár és a román btk. megoldásai szerint az elkövetők /részesek/ mintegy egységes kategóriájának alakzatai a tettesség, a felbujtás és a bűnsegély.¹¹⁷

Azok a kódexek, amelyek a tettesi cselekményt is meghatározzák, többnyire a közvetlen elkövetésre, illetve a bolgár btk. megoldása szerint a büntett tulajdonképpeni végrehajtásában való részvételre utalnak.¹¹⁸ Az NDK btk. tettességfogalma azonban a közvetett tettességet is kifejezetten felöleli: "Tettesként tartozik büntetőjogi felelősséggel az, aki valamely bűncselekményt maga valósít meg, vagy olyan más személlyel valósítat meg, aki e cselekményért maga nem felelős."¹¹⁹ A román btk. értelmében ellenben a közvetett tettesség az ún. alkalmatlan részesség egyik fajtáját képezi, amely utóbbinak másik változata a gondatlanul, illetve bűnösség hiányában eljáró tettesnek nyújtott szándékos segítség.¹²⁰ E vonatkozásban a románéhoz hasonló a lengyel btk.-nak is az az álláspontja, hogy a részesség miatti felelősségnek nem feltétele a tettes felelősséggel tartozása, a felbujtó és a bűnsegéd a szándéka határain belül akkor is felel, ha az a személy, aki a tiltott cselekményt elkövette, vagy akinek azt el kellett volna követnie /pl: a beszámítási képesség hiánya miatt/ egyáltalán nem vonható felelősségre.¹²¹

A külföldi szocialista kódexek a magyar Btk.-tól eltérően a bűnsegély leggyakoribb változatainak példázó felsorolására is kiterjeszkednek. Míg korábban /az ukrán és a grúz btk. kivételével/ a szovjet büntetőjog szerint a bűnpártolás is bűnsegélynek minősült, az Alapelvek hatálybalépése óta a szocialista kódexekben egységesen érvényesülő elv, hogy a bűnkapcsolatok csak sui generis bűncselekményként, a különös részben meghatározott esetekben büntethetők.

A vizsgált kódexek általában a parafikációs elvet követik, amely szerint valamennyi elkövető azonos büntetési tétel alapján felel, s a részvétel jellege és foka ennek megfelelően többnyire csak a büntetés kiszabása során veendő figyelembe /a parafikáció a csehszlovák büntetőjogban csak eltérő rendelkezés hiányában érvényesül¹²²/.

Bár az elkövetőkre azonos büntetési tételek az irányadóak, mégis külön törvényi megfogalmazást is nyer néhány kódexben az, hogy némely közreműködési alakzat veszélyessége kisebb is lehet a tettesi cselekmény veszélyességénél. Így az NDK btk. szerint a bűnsegéddel és a cselekmény elkövetésében csekély részvétellel közreműködő társtettestel szemben a büntetés rendkívüli enyhítésére van lehetőség, illetve csekély fokú bűnösség és jelentéktelen részvétel esetén a büntetés mellőzhető is.¹²³ A bűnsegéddel szemben a büntetés rendkívüli enyhítésére lehetőséget nyújt a bolgár kódex is.¹²⁴

Részességről az uralkodó felfogás szerint csak legalább kísérleti szakba jutott tettesi alapcselekmény esetén lehet szó. A részesség ilyen járulékos jellegével lényegileg szakító lengyel btk. alapján azonban felbujtás, illetőleg bűnsegély létrejöttéhez nem szükséges tettesi alapcselekmény, bár annak hiányában a "részessé" szemben /akinek magatartása nálunk fogalmilag csupán előkészületnek, így felhívásnak stb.-nek minősülne/ a büntetés rendkívüli enyhítésére vagy mellőzésére van lehetősége a bíróságnak.¹²⁵ Ezzel rokon a román kódexnek a sikertelen felbujtásról szóló rendelkezése, amely szerint azok a felbujtói cselekmények, amelyek után nem következett be a cselekmény véghezvitele, s ugyancsak amelyek nyomán a tettes elállt vagy megakadályozta az eredmény bekövetkezését /vagyis ha a tettes a kísérleti szakban önként visszalépett/, részességnek minősülnek, de lényegesen enyhébb szankcióval vannak fenyegetve, illetve meghatározott kevésbé súlyos bűncselekmények vizsgálatában nem is büntetendők.¹²⁶

A magyar Btk. 15. §-a relációjában jelentős eltérések is mutatkoznak hazai jogunkhoz képest. Az NDK btk. szerint a törvényben meghatározott személyi körülmények, amelyek a büntetőjogi felelősséget akár fokozzák, akár csökkentik, akár kizárják, a többi elkövetőre nem hatnak ki.¹²⁷ A lengyel btk. szerint a "tisztán személyi körülmények" azok, amelyek csak annak a vonatkozásában vehetők figyelembe, akinél fennállnak.¹²⁸ A román btk. értelmében is csak a cselekményre vonatkozó körülmények hatnak ki arra, aki azokról tudott.¹²⁹ A bolgár btk. szerint

viszont csak azok a körülmények hatnak ki a többi elkövetőre, amelyek a bűncselekményként minősülést megalapozzák, azok a körülmények azonban, amelyeknél fogva az elkövetők valamelyike nem büntethető, illetve enyhébb vagy súlyosabb büntetés alá esik, a többi elkövetőre nem hatnak ki.¹³⁰ Végül megjegyzem, hogy a szóban forgó problémára a szovjet és a csehszlovák kódexek nem terjeszkednek ki.

Irodalomjegyzék

- A büntető törvénykönyv kommentárja. Bp., 1968.
- Andrejew, Igor: A büntetőjog kodifikációjának egyes kérdései a Lengyel Népköztársaságban. JK 1961. évf. 9.sz.
- Bókés Imre: A büntetőjogi felelősség helyettesítésének egyes elvi kérdései a magyar büntetőjogban. JK 1961. 10. sz.
- Cereteli - Makasvili: A bűnfelelősség elvének fejlődése a szovjet büntetőjogban. JK 1967 évf. 1. sz.
- Cieslak Marian: A büntetőjog néhány kérdése a Lengyel Népköztársaságban, annak kodifikációs munkálataiban. JK 1965 évf. 1-2. sz.
- Főrsi Gyula: A komparatív módszer a jogtudományokban. Gazdaság és Jogtudomány VI.k. 3-4. sz.
- Fodor József: Az új román büntetőtörvénykönyv alapintézményei. JK 1969.évf. 10.sz.
- Földvári József: Az egység és a halmazat határesetei a büntetőjogban. Bp., 1962
- Horváth Tibor: A szovjet büntetőjog kézikönyve. /Ismeretítés/ JK 1969 évf. 11.sz.
- Horváth Tibor: Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme. Bp., 1965
- Ismeretítés Hatala. V: Az előkészület a csehszlovák btk. szerint c. művéről. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény. 1965 évf. 3.sz.
- Kádár Miklós - Kálmán György: A büntetőjog általános tanai. Bp., 1966
- Lázár Miklós: A társadalomra veszélyesség hiányának néhány problémája. JK 1971 évf. 7.sz.
- Lázár Miklós: Az európai szocialista államok büntető törvénykönyvei általános részének néhány sajátossága. Állam- és Jogtudomány, XV. k. 2.sz.
- Nyikiforov - Sijapocsnyikov: A szovjet büntetőjog továbbfejlesztésének néhány kérdése az SzKP programjának fényében.
- Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1962 évf. 2.sz.

Myikiforov - Szergejeva - Sljapocsnjikov: A büntetőjogi felelősség alapja a szovjet jogban és a materiális felfogásnak kérdése. JK 1961 évf. 7-8.sz.

Pintér Jenő: A veszély fogalma és jelentősége a büntetőjogban. Bp., 1965

Piontkovszkij A.A: A büntetőjogi felelősség alapja. JK 1960 évf. 4.sz.

Prencsil Gustav - Tolar Jan: Az új csehszlovák büntető törvényekről. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény. 1962 évf. 2. sz.

Romaskin - Gercenzon: A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek Alapelvei. JK 1959 évf. 9.sz.

Strafrecht der Deutschen Demokratischen Republik. Bd. I. Berlin, 1970

Szabó Imre: Az összehasonlító jog elméleti kérdései. Állam és Jogtudomány, 1972 évf. 2. sz.

Tokaji Géza: Adalékok a bűncselekménnyfogalom felépítéséhez. Szeged, 1972

Viski László: Közlekedési büntetőjog. /Doktori értekezés tézisei/ Bp., 1971

Wiener A. Imre: A felelősségi és büntetési rendszer két új szocialista kódexben. JK 1970 évf. 2-3.sz.

Wiener A. Imre: Ismertetés Lekschas-Loose-Renneberg: Felelősség és bűnösség az új büntető törvénykönyvben c. műről. JK 1965 évf. 10.sz.

Jegyzetek

- 1 Vö. Szabó Imre, 197. s. köv. o.; Börsi, 180. s. köv. o.
- 2 Börsi, 188. o. a jogösszehasonlítás funkcionális módszerének lényegét abban látja, hogy lehetőséget ad annak vizsgálatára, hogy ugyanazt a funkciót a különböző államok milyen jogi eszközökkel szolgálják. Véleménye szerint egyazon társadalmi rendszeren belüli jogösszehasonlításra ez a módszer - korlátai ellenére - széles körben igen hasznosan alkalmazható. Erre az eredményre jut Szabó Imre, 197. s. köv. o. is, aki szerint a funkcióazonosság elegendő alapot szolgáltat a jogösszehasonlítás megalapozottságához.
- 3 A bűncselekményszegítési fogalomra nézve a büntető jogtudományban kialakult felfogások nem tartoznak jelen dolgozat keretei közé. E téma részletesebb tárgyalását l. pl. Kádár-Kálmán, 207 - 214. o.
- 4 Szovjetunió, Lengyelország, Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia, Románia, Bulgária.
- 5 Vö. Wiener: Két új szocialista kódex, 75. o.
- 6 Vö. Lázár: Az európai szocialista államok büntető törvénykönyvei, 249. s. köv. o. A szovjet és a csehszlovák büntetőjogban, mint arról később még említés történik, a szándékosságról szóló rendelkezés ad eligazítást a tévedésre nézve is.
- 7 Hazai viszonylatban pl. a Btá-nak a bűncselekményszegítési fogalomról szóló 1. §. /3/ bekezdése még nem utalt kifejezetten a bűnösségre.
- 8 A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok Büntetőtörvényeinek Alapelvei /1958 december 25-én elfogadva/, illetve az Oroszországi Szovjet Szocialista Köztársaság Büntetőtörvénykönyve /hatályba lépett 1961 január 1./.
A Lengyel Népköztársaság Büntetőtörvénykönyve /1969. április 19-i törvény/.
A Német Demokratikus Köztársaság Büntetőtörvénykönyve /1968. január 12-i törvény/.

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság Büntetőtörvénye /1961 november 29-én kelt, 1962 január 1-én hatályba lépett törvény/.

A Bolgár Népköztársaság Büntetőtörvénykönyve /1968 március 15-én kelt, 1968 május 1-én hatályba lépett törvény/.

A Román Szocialista Köztársaság Büntetőtörvénykönyve /1961 november 29-én kelt, 1962 január 1-én hatályba lépett törvény/.

- 9 Lengyel btk. 1. cikk
- 10 NDK btk. 1. §. /2/-/3/ bek.
- 11 Lengyel btk. 26. cikk 1. §.
- 12 NDK btk. 1. Fejezet 2. cikkéből kitűnően e kódex külön szól a bűnösségről a felelősségi alapelvek közt is.
- 13 NDK btk. 1. §. /2/ bek.; továbbá 28-29. §.
- 14 Az OSzSzsZK btk. az 51. cikkben, a bolgár btk. a 77. cikkben, a román btk. a 90-98. §§-ban rendelkezik a büntetőjogi felelősség helyettesítéséről.
- 15 Vö. Békés, 510. s köv. o.
- 16 Vö. pl. Horváth Tibor: Az élet, 141-143. o.; Tokaji, 9.o.
- 17 Az Alapelvek szerint; a szovjet társadalmi és államrend, a szocialista tulajdon, a polgárok személye és jogai, valamint az egész szocialista jogrend.
Az NDK btk. szerint; a polgárok jogai és érdekei, a szocialista tulajdon, a társadalmi és az állami rend, a társadalom más jogai és érdekei.
A bolgár btk. szerint; a társadalmi vagy állami rend, az állampolgárok személye, politikai-, munka-, vagyoni és más jogai, a szocialista gazdasági rendszer, a szocialista tulajdon vagy más a jogrend védte érdek.
A román btk. szerint; a Román Szocialista Köztársaság, az állam szuverenitása, függetlensége és egysége, a szocialista tulajdon, a személy és annak jogai, az egész jogrend.
A csehszlovák btk. szerint; a társadalmi és államrendszer, a szocialista tulajdon, az állampolgárok jogai és jogos érdekei.
- 18 Vö. Wiener: Ismertetés, 532 - 534. o.

- 19 Csehszlovák btk. 3. §. /4/ bek.
- 20 NDK btk. 1. §. /1/ bek.
- 21 NDK btk. 5. §. /2/ bek.
- 22 NDK btk. 1. §. /2/ - /3/ bek.
- 23 Alapelvek 7. cikk. /2/ bek.; vö. Nyikiforov - Szergejeva - Sljapocsnikov, 388 s köv. o.
- 24 Lengyel btk. 26. cikk; bolgár btk. 9. cikk /2/ bek; cseh-szlovák btk. 3. §. /2/ bek.; NDK btk. 3. §. /1/ bek.
- 25 Vö. Lázár: A társadalomra veszélyesség, 342 s köv. o.
- 26 Kommentár, 25.o.
- 27 Vö. Kádár - Kálmán, 224. o.; illetve kommentár, 25. o.
- 28 Alapelvek 7. cikk /2/ bek.; csehszlovák btk. 3. §. /2/ bek., NDK btk. 3. §. /1/ bek.
- 29 Vö. Alapelvek 7. cikk /2/ bek.; valamint az NDK btk. 3. §. /1/ bek.
- 30 Piontkovszkij, 237. o. írja, hogy "a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok 1924 évi Alapelvei, valamint az ezek alapján megalkotott egyes köztársasági büntetőtörvénykönyvek, bizonyos repressziós intézkedések /kiutasítás és száműzetés/ alkalmazását tették lehetővé olyan személyekkel szemben, akik multbeli tevékenységük, vagy bűnöző elemekkel való kapcsolataik révén veszélyesnek minősültek, függetlenül attól, hogy követtek-e el meghatározott bűncselekményt."
- 31 Lényegileg így Békés; vö. kommentár, 136. o.
- 32 Kommentár, 144-145. o., illetve Andrejew, 449. o.
- 33 Andrejew, 449. o. A probléma lehetséges megoldásai közül a legmegfelelőbbnek egy sui generis bűncselekmény megállapítását látja indokoltnak /aminőt nálunk a III. Bn. szabályozott./
- 34 Alapelvek 12. cikk; lengyel btk. 25. cikk 3. §.; német btk. 15. §. /3/ bek.; csehszlovák btk. 25. §; román btk. 49. §. /2/ bek.
- 35 Alapelvek 10. cikk; csehszlovák btk. 11. §.; bolgár btk. 32. cikk /1/ bek.; lengyel btk. 9. cikk 1-2. §§; NDK btk. 65. §. /2/ bek.; román btk. 99. §. /1/ bek; magyar Btk. 20. §.
- 36 Alapelvek 10. cikk /2/ bek.; lengyel btk. 9. cikk 2. §.
Megjegyzendő, hogy a lengyel kódex a 16-17. életév esetén az ügy körülményeinek, s az elkövető tulajdonságainak és szemé-

lyi feltételeinek mérlegelésétől teszi függővé a felelősséget.

- 37 Lengyel btk. 6. cikk; bolgár btk. 11. cikk /4/ bek.; csehszlovák btk. 3. §. /3/ bek.; NDK btk. 5. §. /3/ bek.; román btk. 19.§. /2/ bek.; magyar Btk. 2.§. /1/ bek.
- 38 Román btk. 19.§. /2/ bek.; vö. Fodor, 538. o. is.
- 39 Kivéve ha a törvény különös része megköveteli a minősítő körülményre is kiterjedő szándékot; csehszlovák btk. 6.§.
- 40 A külön szabályozást hiányolja Piontkovszkij, 236. s köv. o. Mint írja, "Amennyiben az elkövető szándéka átfogja a bekövetkezett súlyosabb eredményeket is, a felelősség megállapítása problémákat nem vet fel. Olyan esetben azonban, amikor a szándék hiányzik ... nagyon közelfekvő az objektív felelősségre való elcsuszás veszélye. Éppen ezért célszerű lenne ezt a kérdést közvetlenül a büntetőtörvényben szabályozni."
- 41 Andrejew, 449. o. Más kérdés, hogy maga a szerző a minősített esetek túlzott elszaporításának elkerülése szempontjából vitathatónak tartja az ilyen szabályzást; érdekes viszont, hogy nálunk a Bn hatálybalépése óta a Btk. 194 és 194/A §§ tartalmaznak hasonló bűnösségi kombinációt.
- 42 Alapelvek 8. cikk; bolgár btk. 11. cikk /2/ bek.; csehszlovák btk. 4. §.
- 43 Vö. kommentár, 100. o.; továbbá Cereteli - Makasvili, 14. s köv. o.
- 44 Lengyel btk. 7. cikk 1. §; NDK btk. 6. §.; román btk. 19.§. /1/ bek.
- 45 Vö. Kádár - Kálmán, 421. o.; Wiener: Ismertetés, 532. s köv.o.
- 46 A jogirodalomban széles körben érvényesülő azt a nézetet, hogy az előreláthatóságot az elkövető szubjektív tulajdonságai alapján kell megítélni, képviseli pl. Piontkovszkij, 236. s köv. o. is.
- 47 NDK btk. 7. §.
- 48 NDK btk. 8. §. /1/ bek.
- 49 NDK btk. 8. §. /2/ bek.
- 50 Vö. NDK btk. 9. §., amely szerint egyes esetekben az elhárítási kötelesség nem csak a veszély előidőzőjét terheli, más esetekben viszont ez a kötelesség csak a veszély előidőzőjé-

re terjed ki. Az előbbi a felelős személyt a cselekvés időpontjában törvénynél, hivatásánál, foglalkozásánál vagy a sértetthez való viszonyánál fogva terheli. Az utóbbi viszont abból következik, hogy az elkövető más személyekre vagy a társadalomra meghatározott veszélyeket idéz fel.

51 Bolgár btk. 15. cikk.; NDK btk. 10.§. A kérdés részletesebb tárgyalására a büntethetőséget kizáró okok kapcsán visszatérnek a következőkben.

52 Vö. Tokaji: 30. s. köv. o.; továbbá Viski, 16. s köv. o., aki szerint a bűncselekmény a felróható büntetőjogellenes cselekmény, s alkotó részei a társadalomra veszélyesség, a tényállásszerűség és a felróhatóság. /A tényállásszerűség a szerző dogmatikai rendszerében egyrészt a diszpozíciószerűséget, másrészt negatív elemként a jogellenességet kizáró okok hiányát tételezi fel; a büntetőjogellenességhoz a társadalomra veszélyesség és az említett értelemben felfogott tényállásszerűség egyaránt szükséges./ A felróhatóság összetevői viszont szerinte a bűnösség, továbbá annak előfeltételei: az életkor és a beszámítási képesség, végül a felróhatóságot kizáró okok hiánya, beleértve az elvárhatóságot kizáró okok hiányát is. Viski és Tokaji egymással rokon felróhatósági koncepciói közti leglényegesebb különbség, hogy az előbbi szerző az elkövető társadalomra veszélyességének /személyiségének/ bűncselekményfogalmi jelentőségét tagadja.

53 OSzSzsZK btk. 38. cikk /2/-/3/ bek. Megjegyzendő, hogy a különös részre nézve csupán az OSzSzsZK btk. rendelkezései voltak hozzáférhetők számomra.

54 Stafrecht, 84. o.

55 Romaskin - Gercenzon, 435. o. szerint "Amidőn 1922-ben az első szovjet Büntető Törvénykönyvet elfogadták, ennek szerkesztői azért javasolták az analógia elfogadását, mert a szovjet államnak akkor mindössze öt éves törvényhozási tapasztalata volt és a törvényalkotás nem tudott mindenkor idejében reagálni az osztályharc változó formáira, az új bűncselekményi formák megjelenésére, stb."

- 56 Vö. Romaskin - Gercenzon, 433. s köv. o.; valamint Nyikofo-
rov - Szapocsnikov, 388. s köv. o.
- 57 Fodor, 537 - 538. o.
- 58 Vö. Cieslak, 22.o.
- 59 Vö. Andrejew, 449. o.
- 60 Lengyel btk. 5. cikk 2-3 §§.
- 61 Vö. Strafrecht, 68. o.
- 62 NDK btk. 1. §. /2/-/3/ bek.
- 63 NDK Btk. 4. §. /1/ bek.
- 64 Vö. Strafrecht, 109. o.
- 65 Bolgár btk. 12. cikk /1/ bek.; 13. cikk /1/ bek.
- 66 Alapelvek 13. cikk; bolgár btk. 12.cikk; csehszlovák btk.
13. §; román btk. 44. §.; lengyel btk. 22. cikk 3. §.
- 67 Bolgár btk. 12. cikk /3/ bek.; NDK btk. 17. §. /2/ bek.;
román btk. 44. §.
- 68 Lengyel btk. 22. cikk 3.§.
- 69 Alapelvek 33. cikk 5.; csehszlovák btk. 33. §. f.
- 70 OSzSzSzk btk. 105. cikk; bolgár btk. 119. cikk.
- 71 Kommentár, 175-176. o.
- 72 Kommentár, 178. o. Vö. viszont Strafrecht, 114. o., amely
szerint "közömbös, vajon a veszélyt maga a cselekvő bünyösen
hozta-e létre, vagy sem."
- 73 Alapelvek 14. cikk; bolgár btk. 13. cikk; csehszlovák btk.
14. §.
- 74 NDK btk. 18. §. /1/ bek.
- 75 Lengyel btk. 23. cikk 1. §.
- 76 Román btk. 45. §. /2/ bek.
- 77 NDK btk. 18.§. /1/ bek.; vö. Strafrecht, 113-114. o.
- 78 Lengyel btk. 23. cikk 2.§.; NDK btk. 18.§. /2/ bek.
- 79 NDK btk. 9. §-a értelmében "kötelességek azok, amelyek a
felelős személyt a cselekvés időpontjában törvénynél, hi-
vatásánál, foglalkozásánál, vagy a sértetthez való viszo-
nyánál fogva terhelik a káros következmények vagy veszélyek
elhárítására, vagy amelyek annál fogva hárulnak rá, hogy
magatartásával más személyekre vagy a társadalomra meghatá-
rozott veszélyeket idéz fel."
- 80 NDK btk. 20. §. /1/ bek.

- 81 Csehszlovák btk. 15. §.
- 82 Csehszlovák btk. 12. §.
- 83 Alapelvek 11. cikk.
- 84 Román btk. 48. §.
- 85 Lengyel btk. 25. cikk 2. §.; NDK btk. 16.§. /2/ bek.;
csehszlovák btk. 32. §. /2/ bek.
- 86 NDK btk. 16. §. /1/ - /3/ bek.
- 87 NDK btk. 19. §.; román btk. 46. §.
- 88 Bolgár btk. 14. cikk /1/ bek.; illetőleg a /2/ bek. szerint "Ezt a rendelkezést gondatlan cselekmények esetében is alkalmazni kell, amennyiben maga a tudomás hiánya a ténykörülményekről nem gondatlanság következménye."
- 89 Bolgár btk. 15. cikk.
- 90 Román btk. 51. §. /4/ bek.
- 91 Lengyel btk. 24. §. cikk 2-3. §§.
- 92 Bolgár btk. 16. cikk.
- 93 NDK btk. 10. §; román btk. 47. §.
- 94 NDK btk. 21.§. /1/ bek.; román btk. 21.§. /1/ bek.
- 95 Alapelvek 15. cikk /3/ bek., csehszlovák btk. 7.§. /2/ bek.
- 96 Román btk. 29.§-a szerint: "azok a felbujtó cselekmények, amelyek után nem következett be a cselekmény véghezvitele ...".
- 97 Andrejew: 450. o., majd így folytatja: "Természetes viszont, hogy bizonyos bűncselekmények már az előkészületi szakaszban is veszélyesek a társadalomra és ezeket a bűncselekményeket a törvényben meg kell jelölni. Ezek az esetek általánosságban nézve kétfélék: ilyenek egyrészt a legsúlyosabb bűncselekmények és másrészt az olyan bűncselekmények, amelyek előkészületi cselekménye különösen jellegzetes, a büntető eljárás során viszonylag könnyen megállapítható formákban szokott végbe menni."
- 98 Román btk. 21. §. /2/ bek. Megjegyzendő, hogy ha a törvény halálbüntetést ír elő, a 10 évtől 20 évig terjedő fogházbüntetés alkalmazandó.
- 99 Alapelvek 5. cikk /3/ bek.; csehszlovák btk. 7. §. /2/ bek.
NDK btk. 21. §. /4/ bek.

- 100 Bolgár btk. 58. cikk. vö. 18. cikk /2/ bek.; NDK btk. 21. §. /4/ bek.
- 101 Alapelvek 15. cikk /3/ bek.; csehszlovák btk. 31. §. /2/c.
- 102 Alapelvek 37. cikk.
- 103 Alapelvek 15. cikk /2/ bek. Arra nézve, hogy az elkövető a kísérleti, illetve csak az előkészületi, valamint a részesi cselekményért mi alapján felel, vö. Horváth Tibor: "Ismeretítés, 503. s köv. o. és Földvári, 113. o. is.
- 104 Alapelvek 16. cikk.
- 105 Bolgár btk. 18. cikk /1/ bek.
- 106 Lengyel btk. 11. cikk 2. §.
- 107 Román btk. 20. §. /2/ bek.
- 108 Pintér: 122. s köv. o.
- 109 Andrejew, 450 o.
- 110 Lengyel btk. 14. cikk. 1. §., román btk. 23-26. §§.
- 111 Vö. Hatala, 504. o.
- 112 Lengyel btk. 21. cikk.; bolgár btk. 22. cikk.
- 113 Csehszlovák btk. 9-10. §§.
- 114 Lengyel btk. 16. cikk.
- 115 NDK btk. 22. §. /2/ bek.
- 116 Alapelvek 17. cikk /1/-/2/ bek.
- 117 Bolgár btk. 20. cikk /1/ bek., román btk. 23. §.
- 118 Bolgár btk. 20. cikk /2/ bek.
- 119 NDK btk. 22. §. /1/ bek.
- 120 Román btk. 31. §., amely szerint: "Más személyek szándékos rábirása a büntetőtörvényben meghatározott valamely cselekmény gondatlanságból való elkövetésére, az illető személy támogatása vagy bármely módon való megsegítése azzal a büntetéssel sújtandó, amelyet a törvény a szándékosan elkövetett cselekményre ír elő.
- Olyan személyek szándékos rábirása, támogatása vagy bármely módon való segítése a büntetőtörvényben meghatározott valamely cselekmény elkövetésében, aki azt a cselekményt bűnösség nélkül követi el, azzal a büntetéssel sújtandó, amelyet a törvény arra a bűncselekményre előír". Vö. Földvári, 538. o.

- 121 Lengyel btk. 19. cikk. 1.§. Vö. Andrejev, 449. s köv. o.
- 122 Csehszlovák btk. 10. §. /2/ bek.
- 123 NDK btk. 22. §. /4/ bek.
- 124 Bolgár btk. 58. cikk /2/ bek.
- 125 Lengyel btk. 20. cikk 2. §.
- 126 Román btk. 29. §.
- 127 NDK btk. 22. §. /5/ bek.
- 128 Lengyel btk. 17. cikk.
- 129 Román btk. 28. §.
- 130 Bolgár btk. 21. cikk /3/-/4/ bek.